

อนุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในสมัยรัชกาลที่ 3
(ร.ศ. 2367-2394 หรือ ค.ศ. 1824-1851)

สถาปัตยกรรม

1. สถาปัตยกรรมเมือง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม ค.ศ. 2367 เมืองวาทะของกบฏได้ทรงมีพระบรมราชโองการมอบราชสมบัติให้แก่เจ้านายพระองค์โต ที่ประสูติพระบรมราชธิดาของกบฏและเสนาบดีราชบุตรของกบฏที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งมีอำนาจในราชการแผ่นดินมีความเห็นสองด้านว่า พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงมีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด ได้ทรงราชการทางพระเบญจพระภรรยาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 มาเป็นเวลานานแล้ว ทรงเป็นได้โปรดปรานของสมเด็จพระบรมชนกนาถ มีพระทัยกว้าง โอบอ้อมอารี มีข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นจำนวนมากที่จงรักภักดีในพระองค์ ประจวบกับเวลานี้ก็สร้างพระนครโตในหมายปัก สมายังรุ่งที่จะทำลายกรุงสยามลง ดังนั้น ถ้าอัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นมีพระชนมายุมาก และทรงอยู่ในราชกิจต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ให้ทรงราชบัลลังก์ ก็จะได้มาซึ่งสมุห์สูงสุดในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และจะทำให้ประเทศมั่นคงสืบต่อไป¹ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงเสด็จขึ้นครองราชย์ในขณะมีพระชนมายุได้ 33 พรรษา

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33, "บูรณภาพพระนครสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระนเรศวรมหาราช", (พระวิมาดาเสด็จ กรมพระสุทธสาสน์เจ้าฟ้าฯ ปิยมหาราชปดิวรัดา โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปีชวด พ.ศ. 2469), หน้า 43 - 5.

จริงอยู่ แต่เป็นพระนางสมเด็จพระปฐมบรมเจ็ดพระราชมารดา ซึ่งพระองค์ทรง
 ละครเป็นพระเจ็ดเจ้าฟ้า ก็คือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระอัครมเหสี
 สองพระองค์ โดยที่เจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้าจุฑามณี โดยเฉพาะเจ้าฟ้ามงกุฎโอรสพระองค์
 โอรสเป็นมาแต่ครั้งมีพิธีโดยสมมุติที่จะสืบราชสมบัติของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
 พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ซึ่งดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้า... ส่วนนางนมมีเจตนาขึ้น
 แม้จะเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ยิ่งกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ แต่ก็มิได้เป็น... เจ้าฟ้า... เพราะพระมารดา
 เป็นเจ้าจอมเท่านั้น และในรัชกาลที่ 2 นั้น เจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงได้รับพระราชทานเกียรติ
 ต่าง ๆ สูงยิ่งเหนือพระโอรสองค์อื่น... การที่โอรสเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบเชื้อจากพระราช-
 ชาติก็มี... เพราะความจริงเป็นพระราชาโอรสพระองค์แรกซึ่งเป็น... เจ้าฟ้า... แต่เป็นเพราะได้
 ทรงเป็นกรมพระราชวังบวรฯ... พระอัครมเหสี... จึงทรงพระราชมารดา
 สตรีซึ่งหมาย... และเพราะสมเด็จพระบรมชนกนาถขณะประสูติมี...
 ราชสมบัติพระราชทานแก่พระองค์... พระสงฆราชขณะและ
 รุณวงศ์... ดังนั้นการที่พระบรมราชวงศ์แห่งองค์ใดจะได้เป็นพระ-
 มหากษัตริย์ขึ้นขึ้นขึ้นอยู่กับที่ได้รับขอมราชสมบัติจากพระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคต และได้
 รับความสนับสนุนจากที่ประมุขถึงกวาง... ในรัชกาลที่ 2 นั้น เมื่อทรงพระราชมารดา
 หมาย... 2360 (ค.ศ. 1817) พระเจ้าอยู่หัวก็ไปโอรสองค์
 ถึงผู้ใดได้ดำรงตำแหน่ง... และเมื่อจะสวรรคตก็ไม่ใคร่รับขอมราชสมบัติในบัญชี... เพราะ
 สวรรคต... จึงกล่าวไม่ได้ว่าเจ้านายพระองค์ใดทรงมีสิทธิเหนือพระองค์อื่น ๆ ในราชบัลลังก์

เมื่อทรงขึ้นเจ้าจอมขึ้นรับ... พระอัครมเหสี... พระเจ้าอยู่หัวรัชกาล-
 ที่ 3 นั้น... พระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่ถึง 17 พรรษา
 เจ้าฟ้ามงกุฎก็โอรสมีพระราชมารดา... ในพระบรมราชวงศ์นั้นจะทำให้
 เกิดการจลาจลในบางเมือง... ในการปก-
 ครองประเทศเท่าที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และถ้าจะทรงความหนักในหน้าที่จะ

ทรงได้รับตำแหน่งสูงในราชการ เพราะขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีเจ้านาย และข้าราชการ เป็นจำนวนมาก ที่จะรับปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ใด และเจ้าฟ้า- มงกุฎอาจจะทรงเกรงว่าอาจมีอันตรายจะเนื่องมาจากทรงเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ และได้รับการ สนิบสนุนจากผู้ทรงรักใคร่ในสมณรองราชบัลลังก์ ทั้งนี้จะทำให้เป็นที่ขาดหนางกับระหว่าง พระองค์กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจะทำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงต่าง ๆ ขึ้น พระองค์เองไม่ทรงประสงค์จะให้เป็นอย่างนั้น จึงตัดสินใจพระทัยอยู่ในสมณเพศต่อไปอย่าง ไม่มีกำหนดและปรากฏว่าทรงครองสมณเพศอยู่ถึง 27 ปี ในพระนามว่า "วชิรญาณภิกขุ"

ครั้นเสร็จงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัช- กาลที่ 3 ก็โปรดฯ เลื่อนและแต่งตั้งกรมเจ้านาย ทรงสถาปนาพระปิตุลาภิเษกกรมหมื่นศักดิ์- พลเสข ซึ่งเป็นพระโอรสองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และมีพระสน- มายุก่เกล้าฯ พระองค์ 2 พระชนก ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรฯ "วังหน้า" ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ กรมหมื่นศักดิ์พลเสข ทรงเคยกำกับราชการกรมพระกลาโหม และสนิทสนมกับพระเจ้าอยู่หัว มาก กรมหมื่นศักดิ์พลเสขเป็นพระองค์เจ้าพระองค์แรกของพระบรมราชวงศ์จักรีที่โลดค่าง ตำแหน่งวังหน้า พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่อยู่ 8 ปี และเสด็จทิวงคตเมื่อ พ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832) หลังจากนั้นยังให้ทรงสถาปนาพระราชชนนีเจ้าจอมมารดาเรียบในรัชกาลเป็น เจ้า ก็เป็นสมเด็จพระศรีสุลาศัย ปรากฏว่าในตอนต้นรัชกาลที่ 3 นั้นมีการแต่งตั้งและ เลื่อนยศ เจ้านายต่างกรม ตลอดจนขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกว่า ในรัชกาลอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเจ้า นายและข้าราชการส่วนใหญ่ตำแหน่งสูงอยู่แล้ว ถ้าเจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่ไม่ไถ่ค่าความนิค- ดะไร เมื่อเวลาเปลี่ยนรัชกาลใหม่ก็ยังถือตำแหน่งเดิมอยู่ต่อไป เช่น เจ้าพระยาพระ- กตัง (ค.ศ. บุญนาค) ซึ่งได้รับตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 2 ก็สามารถรักษาตำแหน่ง ดังกล่าวไว้ตลอดรัชกาลที่ 3 ยิ่งกว่านั้นใน พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1830) ท่านยังไถ่กว่าที่ สมุหพระกลาโหมและว่าการกรมมหาดไทย กล่าวคือ เมื่อเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม ใน พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1830) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมี พระราชประสงค์จะแต่งตั้งเจ้าพระยาพระคลัง ให้เป็นที่สมุหพระกลาโหม แต่เจ้าพระยา- พระคลังไม่ยอมกราบทูลว่า ที่สมุหพระกลาโหมนั้นไม่ยั่งยืนขอได้ตั้งผู้อื่น จึงดำรัสว่าไม่เห็น

ว่าเป็นไปได้ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมไปก่อน
 ตั้งแต่นั้นมาเมื่อเจ้าพระยาพระคลังจะกราบทูลพระกรุณาขอสิ่งใดในหนังสือก็โปรดฯ ให้เจ้าพระยา-
 พระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมฯ ถวาย 2 ครั้ง คือคราวที่แก้วและคราวที่สี่ การที่
 เจ้าพระยาพระคลังมีเรื่องทำแปลงสมุหพระกลาโหมในครั้งนั้น นอกเหนือจากเหตุขอ
 มีนางวางขี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็คงจะมีเหตุอื่นซึ่งได้มีตามตำแหน่ง
 เจ้าพระยาพระคลังอยู่ เพราะเป็นตำแหน่งที่สร้างกมลสังกัโศลกหลายบาท ทำให้พยาน
 สามารถแสวงหาประโยชน์ได้โดยสะดวกที่สมควรแก่ตำแหน่งหน้าที่ นอกจากนั้นตำแหน่งว่า
 การกรบหาสิ่งสำคัญพยานเป็นเหตุจูงใจวางขี้ทั้งภายในและภายนอกประเทศอีกด้วย เมื่อ
 พยานผู้เดียวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พยานผู้สมุหพระกลาโหมอีกตำแหน่ง
 หนึ่งด้วย เห็นว่าผู้ว่าราชการนครน่านมีความสามารถครองตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังได้
 เว้นแต่กำลังแก่ปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยยังมีร่องคำแห่งเจ้าสมุห-
 พระกลาโหมไว้อีกด้วย ทั้งสองตำแหน่งนี้มีความสำคัญมากไม่ว่าในกรณีเมือง และการเมือง
 ที่ตนเองประเศจึงโปรดฯ มาตกอยู่ในมือของบุคคลคนเดียวกันแห่งตระกูลขุนนาง เพียงตระกูลเดียว
 ดังนี้ จึงเป็นการวางอิทธิพลและอำนาจในแผ่นดินสยามที่ตระกูลขุนนาง อาจกล่าวได้ว่าเสนา-
 บัติตระกูลขุนนางมีอำนาจทางการเมืองและการทหารลง प्रदेशสยามอย่างเต็มที่โดยชัด
 มาตั้งแต่ พ.ศ. 2373 (ความจริงเมื่อข้าหลวงทางการเมืองมาตลอดแล้ว) ดังนี้ การเมืองใน
 สมัยรัชกาลที่ 3 ผู้ที่มีอำนาจรองลงมาจากพระเจ้าแผ่นดิน และกรมพระราชวังบวรมหาดทิธิ-
 พลเสนา คือเจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิตี ขุนนาค) และยังมีเจ้าวังหน้า
 เสด็จทิวงคต ใน พ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832) ก็ทำให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลา-
 โหม มีอำนาจรองลงมาจากพระเจ้าแผ่นดินเพียงพระองค์เดียว ส่วนตำแหน่งสมุหราชทูตซึ่ง
 เป็นอีกบทบาทเสนาบดีที่มีความสำคัญมากกับสมุหพระกลาโหมก็ด้วย ๆ ลดความสำคัญลง แม้ว่า
 ในสมัยรัชกาลที่ 3 จะมีสมุหราชทูตที่มีความสำคัญมาก คือเจ้าพระยาอินทรเทษา (สังข์)

มีโครงการตามแผนแม่บท ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ (ค.ศ. 1989) พานชนผู้ถือสัญชาติไทย ซึ่งเคยมี
 ความสามารถในภาคการขนถ่าย แต่เป็นโยธาเข้ามาขายที่ล่าช้าถึงแก่อสัญกรรมกลางปีจอขึ้นทันที
 ก่อน ปีพ.ศ. ๒๕๓๒ ด้วยเหตุวาทกโรต มีระบอบการรวมแรงโยธาที่เกี่ยวพันกัน ประกอบกับ
 ระยะเวลาของโครงการเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ โยธาที่รวมแรงตั้งอยู่หลายกัสนโยธาช่วย กังนั้น
 ตั้งแต่นั้นมาความสงบสุขของภาคนี้ทำด้วย ๓ ออกด้วยพลังสูง มีใจรักกับกายแรงของพระ
 กลาโหมผู้รุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ดังนี้เนื่องมาจากผลการของเขาค้นแห่งตระกูลขุนนาง

เขาค้นแห่งตระกูลขุนนางคือคนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น โยธาที่รวมแรงและ
 เขาค้นแห่งการ เมืองและการปกครอง ดังนี้ นายเกิด ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระ
 กลาโหม นายวัด เป็นพระยาศรีสิทธิพรรัตนราชโกษา นางวาง พระคลังสินค้า นายชวนเป็น
 พระยาพิชัยวงษ์ นางวางมีลูกเล็ก นายจำ เป็นเจ้านางขานาคย์ ปลัดกรมพระตำราจ
 นายมด เป็นเจ้านางสุพรรณ มลัดกรมพระตำราจกรมทหาร และนายขยม เป็นนายชัยธรรม
 พุฒเศรษฐ มนาคเล็ก (ต่อมาเป็นพระยาวรวงษาธิราช)

จะเห็นได้ว่าผู้ถือสัญชาติไทยขนาดถึงออกนโกร้บราชการ เมื่อเขาค้นกำลังแห่งสำคัญ ๆ
 ในพระยาตามเจ้าพระยาอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ส่วนโยธาผู้ว่าราชการนาคที่ในทางการ เมืองและ
 การปกครองของประเทศไทยยาม แลถึงถึงอำนาจและอิทธิพลของเขาค้นที่ครั้งกำลัง
 หัวขึ้นเป็นลำดับ

๑. สภาพทางเศรษฐกิจ

ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลไทยแก้ไขวิธีการ เก็บผล
 ประโยชน์แผ่นดินหลายประการ เพื่อให้เกิดประโยชน์ของรัฐบาลและของประชาชน จากอดีตนั้น การที่
 เป็นเช่นนี้ เพราะว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั้น ผลประโยชน์ของแผ่นดินไปอยู่ในมือของเจ้าผู้ได
 กล่าวมาแล้ว ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ภายใต้อาณาของรัฐบาลยังเพิ่มขึ้นอีกหลายด้าน เช่น การที่
 กระจายในการผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์ เพื่อปราบปรามความเดือดร้อนภายใน ก็ตรงที่ตัวเสีย ที่กำลังเริ่มขึ้น

ยุคนี้ นอกจากนั้นยังต้องสู้รบกับ ขุนและเวียงจันทน์อีกด้วย นอกจากฐานะของเจ้าพระยา
 เป็นเจ้าพระยาแล้วป้องกันเจ้าที่ใกล้กรุงถึงกลางแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3
 โคตรระชาภาส ระชาพรชัยเป็นจำนวนมาก เมื่อพร้อมแล้วบุตรชายใหญ่ซึ่งพระวิฑูรดากรมวง ๆ
 และยังมีสร้างถึงใหญ่ ๆ มีเวียง เมืองนครดาเจ้ายาธาธการันผู้ใหญ่นักว่าความพระราชมโษยโดย
 ข้างเจ้าการกลองต่าง ๆ เช่น การบริจาครักษ์ในการสร้างวิฑูรดากรมวง ถึงเช่น เจ้าพระยา
 ระกลองว่าที่บุตรระกลอง (ดิศ) เสนายกเมืองนครชุมนมางโคตรสร้างวัดพระยวงทวาร
 ระกลองว่าเป็นระชากรมวง เป็นคน ที่มี นอกจากจะโคตรแล้วพามาเพราะนั้นก็สร้างให้
 เป็นที่ระชาพรชัยเมืองระชาพตมเค็ดระหนึ่งเถลาเจ้าอยู่หัวองกลระระมุขของประเทศ

เมื่อทรงจ่ายของรัฐบาลเพิ่มมีเสของดังกล่าว ระชาพรชัยเค็ดระหนึ่งเถลาเจ้าอยู่
 หัว จึงทรงระชาพรชัยที่ในวิถีเก็บผลประโยชน์ของแผ่นดิน ก็คือเปิดเขตเมืองวิฑูรดากรมวง
 เค็ดระ เช่น เก็บเงินเก็บกานาเป็นตัวเงินแทนเก็บขาว เมื่อถึงขึ้นจากหลวงดังแกดอน ในรัชกาล
 ที่ 2 มี รัฐบาลเริ่มจัดการราชการการราชการของมาง ให้รัฐบาลจะโคตรเก็บเงินเป็นรายได้
 ของประเทศ ข้างในรัชกาลนี้โคตรตั้งภาษีขึ้นอีกหลายประเภท เจ้าพระยาพิฑูรดากรมวง
 (ว่า บุณนาค) โคตรว่าว่า ระชาพรชัยการรัชกาลที่ 3 ว่า ภาษีทั้งนั้นใหม่ขึ้นทั้งหมด
 38 อย่าง เช่น ภาษีช้างและม้า ภาษีเกลือ ภาษีขาง เป็นต้น โคตรการวางระเบียบ
 โดยให้มีผู้ระบุดเงินหลวงรับดูแลเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน โกรประชุมโคตรเรียกว่า
 ระชากราย¹ เจ้ากรายเวลานั้นเก็บเงินมาโคตรจ่ายเงินในรัฐบาลด้วยสิ่งของสัญญา
 ที่ว่าไว้ เงินที่เหลือก็เป็นกำไรของตน ปรากฏว่าเวลาผ่านไปก็ไรไรไรไรไรไร และ
 รัฐบาลเองก็โดยผลประโยชน์เป็นมากยิ่งด้วย ในรัชกาลนี้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ
 โคตรเห็นด้วยกับกันนี้โดยทั่วถึงกับ ระบรวงศานุวงศ์ฝ่ายพระและฝ่ายโลกก็รับพระราช
 ตามเงินไว้โคตรเริ่มตั้งแต่รัชสมัยนี้เป็นต้นมา

¹ ขวงย อ้นคง, "เมื่อ ร.5 ทรงปฏิรูปการเงินของแผ่นดิน, อุบาสินสาร,
 หน้า 30.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ มีพระราชประสงค์อย่างแน่วแน่ เว้น
 เลี้ยวด้วยเหตุหรือระบอบการปกครองที่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงไปจากกรุงเทพมหานคร ไท่ทรงสัญญา
 ว่าจะไม่มองโทษผู้ใดเอาเป็นหมายเอาโทษแก่รัฐบาลตามคำพูดระยะเวลา ถ้าผู้ใดคิดฉ้อฉลหรือ
 ขงกักรบลงโทษอย่างเกิดอาภ หมายตรงแข็งไม่ต้อให้เกิดความสับสน ขณะนั้นการ
 ค้าเงินอยู่ในมือของยจีน มีการทำร่ำกับพวกจีนใหญ่ชาวบ้าน เพราะเงินผูกพันเห็น
 สมารถคงสมากยจีนที่เรียกว่า "ตัวเหี้ย" ซึ่งแข็งมีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ มี
 คนจีนซื้อเงินจากพ่อค้าชาวอังกฤษที่เข้ามาจากอินเดีย เขามาขายในเมืองไทย การค้ำเงิน
 ทำให้พ่อค้าจีนได้กำไรมาก ตัวเหี้ย จึงแย่งเงินหลายพวกแย่งกับค้ำขายเงิน ถึงกับเกิด
 การชุมนุมก่อผู้กันขยับรุนแรง จนกลายเป็นการจลาจล นับเป็นอันตรายใหญ่หลวงต่อ
 พระบาทสมเด็จพระไทยไทยทั่วไปด้วย รัฐบาลไทยจึงพยายามกำจัดเหี้ยอย่างเข้มแข็ง
 เปรียบกับแห่งตระกูลขุนนางหลายตามกัขยับขยายในการปราบตัวเหี้ยบนดินแดนสยามไทย
 เหนือ เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่อัครราชทูตไทย (คิง) จมื่นไวยวรนาถ (จวง) และ
 จมื่นราชนาถาย (ฉ่า) เป็นต้น ในการต่อสู้ปราบปรามพวกจีนตัวเหี้ยนี้ ทางการไทย
 จำเป็นต้องเสียเงินแผ่นดินจำนวนมาก จึงมีเงินของจีนในกลางแคว้นผู้ถือสำคัญประการ
 หนึ่ง และเรื่องจีนตัวเหี้ยมีอันอาจจจะผลถึงถึงความจำเป็นของเงินข้างขวาที่มาจาก
 พระบาทสมเด็จพระสังฆราชของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเดือดร้อนให้แก่เจ้าของ
 ประเทศแล้ว ยังมีผลถึงถึงความมั่นคงในการปกครองของรัฐบาลไทย ความอดทนของกำลังทหาร
 ราษฎรไทยปกครองรัฐบาลไทยระบอบแรก และเมื่อเรื่องราวได้ลุกลามใหญ่โตมากขึ้นจนเป็นภัย
 ต่อวงพระชาวไทย รัฐบาลก็สามารถมีกำลังปราบปรามพวกจีนตัวเหี้ยได้อย่างราบคาบ
 ในเวลาต่อมา นับว่าเรื่องจีนตัวเหี้ยนี้เป็นภาวะการเบื้องต้นในประเทศที่ยุ่ยากเรื่องหนึ่ง

๗๗

มองว่า บรรดาชนชั้นสูงที่กล่าวถึงมาอยู่ในการรื้อถอนร่าง แต่รัฐบาลนิยมจ้างกรรมกรจีน มาทำถ้ำการรื้อถอนร่างโยนมา มาทำในเมื่อสงครามในสยามแล้ว ปรารถนาก็มีการก่อเรื่อง คำบอกเล่าก็ประหลาด

ทำให้รัฐบาลต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ดังนั้นรัฐบาล จึงมิชอบหารายได้ไม่เสียเงินแบบยกความผิดแก่เก็บเป็นสิ่งที่หลวงศรีวิไล รัชกาลที่ ๖ ทรงพระประชวรถึงแก่กรรม นอกจากนั้นระบอบการปกครองแบบเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงพระประชวรถึงแก่กรรมทางเรือ ภายในประเทศก็มีความสำคัญเช่นเดียวกับการกล่าวหาว่าภายในต่างประเทศ จึงมีประกาศให้มีการ รื้อถอนร่างและรื้อถอนความเข้าใจกันทางน้ำจึงยิ่งเห็น เพื่อความสะดวกในการค้าขายทางเรือ เปรียบเสมือนสิ่งรับสนองพระบรมราโชบายการตั้งลงราวไปปฏิบัติ นี้เป็นนามต้นแห่งระบอบขุนนาง ซึ่งมี หมายศาลขุนนางว่าดังนี้ด้วย

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้จ่ายเงินงบประมาณในการทำ สงคราม ๖๓ ปีในและลงเกณฑ์ราษฎรชาววัง ทรงสร้างวัดสีลม 4 วัด และปฏิสังขรณ์ วัดอีก 34 แห่ง ตลอดจนสร้างบ้านทรงงามในเชิงในชั้นทองเหลืองและเครื่องสูงเรื่องยังมี เพลิดเพลินแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ มีเงินแผ่นดินแต่สิ้นวัน และคลัง 3 ล้าน 2 แสนบาท และองค์จักรพรรดิจะจ่ายเงินจำนวนแปดแสนบาทจากจำนวนตั้ง ก้าวก่อนเสด็จสวรรคต ดังนั้น เพื่อไม่ให้เป็นเหตุอันน่าเสียดายจึงทรงนำเงินไปช่วยทำนุ บำรุงรักษาที่บำรุงพระศาสนาซึ่งค้างอยู่ให้แก่เจ้าเสด็จด้วย ดังนั้น เงินแผ่นดินก็จะเตรียมไว้ สดงรับไว้ถวายไปราชการในรัชกาลต่อไป จึงเหลือประมาณสองล้านสี่แสนบาท

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้น เกรงกลัวมองประเทศสยามในภาวะที่ต่ำ และมีความ รวย มากมาย และระบอบการปกครองแบบเจ้าอยู่หัวจึงทรงระบือวิชาสามารถในด้านการค้ามาถึงแก่ สมัยรัชกาลที่ ๒ ก็ได้ทรงงานบำรุงประเทศในทางเศรษฐกิจให้เจริญมั่นคงและมั่นคงยิ่งขึ้น ตรงนั้น กลายเป็นเมืองค้าขายรุ่งเรือง ตัวอย่างเช่นแสดงถึงเกรงกลัวกันเป็นปกติแต่ในสมัยนี้ ก็คือการค้าของราษฎรบ้านชาน ซึ่งเรียกว่า "อันเงินสยามมุกตม" ถ้าเศรษฐกิจของประเทศไทยนั้น เติบโตขึ้นแล้ว ไทยก็คงไม่สามารถค้าส่งการมาขายจนถึง 14 ปีเป็นต้น ซึ่งขัดกับสมัย รัชกาลที่ ๒ ที่ได้พยายาลงพยายามเสียเปรียบชานบางประการ บุคคลผู้เป็นกำลังสำคัญในการช่วย เหลือทำนุบำรุงเศรษฐกิจของ ประเทศในรัชกาลนี้ คือเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม

(คือ) พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร (พิท) เสด็จขึ้นเสวยพระกระยาหารตาม
 หวังหลวง โดยขึ้นถึงตามความหมายพระโองการสองแนวหลัก ๆ เป็นความหมายวงเล็บความหมายพระ
 เสด็จตามของพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 จนเป็นที่ขอ
 พระราชทาน (พิท) ทรงไว้ว่างไว้ตามหลังของโองการต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เพื่อความตั้งใจ
 ของผู้ว่าราชการแผ่นดินการราช ก็ยังคงที่พระสงฆ์และพระโอรสเจ้าอาวาสเจ้าอาวาส
 ก็ปรากฏว่าพระสงฆ์และพระภิกษุต่าง ๆ ซึ่งยังคงมีขึ้นเป็นลำดับ

3. การการทางพระบาท

ในรัชกาลที่ 3 นี้มีการทำสงครามกับญวน เวียดนาม พม่า และไต้หวัน และที่สำคัญ
 สำคัญในสมัยนี้คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้สมุหนายก เจ้าพระยาพระ
 กลัง ว่าที่ดยุทธระดม (คือ บุญมาก) เจ้าพระยาบวรราชนายกและพระยาวิวัฒน์รัตนราช
 โภชา (คือ บุญมาก) ส่วนสมุหนายกเนื่องจากถึงแก่กรรมขณะมาเป็นครั้งแรก ระหว่าง
 ส.ศ. 2367 - 2369 (ค.ศ. 1824 - 1826) เปรียบจึงได้มีพระบาทเจ้าอยู่หัวเกี่ยวพันไทย
 อีกต่อไป และราชวงศ์กรุงไทยได้แตก ความราชชาติจึงเกิดตอด้วยแรกแรกไทย

ถ้าจะมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3
 ทรงส่งพระพุทธรูปและเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายพระจักรพรรดิที่เมืองปักกิ่ง
 ส.ศ. 2368 (ค.ศ. 1825) ทรงว่าไทยได้ไปเยี่ยมพระแผ่นดินแล้ว ต่อมาเดือนกุมภาพันธ์
 พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) พระบาทเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระพุทธรูปและเครื่องราชบรรณาการ
 ไปยังกรุงเพซา ทรงว่าพระองค์มาส่งแล้วพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นพระเจ้า
 สมุหนายกไทยอย่างแน่นอน ประเทศสยามส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีน
 เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการค้าขายกับจีนมีสำคัญยิ่ง

ความในทางการติดต่อกับประเทศตะวันตก ในตอนต้นเป็นไปอย่างระมัดระวังเมื่อ
 ไม่ให้เสียเปรียบทางการต่างประเทศ เสด็จขึ้นเสวยพระกระยาหารตาม (พิท) โดย
 เฉพาะการติดต่อกับประเทศตะวันตก คือ เสด็จขึ้นเสวยพระกระยาหารตาม (พิท) โดย
 การขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็คือ การที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปประเทศสยาม โดยเฉพาะนิสิต

นารีชาวอเมริกัน ซึ่งโครงสร้างครอบครัวไทยเดิมประกอบด้วยเป็นเอกประการ โดยเฉพาะ
 วย่างยิ่งในหลายกรณีของชาวอเมริกัน โดยเฉพาะตัวที่ ๓ นี้ที่ชาวไทยมีสนใจศึกษา
 วิชาความรู้ตามแบบชาวตะวันตกเป็นการใหญ่กว่าโดยมากประเทศไทยโดยจะตั้งมีความสัมพันธ์
 กับฝรั่งชาติอื่น โดยไทยเคยมีผู้รับมา นายวา ลอ ลัว โชนะ และยังมีจำนวนพอสมควร
 บุคคลสำคัญคือ เจ้าฟ้ามงกุฎโง้งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงเสด็จไปศึกษาทางด้าน
 ภาษาอังกฤษและวิชาทหารสมัยใหม่ทางๆ เจ้าฟ้าฯท่านนี้ซึ่งทรงศึกษาเกี่ยวกับวิชาการในใหญ่
 ทรและดวงวงสำเร็จวิชาสมัยใหม่ซึ่งทรงศึกษาเกี่ยวกับวิชาการและสมัยใหม่ และดวงฟ้ามีนายเวร
 (ทอง ขุนนาค) ซึ่งสนใจศึกษาด้านการต่อเรือแบบสมัยใหม่ เป็นต้น

ขยายของสยามกับนครรัฐอนุนาถ

ขยายด้วยนครรัฐอนุนาถมีบทบาทสำคัญในวงราชการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. การขยายบ้านเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็น
  - ๑.๑ การสร้างเมืองและป้อมปราการต่าง ๆ การก่อสร้างและการตัดแวง
 งานโยธาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
 ละครดง (เล็ก) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กรมหมื่นนครสวรรค์สุคนธ์ ซึ่งในเดือน
 สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ (ค.ศ. ๑๘๒๔) โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนครสวรรค์สุคนธ์
 อนุโยธาหรือเรียกอย่างอื่น เมื่อการตั้งถาวรเสร็จแล้วก็ได้ให้เจ้าพระยาพระคลังนำเอาพวกเจมีชาย
 แวงไพร่หลวงและเจมีในแวงเมืองนครราชสีมาเป็นไพร่หลวงกรมทหารปืนใหญ่
 ในหัวขวางทหารปืนร้อย และใน พ.ศ. ๒๓๖๘ (ค.ศ. ๑๘๒๕) โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
 พระคลังตั้งระฆังระฆังสามต้น เป็นเขตของนครระฆังสามต้นหลวง ไทรทอง ซึ่งเป็นกำลังตั้งถาวร
 อยุ่ตามหัวต่าง ๆ แล้วให้เมืองโพธิ์ประทับช้างเป็นหัวเมืองแทนกันใหม่
  - ๑.๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ (ค.ศ. ๑๘๓๑) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้
 เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งขณะนั้นมีความชำนาญภาษาโขนแล้ว ออกไปตรวจตราการสร้างบ้าน
 กำแพงหัวเมืองกาญจนบุรี ภายหลังเกณฑ์ไพร่หลวงมาอยู่ทำถาวร และให้เจ้าเมืองกาญจนบุรีกับเจ้า
 เมืองกาญจนบุรีถือกำแพงโกลนมีระฆังสามต้นเป็นแบบก่อสร้างเมือง

เมื่อ พ.ศ. 2377 (ค.ศ. 1834) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาอรรษาฯ ยกกองทัพไปตีเมืองหัวพันทั้งห้าสิบยก แล้วทรงพระคำริ้ดิงการพระนคร ให้ไว้ระดั้มแห่งว่าญวจะถดพั้ง ข้ามาโจมตีไทยเป็นการควมแค้น จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง ขุดแวงและกำบังพระยัจากธรรมาถาวร เจ็ดหัว เจ้าธานี นายอัครมหาตศเวือ่มถนแหมบถวนพัน 80 ลำ เมื่อครือเรือเสร็จแลก็โปรดฯ ให้เอาไว้ที่กรุงเทพฯ 40 ลำ ส่วนที่เหลือจายไปรักษาดัวเมืองชายทะเล กับตั้งพระราชทานเงินค่าเวือ่าละ 20 ถึงตวย

เมื่อครือเรือเสร็จเรียบรวบแล้ว ในมิเจือวักนั้น จีโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองไปสร้างเมืองจันทรบุรี เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ไท่สั่งให้รื้อกำแพงเมืองเก่าเสีย เพราะอยู่ใกล้เขาไม่มากไม่เหมาะที่จะตั้งรับศึกที่ยุทธมาทางเรือ และสร้างเมืองขึ้นไปขอทางหนึ่งตรงชายเนิน มีบ้านราษฏรตั้งอยู่ออกไปทางคันหลวง การสร้างเมืองเช่นนี้เพือป้องกันยามลเมือง หลังจากนั้นท่านจึงสร้างวัดโยชานันทิกรขึ้นใหม่ไว้ที่พระว้าเมืองจันทรบุรี และให้ตั้งกรมราชมากษ (จำ) ผู้เป็นบุตรจายไปสร้างป้อมขึ้นขึ้นตามเกาะมากแต่ชื่อป้อมด้วยสันาศ ส่วนที่เจ้าหลวงสิ่งขึ้นให้หรือถ้อมเกาะและสร้างขึ้นใหม่ให้ชื่อวาป้อมสิงหาญปัจจาณิกร

เมื่อ พ.ศ. 2377 (ค.ศ. 1834) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้เวือ่วอวยรวมวช (ทอง บุนนาค) บุตรชายคนโตของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ครือเวือ่าว่าที่จันล้าหลัง เป็นเรือกำปั้งริกา ให้ไปเรือยั้งเสากมาเสากลายกลางรองตึง ปากทว้าง 10 กชด เป็ยตัวอย่าง เป็ยสำเร็จแลก็พระราชทานชื่อเรือขึ้นว่า "และว่ากลางสมุทร" (หรือ ฉาเรือ) เนื่องจากรองหอระหวชเหตุนี้ในการครือเรือถึงตวย จึงโปรดฯ ให้ตั้งไปยวระวาคครือแบบนั้นใหม่อีกหนึ่งลำ มีปากทว้าง 4 วา แล้วพระราชทานนามวา ระบัลบัวแก้ว "มิชชันนารีอเมริกันผู้หนึ่ง ซึ่งหม่อมอมระตลปะได้กล่าว

๔.๖) วัตถุประสงค์ของ "คอมมิวนิสต์"

เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2371 (ค.ศ. 1835) วิเวียนท์ เจ้า (คอมมิวนิสต์) ได้ไปเยือนอเมริกา ซึ่งเรื่องราวนี้จะดูเรื่องวีดิทัศน์เพิ่มเติมแล้วแต่ครั้งสร้างในประเทศไทย และไทย นำมาจกรับชมวีดิทัศน์สองสามวันนี้ เป็นสองฉายพระเจ้านวมินทรราชที่ เป็นครั้งแรกของอาณาจักรสยามของกษัตริย์ไทย และ (หลวงสิทธิ) ขุนนางหนุ่ม (ผู้เป็นชายชาง) นั้น ตามที่เห็นเรื่องไฟขึ้นแบบ ก็ไม่ใช่วิดทัศน์ ทั้งความรู้อีกเรื่องคือเป็นความรู้อีกได้ไฟขึ้นแบบ ที่มาจากเรื่องต่างประเทศซึ่งเขา มาดูรวม เมื่อคิดเห็นแล้วก็สองเห็นเขา วิดิทัศน์ทำให้เห็นความสามารถในทางสร้างสองสามอย่างที่ เป็นลักษณะ วิดิทัศน์และสิ่งอื่น ๆ ยังมีอีกทำให้เห็นว่า ขุนนางหนุ่มนี้ใจกว้างมีกลิ่นอายที่ เป็นไทย แท้จริงเขาจะจากที่ใดก็ตามที่พบกันในเมืองลิวไอส์ แต่กล่าวกันว่า เอเชียอาคต พายุฝนลงไม่เพียงลงเป็นแน่ ในเวลานั้นตามข่าวที่กล่าวกันว่า พายุฝนกำลังก่อเรื่องระหว่างบรรพบุรุษตั้งแต่ 300 ถึง 400 คติ อยู่ที่จังหวัดหลายลำ ของฟ้าให้หมายใจในเรื่องกษัตริย์เป็นเหตุที่ของสงคราม ก็คือความกระหายกันมีผู้เชื่อมมอง พวกเหล่านั้น ที่จะให้เกิดความจำเป็นตามอย่างยุโรป¹

ต่อมาปลาย พ.ศ. 2337 (ค.ศ. 1844) นายฮันเตอร์ ชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาตั้งบ้านถาวรในกรุงเทพฯ ซึ่งเวลานั้นชื่อ นครพ่อต เป็นเหตุอังกฤษระหว่างในรัชกาลที่ 2 และได้รับแต่งตั้งให้เป็นหลวงวายุวิเศษพระเทพขันธ์ โดยมีเรื่องกับไทย กล่าวคือนายฮันเตอร์ นำกำนันไปเฝ้าชายาชายลำหนึ่ง โดยคิดราคา 2,000 ซึ่ง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไม่ซื้อ ฮันเตอร์ ก็พูดว่าถ้าเจ้าหญิงไทยไม่ซื้อจะเอาเรือไปบุกโจรสลัดกำนันบ้าง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงทราบก็สั่งเกลี้ยฮันเตอร์ มีพระบรมราชโองการให้ไล่ฮันเตอร์ไปเสีย

¹ นายช้วน วิษณุวงศ์ (ผู้แปล), "จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกัน เข้ามาประเทศไทยสยาม", โดย หมวกชัย นริศชัย, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, (พระนคร : 2468) หน้า 34 - 5.

ไปอยู่ปกครองสยาม จึงเกรงว่าจะถูกรังแกจะออกไปเมืองรัฐมาลอังกฤษ ในเวลาที่นั้นพระเจ้า
 เจ้าพระยามหิธร จึงมีพระมหากรุณาธิคุณพระเจ้ายุชวัตรไปรักษาในศรีอยุธยาเมืองที่อังกฤษ
 โดยที่เมืองหลวงที่พระมหาเถรโฆธราชเมืองนครเขื่อนขันธ์ เสร็จพร้อมแล้วจึงยกไปอยู่เพชร-
 หึง ซึ่งตั้งที่เมือง แล้วทำไปทางเมืองสงขลาเมืองชว้างเดือน ค่ำวันเมื่อเสด็จปรากฏ
 นึกถึงพระยา เจ้าพระยาพระคลังว่าให้บุตรพระยาศรีโฆธราชไปกล่าวกับเจ้าเมืองสงขลาว่า ทูลไป
 ว่าพร้อมแล้วจึงจะไปตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วให้เรือขางบนเมืองมีเรือสำหรับเสด็จขึ้นฝั่ง แล้ว
 ค้างไปเป็นเวลาถึงกลางคืนไปของขาง เจ้าอุปถัมภ์รัตนโกสินทร์และบุตรชายโฆธราชเม่น้ำให้ขางพร้อม
 มีเรือขางมาตั้งปากคลองสงขลาฝั่งตะวันตก แล้วยกเรือที่เมืองสงขลาไปมาไว้ที่ระแวกอีก 5 กอง
 ไว้รองเรือแพทองเคียนไค้ เรียกว่า "เรือขางवार"

ในคราวการศึกครั้งนี้ นอกจากจะจะเป็นแรงงานที่สำคัญของรัฐมาลตลอดจนของ
 เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่แล้ว ยังตั้งความนับว่าชาวและอิทธิพลของผู้เป็นเจ้าของควาย รัฐ
 มาลจึงมักมีการตั้งเรือในสวนพระวิหาร และในคราวที่จำเวียน ในรัชกาลที่ 3 นี้ ผู้ตั้ง
 จำนวนมากไปทำการศึกเสด็จ เจ้าพระยาพระคลัง ว่าด้วยพระยาศรีโฆธราช ในเดือนมกราคม
 พ.ศ. 2391 (ค.ศ. 1848) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยา-
 พระคลังว่าให้บุตรพระยาศรีโฆธราชลงตั้งกองไปตั้งแถวหน้าเมืองฝ่ายตะวันตกตลอดไปจนถึงเมือง
 สงขลา ทางไปทางสวนหลวงกรมเจ้าหลวงตลอดเมือง แล้วให้มาอยู่เมืองชุมพรยกกองทัพไปตั้งแถว
 ที่เมืองไชยา ได้สร้างวัดขึ้นที่เมืองนี้และให้ชื่อว่า วัดพระนิมิตร แล้วจึงลงไปเมืองนครศรี-
 ธรรมราชและสงขลา

ในปีเดียวกันนั้น โปรดฯ ให้ตั้งโฆธราช (ช่วง มุขนาก) ลงไปเป็นแม่กองทำ
 ป้อมที่บางจะเกร็งฝั่งตลิ่งเหนือไปเป็นหัวคูของเมืองที่เมืองสมุทรปราการ สร้างเสร็จใน
 พ.ศ. 2392 (ค.ศ. 1849) และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ตั้งโฆธราชเป็นแม่กอง
 ป้อมเสือขาวเดิม ใน พ.ศ. 2393

1 เจ้าพระยาวิเศษวงษ์, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 3,
 (พระนคร : กุรุสภา, 2504), เล่ม 2, หน้า 93 - 4.

นั้น สหภาพสตรีไทยจะนำผู้บริจาคนั้นไปใช้ประโยชน์ในวาระใด (บ้าง) เป็นต้น
 เป็นธรรมดาของผู้บริจาค ทางของสตรีไทย สหภาพสตรีไทยจะนำเงินบริจาค
 ซึ่งในคราวประชุม ๑๐ ครั้ง แล้วมาประชุม ๑๐ ครั้ง เพื่อให้มีเวลาเตรียม สหภาพสตรีไทยจะนำ
 มาใช้ ในคราวประชุม ๑๐ ครั้ง สหภาพสตรีไทยจะนำเงินไปใช้ประโยชน์ในวาระใด (บ้าง) เป็นต้น
 เห็นว่าเรื่องขอรับเงินบริจาคควรไปหาในนามของ สหภาพสตรีไทยในท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ ส่วนการ
 ไปขอรับเงินบริจาคซึ่งได้ถูกส่งเงินไปท้องถิ่นแล้ว

สหภาพสตรีไทยเห็นว่าสมควรให้เงินช่วยเหลือแก่สตรีที่ประสบความยากลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรี
 ที่ตกงานหรือว่างงาน โดยเฉพาะสตรีที่มีรายได้น้อยหรือไม่มีรายได้อะไรเลย สหภาพสตรีไทยจะนำเงิน
 ที่ยังมีอยู่มาช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน สหภาพสตรีไทยจะนำเงิน
 ไปช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน สหภาพสตรีไทยจะนำเงินไปช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น
 โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน สหภาพสตรีไทยจะนำเงินไปช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน
 สหภาพสตรีไทยจะนำเงินไปช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน สหภาพสตรีไทยจะนำเงินไปช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น
 โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน สหภาพสตรีไทยจะนำเงินไปช่วยเหลือสตรีเหล่านั้น โดยเฉพาะสตรีที่ว่างงานหรือตกงาน

---

^๑ ใจความย่อจากหนังสือพิมพ์, เรื่องเดิม, หน้า ๓, หน้า 16๒ - 3.

1.2 เจ้าพระยาพระคลัง

เจ้าพระยาพระคลัง (เดิม นามเดิม) เป็นบุตรของพระยาราชโงกของมาปฏิยัติ
คือเมื่อ พ.ศ. 2372 (ค.ศ. 1829) เจ้าพระยาพระคลัง (เดิม นามเดิม) จนบัดนี้ยังไม่
รู้ว่าบุตรของพระยาราชโงก เป็นบุตรของ เจ้าพระยาพระคลังหรือบุตรของเจ้าพระยา
ราชโงกบุตรของพระยาราชโงกนั้น คงจะสับสนกันอยู่แน่ ตามหลักฐานที่ปรากฏในสาย
คำให้การโดยฉบับต่างๆ ซึ่งตรงกับสมัยเจ้าพระยาพระคลังเจ้าพระยาพระคลังในสมัย
นั้นยังมีหลักฐานบ้าง และพอจะทราบได้ว่าเจ้าพระยาพระคลังบุตรของเจ้าพระยา
พระคลังเจ้าพระยาพระคลัง

ต่อมาใน พ.ศ. 2380 (ค.ศ. 1837) เจ้าพระยาพระคลังได้ขึ้นรับราชการในตำแหน่ง (ตัด -
นามนาม) เป็นแม่กองวางราชการรับสั่งให้บุตรของเจ้าพระยาพระคลังไปตั้งกองอาศรมเป็นระยะทาง
1,337 ไมล์ ตั้งแต่เมืองปักกิ่งมาจนถึงเมืองหลวง

การส่งบุตรของเจ้าพระยาพระคลังไปตั้งกองอาศรมนั้นเป็นความลับที่ทราบกันโดย
การบอกเล่ากัน ซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าปรมาจารย์สยาม อันเป็นพระเอกที่ทรงพระนามแต่โบราณด้วย

1.3 การนำของทรงกึ่ง

แต่เดิมมาครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ 1 ทรงทราบว่าเจ้าพระยาพระคลังบุตรของ
ทรงกึ่งมีความเฉลียวฉลาดมาก ๆ จากเจ้าพระยาพระคลังบุตรของเจ้าพระยาพระคลัง
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้าพระยาพระคลังบุตรของเจ้าพระยาพระคลัง

¹ เจ้าพระยาพระคลังทรงรับ, เจ้าพระยาพระคลังทรงรับในสมัยพระยาราชโงกที่ 3, เล่ม 1,
หน้า 186-7.

ใน พ.ศ. 2379 (ค.ศ. 1836) เมื่อเจ้าพระยาบรมกรังว่าที่สมุหพระกลาโหมสร้างเมือง
 รั้วมฤดี โฉมสร้างทองใหญ่โดยตั้งกำแพงรั้วมฤดี 13 ก้าว¹ แล้วมาทองใหญ่เข้ามาถวาย
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 พระองค์จึงทรง พระราชทานว่า ราษฎรจะรักษา
 โฉมนี้ไว้แล้วรอด หากมีผู้มาขอร้องรักษาในทองทองแล้วรอด ก็จะมีพระเชษฐภคินี
 ราษฎร จึงทรงพระราชทานโฉมของโฉมนี้ว่า ทองวชิระชัยเดชะ ไพรธาดา 1 ค้างไว้สืบตามให้
 กรมวังตั้งรักษาไว้ เมื่อผู้ใดไปร้องถวายรักษา กรมวังจะไปโทษขุนเจ๊กให้ทักท้วงและตำราวจเวร
 ก็เปรียบเท่าตัวและเรื่องราษฎรของรักษาตามาที่นครราชบุรีแล้ว ก็มีพระบรมราชโองการมอบให้
 ขุนนางผู้หนึ่งผู้ใดจัดการตามพระราชประสงค์ และเมื่อมีเสนาบดีรักษาที่นครราชบุรี ผู้ถวาย
 รักษาของนครราชบุรี ๒๐ หัวคน ต้องมาผู้ใดมาขอที่ใกล้กับราษฎรให้เข้าถึงของเมืองถวาย
 รักษา ราษฎรถวายรักษาจึงมีพระเชษฐภคินี และพระเชษฐภคินีเจ้าอยู่หัวที่ไปโปรด
 เสด็จลงมาเล่นพระราชมังคลาภิเษก ของพระเจ้าอยู่หัว ๕ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เลขาเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งรักษา จึงทรงเปลี่ยนพระเสนาบดีรักษาของ
 ราษฎรใหม่ โดยแต่งตั้งรักษาของพระองค์เอง รักษาโยกเปลี่ยน 4 ครั้ง เวลาเสด็จ
 ลงมาเล่นทรงมีเสนาบดีของเจ้าอยู่หัวรักษา ราษฎรก็มาถวายการรักษา และขอเข้าที่โปรด
 อนุญาตให้เข้าของรักษาปากรักษาไว้รักษาที่เมืองนครราชบุรีและชายเองได้ แลขอรักษาโยก
 รักษาที่นครราชบุรี ก็รับสั่งไปทาง พระราชทานตามสัญญารักษาตามอย่างประเพณีเดิม

เรื่องความรักษาที่เมืองนี้ เห็นว่าเจ้าพระยาบรมกรังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิด) แห่ง
 นครราชบุรีมาโดยสมัยนั้นมีความคิดจะตั้งนครราชบุรีจากประดิษฐานรั้วมฤดีเป็นกลางเพื่อเข้าไปใช้
 ประโยชน์ต่อไป หากมองจะได้อีกข้างนครราชบุรี สักสองปีขึ้นไปก็มีความที่จะก่อให้เกิด
 ประโยชน์สุขแก่ราษฎร ซึ่งก็อาจจะขึ้นอะไรก็แปลกใจที่กลางนี้เห็นเรื่องยาวที่จะให้พระบาท
 สมเด็จเจ้าอยู่หัวทรงทราบ เมื่อจะได้อีกทรงรับรักษาและพระราชทานความยุติธรรมตามขอ

¹ เจ้าพระยาพิลากรวงศ์, เรื่องเดิม, เล่ม 2, หน้า 130 - 131.

จวบแต่อยู่ทรงที่ท่า พานจึงเอื้อมมือขึ้นลูบเกล้า กวายนและถึงทรงรับไว้ พระบาทสมเด็จพระ-
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระโศกเศร้าไร้เกล้า ทรงร้องไห้คร่ำครวญและเสนาบดีก็อยู่ ปรุพังข้างใน เรื่องที่จะใช้
 มีร ฝ้ายพลจากของวิจิตรวิเศษนี้ ฉลาดกว่าใจเรา เขาพระยาพระคลังว่าคือ เขาพระยาไพบ
 (คือ มุนษาค) เข้ายู่นางอยู่ไซ้พลา รุ่งขึ้นก็ว่าความยุติธรรมแต่มีอัยยาศักดิ์วางขวางขอ
 สงครว จึงเพิกว่าเขาพระ ยางพระคลังว่าคือสมุหระชาลาไพบให้มีความในทาง ส่งเพื่งการ
 ปกครองไว้ ฝนไปโดยยุติธรรม ด้วยความคิดริเริ่มของพยานในการใช้ทองนี้

2. ความการรั้นาคความองบภายในประเทศ

ที่ข้าพเจ้าเขียนกล่าวถึงอยู่ข้างนี้ ในระดการภายในประเทศก็ได้บ่งบอกไว้เรียบร้อยแล้ว
 ประเทศนี้จะต้องอยู่ขึ้นไว้และจะลงงานการ รุกราชของก็รัฐภายในโดยอย่างเช่นแดนเขนกัน
 เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางก็ไปช่วยช่วยคองไว้จึงเกิดภัยรภาพของประเศสยามในดำนนี้
 ถึงจะเห็นได้จากผลงานต่อไปนี้ คือ

ในเคื่องของมกราคม พ.ศ. 2386 (ค.ศ. 1837) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ 3 ทรงพระราชดำริจะทรงรายแผ่นดินระดเป็นจำนวนมาก จึงไปโปรดให้เจ้าพระยา-
 พระคลัง (คือ มุนษาค) กับพระยาเทพ พรหมรามเสรี ไปแม่กองกำกับกำรวางตั้งวังหน้า
 วังหลวง แล้วแยกย้ายกันไปรับราชการรายถึงคราว ขวขทางหัวเมืองก็โปรดให้ไปรับราชการ
 มากมาย (เจ้า มุนษาค) ออกไปจับศวก่อนที่เมืองสมุทรสงคราม โดยทราบถึงพระขยของมหาสง
 เมาขรกรุงเทศา ประมาณ 30 คนเศษ

ต่อมา พ.ศ. 2387 (ค.ศ. 1844) จึงมีจีนขายปืนที่ปากน้ำจางปะกงอยู่ เป็น
 ประว่า พระยาธศาเทศาได้ใจจึงมีสมุหพิบาล (สมบุญ) ออกไปจับแต่ไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระ-
 ราชนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงจึงใจจะมีราชสา รากย (เจ้า มุนษาค) กับพวกทหารในออกไปจับ
 ที่ปากน้ำ โดยรู้รบกันเป็นชานารถ ขณะนั้นเป็นร ระยะเวลาที่น้ำแข็งมีแต่เลน จึงมีราชสา รากยจึง
 ไลพวกจีนแยกกันเป็นป่าดงใน แชนกลางป็น แล้วดูเอาขึ้นขมกกว่านั้นมากจึง และจับตัวรายรวม
 กันขึ้นกลางจางใจถวาย

พ.ศ. 2361 (ค.ศ. 1818) ทางหัวเมืองลาวเวียงตก พวกเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นข้า-
 เย้ญ์ พระยาพิชัยโยธจรัสศึกซึ่งว่าไว้เรื่องอุกฉาวพิศม์ ตั้งแต่เมืองมราญไปจนถึงเมืองหลัง
 สวาน (อุบลราช) หมายมาดถึงหัวเมืองถึงเมืองทวนพิกัด และไล่เอาอุกฉาวพิศม์เป็นจำนวน
 มาก จนพระมิ่งเกิดพระโสมง์เรียกว่าโลกทวนอยู่เป็นอาชวณหัวเมืองแถบนี้ พระยาศรีวิชัยภูธร
 เจ้าเมืองหลังคา โสภณสว่างเกิดพระโสมง์กล่าวเป็นพระราชาตามมาตามเมืองทุ่งเตา พระยาพิ-
 สมเด็จพระเจ้าบุญศรีจึงมีประกาศให้หัวเมืองมราชราชวณ (เจ้าบุญมาก) เกิดทางไม้โดยเรียกหัว
 มราชราชวณสมุหฯ เพื่อปราบปรามพวกเจ้าเมืองหัวเมืองประทิว อุบลราชและไชยา ก็ให้หัวเมือง
 มราชราชวณ (เจ้าบุญมาก) ออกกองอาสาตามออกไปปราบพวกหัวเมืองหัวเมืองบางระพาน หลอง-
 วาน ลำน้ำเกิดและลุ่ม และเมืองทวนของ ส่วนกลางเมืองมราชราชวณ พระยาราชวณ โสภณ
 นครา จัดการเอง ประกาศการปราบปรามเป็นยศสำเร็จ พวกนายหัวเมืองหัวเมืองมราชราช
 ถูกจับและถูกขังมากมากรุงเพทฯ เป็นจำนวนมาก ถึงสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศในท้องทะเล
 ฝ่ายตะวันตกก่อกบฏ เรื่องราวเกี่ยวกับกบฏนั้นเรื่องจึงสงบลง

เหตุการณ์บ้านเมืองซึ่งมีเรื่องเกี่ยวข้องกับพระเจ้าบรมโกศถึง ค.ศ. 2390 (ค.ศ. 1847)
 พระยามหาเทพไปให้หัวเมืองไชยา (เวียง) ออกไปจับจับเป็นพวกหัวเมืองหัวเมืองมราชราชวณ
 จึงเป็นพวกหัวเมืองไชยาเข้ามาช่วยกันเป็นพวกของพระยามหาเทพ เมื่อพระยามหาเทพหัวเมืองไชยาได้
 แลว่าหัวเมืองหัวเมืองไชยาไป ต่อมาเมื่อเห็นหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยา
 หัวเมืองไชยาเงินจากไชยาหัวเมืองไชยา หัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยา
 หัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยา หัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยา
 พระยามหาเทพจึงกราบทูลให้ทรงทราบ ก็โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังว่าให้สมุหพระกลาโหม
 (เจ้าบุญมาก) จัดกองหลวงออกไปจับจับเป็นหัวเมืองมราชราชวณระกลังไปวัดใจเมืองมราชราชวณ
 (เจ้า) กองหลวงออกไป แลว่าเมืองมราชราชวณกราบทูลเรียนว่าจับกุมปราบและพวกหัวเมืองไชยาหัวเมืองไชยา
 เห็นว่าจำนวนมากแล้ว เห็นแก่พระมเหศวรด้วยเอาเงินกินเลี้ยง ไปไล่จับคนประโยชน์บางอย่าง

ครั้งที่ ๑ ได้รับความทราบเฉพาะไปเองเจ็ด^๑ เจ้าพระยาพระคลังฯ จึงทรงรับไประยหายตามพลออกไปปราศรัยเมื่อกลางวัน พระยาศรีสุริยราชวงศ์ฯ จึงเสด็จขึ้นเสวยพระกระยาหารเป็นสง่าครบบุรี ๑๒๐๐ บุรุษภายในช่วยระยหาย ๕๐๐ ถึง ๖๐๐ คน โดยทรงเร็ด แลปรากฏว่าผู้มากจึงเดียดไม่ได้อีก สองสิ่งขาดบุรีในยามรุ่งเรือง ฝ่ายเจ้าพระยาฯ ทรงวิตกจึงมีพระดำริว่าเดียดมาไว้ตามระยหายตามเสนาไปเมืองระยหาย แล้วจุดไฟเผาฆ่าเมืองไปผู้คนตกใจ หลังจากบุรีมีเจ้าพระยาพระคลังฯ เกิดพระทัยเสียใจ ถ้าไปเช่นนั้นก็เอาเรือจากชาวต่างชาติไปต่อทะเลไป หรือถ้าทำไปก็ตั้งนี้ก็ให้ใจกับบ้านหาเงิน บ้านสนามไชย และบ้านโคกกรวด กว้างเอาพระทัยเสียใจ แล้วก็ยึดเรือไปเสนาอีกเรือทะเลอื่น ๆ แล้วองเรือสำเภา ๒ ลำเป็นขอเสนอตามบุรี แต่วันนั้นยังไม่เห็นแก่ภัยกับที่รักษา จึงทรงจะเสด็จไปทางบกยกมาแดนอังกฤษ แต่อย่างเดียด เมื่อพระยาศรีสุริยราชวงศ์ฯ ระยหายอยู่ด้วยวิธการมี ๖ ทรงทราบเรื่องพระยาศรีสุริยราชวงศ์ฯ จึงทรงรับสั่งให้เจ้าพระยาพระคลังฯ ว่าส่งพระยาศรีสุริยราชวงศ์ฯ ไปปราศรัยไป เจ้าพระยาพระคลังฯ ว่าส่งพระยาศรีสุริยราชวงศ์ฯ ไปปราศรัยไปปราศรัยที่เมืองระยหาย และอาจมองออกไปถึงจังหวัดด้วยเมืองสาครบุรี แล้วเรือต่อเสด็จออกไปถึงบุรีรักษาเมืองสมุทรสงครามและราชบุรี จึงตั้งเสด็จด้วยตัวไประยหายมีสง่า เจ้าพระยาพระคลังฯ เองยกด้วยตัวไปก็ถึงเมืองจึงตั้งคัดสรรตัวไปเมื่อวันไม่คิดสู้รบ จะตั้งไปแดนอังกฤษโดยไปทางแวงเมืองราชบุรี แต่ก็ถูกพวกราชบุรีไปเอาเงินจหนักเองเงินเมียวสายหมกสิ่ง สละรอยไม่เข้าแล้วเอาสายหมกไป และจับตัววันเมียวตัวเดียวกับที่เกาะที่เดียดได้ เมื่อเจ้าพระยาพระคลังฯ ไปถึงเมืองราชบุรีก็ไปเข้าเมืองระยหาย (ระยหาย) กุมจับเมียวจับตาเข้ามากรุงเพทฯ ส่วนตัวท่านเองยังคงจัดการสืบสวนจับเอารายอยู่

ครั้งที่ ๒ เกิดระยหายเมื่อ ค.ศ. ๒๒๙๑ (พ.ศ. ๑๖๔๘) เกิดมีจีนตัวเล็กขึ้นในเมืองระยหาย ด้วยความขัดแย้งของพวกจีนซึ่งลงด้วยจีนมี ออกไปก็เอาไปส่งระยหายตามต่าง ๆ และยากจนตายด้วย ลงพระยาศรีสุริยราชวงศ์ฯ เจ้าเมืองระยหายไปรับที่กรุงเพทฯ จีน-

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓, เล่ม ๕, หน้า ๑๒๓-๕.

คำเพื่อลิ้มรสของเครื่องเทศได้... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 หลินหลอม... ระยะเวลาที่เหลือพระเจ้าอู่ก็สวรรคตที่ ๒ จึงไปตกไปไม่เจอระยะเวลาที่เหลือ
 ว่ามีสุขเพราะหากไปไหนก็ไม่มีที่ไป... ระยะเวลาที่เหลือจึงมาจัดการเรื่องพวกจีนที่
 ลอยหายไม่ตรงกันเรื่องบุตร มีชื่อจีนไปเรียกพร้อม จึงมีบุตรไปจับที่ราชธานีมาถน (จีน) บุตรชาย
 กุญแจมือของ... ระยะเวลาที่เหลือ... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ทางขลุ่ยหนึ่ง... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 (จีน) สมหมายกษัตริย์จากถางถางอันกษัตริย์กวางอัน... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน
 มาถึงเมืองเสฉวน... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 พระภรรยาไปให้ไปโดยรวดเร็ว (ของ บุตรชาย) เจ้าที่ซาดตัวเดียวที่อยู่ตามโรงขี้... ระยะเวลาที่เหลือ
 กรุงเสฉวน ไปเอาไป... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ถูกตัวเทวดาไป... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 เจ้าระยะเวลาที่เหลือ... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ถึงกับถึงจำต้องยอม... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ก็อนุญาติ... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 จึงไป... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 เขามากกรุงเสฉวน... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 เอาตัวรอด... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ตัวเดียวไปอยู่ตามป่า... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 เมื่อแรกนั้น... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ก็จึง... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 โทษเพราะเขา... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ผนวกรวมเข้า... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 นั้น... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 บอกรู้... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง
 ไปจึงเกิดเป็นผลประ... ระยะเวลาที่เหลือจึงหนีไปภายในกรุงเสฉวน ไปประทับอยู่ที่เมือง

เอเชีย - แอฟริกาใต้ แอฟริกาใต้และฝรั่งเศส ในทำนองเดียวกัน ฝ่ายเจ้าพระยาเสนาสงคราม และเจ้าพระยาสุรสีห์เสนาสงคราม เมื่อเสด็จมาขอการบารมีของกษัตริย์ฝรั่งเศสก็เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ด้วยที่กรุงสยาม ตามที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน แห่งฝรั่งเศสทรงทราบจึงทรงให้ส่งจดหมายไปหาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส - จานองของลูกน้องก็ไปถึงเจ้าชายและในที่สุดเห็นเป็นอันพร้อมกันอีกทีโดยว่า - แอฟริกาใต้ไปต่อไป - ทั้งนั้นก็มาเรื่องจับตัวเลี้ยงกษัตริย์ของในรัชการนี้

จะเห็นว่าสยามก็ยังคงระดมทุนจากอินเดียทางสำคัญมากในการรักษาความสงบและเสถียรภาพภายในประเทศ ที่สำคัญในเวลานี้ อยู่ที่กษัตริย์ฝรั่งเศสของฝรั่งเศส ราชบุตรมีความรู้สึกเมื่อกล่าวถึงตัวเพื่อถูกปราบปรามอย่างร้ายกาจ เรื่องตัวเงินและเรื่องถึงยอมขายในถึงกล่าวนี้ เป็นตัวช่วยสำคัญ เสถียรภาพความมั่นคงและความสงบสุขภายในประเทศ สมัยรัชกาลที่ 3 ดังนั้น รัฐบาลสมัยนั้นจึงจำเป็นต้องจัดการเรื่องถึงกล่าวอย่างรีบเร่งและเด็ดขาด โดยมีเจ้าพระยาเสนาสงครามที่เดิมเสนาสงคราม (กัศ บุนนาค) เป็นผู้นำและบุตรชายของผ่านสองคนเป็นเหมือนคนกลางและคนช่วย คือ จมื่นไวยวรนาถ (ฮวง) กับจมน้ำพรายมาศ (เจ้า) กับตั้งบุตรของพระยาภักดีวิเศษ (สีต) คือ จมื่นเชษฐวิธาน (แปง) ซึ่งเป็นหลานของจ่านอง และนางศรีจึงเจ้าพระยาช่วยกับเสนาสงคราม (สีงัด สีงหน่ม) มีกษัตริย์เสนาสงครามในสมัยนั้นก็ช่วยมาช่วย - วัตถุประสงค์ก็เพื่อที่จะปลดปล่อยอิสรภาพ - ถ้ายังจัดการภายในประเทศไม่เรียบร้อยแล้ว วัตถุประสงค์ ๆ โดยเฉพาะมาดามก็อาจจะวันเวลาที่ถึงจะถือโอกาสแย่งชิงอำนาจภายในประเทศ - ดังนั้น ก็ไปก็มาจนเห็นว่าที่แห่งตระกูลขุนนางมีส่วนช่วยรักษาเอกราชของประเทศสยามเสก้าไป - รัชชการต่างของของไทยดำเนินต่อไปได้โดยอิสระ - ไม่อยู่ภายใต้อาณาจักรของชาติใด ๆ ด้วย

3. คานถาวรศาสนา แบบกรมเขียนและศิลปกรรม

ในสมัยรัชกาลที่ 3 เสด็จตีหนึ่งพระอุบลบุษมาศ ได้มีส่วนช่วยบำรุงพระพุทธรูปศาสนา โดยการสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ เช่น วัดประยุรวงศาวาส ซึ่งเป็นวัดชั้นโท ชนิดรวีวิหาร พระอรหันตองค์อยู่ริมคลองบางสมเด็จ เจ้าพระยาองค์ใหญ่ ฝั่งตะวันตก หน้าวัดคลองแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงสร้างพระอารามสามตำบลสามสมเด็จ กิ่งพระอาราม ชนบุรี เป็นวัดที่สมเด็จพระราชาบรมมหาประยุรวงศ์เมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยาพระคลัง (ดำ ชนบาล) ได้ให้ตั้งวัดยกมาสร้างขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2371 (ค.ศ. 1828) ครั้นในปี เกิดของหลานชายของท่าน ซึ่งเป็นบุตรของสมเด็จพระราชาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ชนบาล) คือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร ชนบาล) แล้วเจ้าพระยาพระคลังได้ถวาย วัดนี้เป็นพระอารามหลวง พระอารามสมเด็จพระเจ้าตัญญีวชิรสถิตย์ 3 พระราชทานนามว่า วัดประยุรวงศาวาส¹

วัดโยกนาไม้คร เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ ชนบาล) ได้สร้าง วัดขึ้นเป็นวัดประจำเมืองฉะบุรี คราวเมื่อท่านได้รับพระบรมราชโองการไปสร้างเมือง ฉะบุรี ใน พ.ศ. 2377 (ค.ศ. 1834)

พระยาตรีพิชัย (พิศ ชนบาล) สร้างพระเจดีย์ขอมยอดเขา กว้าวคือ เมื่อท่านได้ รับพระบรมราชโองการให้เห็นแก่ทัพไปจัดการเรื่องเมืองโพธิบุรี ดินแดน กรังหัวเมืองตั้ง กลาวมีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน ใน พ.ศ. 2382 (ค.ศ. 1839) หลังจากจัดการเรื่องเมือง โพธิบุรีเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระยาตรีพิชัยนำ ข้าราชการมาเมืองสงขลา และได้สร้างพระเจดีย์ขอมต่อยอดเขาเมืองไถ่ยังคงมีกับพระเจดีย์ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้ สร้างไว้ เมื่อครั้งยกกองทัพไปปราบปรามเมืองตานีในขณะ

¹ เอกสารเรื่อง "ประวัติวัดประยุรวงศาวาส" จากกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2513, หน้า 1.

นอกจากนี้ทางพระยาธรรมศักดิ์ (ดี) บุณชาติ) ยังได้บุตรชายคนโตเป็นเจ้าสอง
จากขุนนางมารดาตาม เจ้าเสวีวงศ์ พระนางสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวที่ ๓ พระราชทาน
นามว่า เจ้า จักรวรรดิ

พระยาธรรมศักดิ์ (ดี) ได้สร้างวัดมหาวิชัยญาติ สร้างพระรางค์และบูรณะวัด
ระดัง

พระยาธรรมศักดิ์ (ชวง) กับเจ้าพรหมราช (เจ้า) ชาติบุตรเจ้าจกตไม่ จึง
เป็นวัดโมราภิเน พระนางสมเด็จ พระนางเจ้าอยู่หัว สอนว่าดีได้รับ พระราชทานนามว่า
เจ้าพรหมราช

นอกจากนี้ยังมีพระคุณูปการสร้างวัด พระเจดีย์และพระรางค์ถวายความ
ตั้งใจถวายเองถึงคราวขาด ขาดครั้งก็ได้รับ พระบรมราชโองการไปปฏิสังขรณ์พระอาราม
หลวงด้วย ถึงเมื่อ พระนางสมเด็จ พระนางเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระยาธรรมศักดิ์พระยาธ-
โรภร (ดี) เป็นแม่กองสร้างพระรางค์ใหญ่องค์หนึ่งไว้ที่พระเจดีย์ จึงได้เป็นแม่กองบูรณ
ค่าแห่งพระเจดีย์

พระนางเจ้าจกตทรงรักโลกสืบพระยศที่ ๓ ของเจ้าพระยาที่สวรรคตก็ กล่าว
เกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดระดังโดยพระยาธรรมศักดิ์ว่า

... บุตรชายคนโตไม่สิ้นดี ตอนแล้วเอาหลักแม่ตั้งต้นเป็นเข็ม หนึ่งองไปวางตั้ง
ที่แถวเสาไม้สูงห้า เข็มและปูเข็มตารางแล้ว เอาศิลาแดงก้อนหนึ่งมาเก็บ เข็มออกจึง
กลดลือ... ในระหว่างลงพระชัย เขาก็ลาก่อนซึ่งราษฎรเก็บมาขายมรดกไปจน
เต็ม กอไว้ไปใกล้ถึง เข็มที่ ๒ ก็เอาเข็มบรรจุวางในกลดลือองไปวางระเนนิกวางและ
บรรจุลง... อีกตัวหนึ่งข้าง นอกนั้นก็ยกถ้าวรอบไปตั้งองค์ ของไม้หลายก็เพราะเหตุ
กลางกตกับลงไป พระยาธรรมศักดิ์ ให้บุตรที่กรมขุนพระชัยสุทรผู้พี่ที่พระและพระเปิด
ขึ้นมาหนัก จึงโปรดฯ ให้มอบตรงพระราชวังกับและขุนนาง สาราการที่ตาม
เสด็จ พระราชทานพระกัญชุกษัตริย์ทรงอยู่ ให้รักเสด็จเป็นเจ้ากับกับแผน
ลายขึ้น กับฐานพระโองไล้แล้วออกไป และแก่... บุตรบุตรคนนั้น เข็มเหล็ก องค์พระ-

ในร่างคดีหรือคดีอื่นใดอีก เป็นว่าคณะที่ปรึกษาได้พิจารณาแล้ว จึงส่งร่างการ
อื่นต่อไป สภาจะพิจารณาคดี โจษคดี การขอ สืบข้อมูลหรือหลักฐานอื่น ๆ ได้ตามคดี
ที่การขอ มีผลตั้งแต่วันที่ ๒๕๖๓ คำพิพากษาจะมีผลตั้งแต่วันที่ ๒๕๖๓
โดยสำเนาที่ปรึกษาหรือร่างคดี จะออกต่อไปพร้อมทุกสิ่งสำหรับเป็นแบบ ๑

ดังนั้น การสร้างเจดีย์ภูเขาทอง วัดสระเกศกึ่งไม่สำเร็จในสมัยรัชกาลที่ ๓ ด้วย
สาเหตุสำคัญคือ ดินที่เก็บ ขุดขึ้นเองและมักทรุดลงมาเสมอ เจดีย์ภูเขาทองสร้างสำเร็จ
ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยไม่ใช้งบเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางแต่เดี๋ยวก่อน

กล่าวได้ว่า การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดภูเขาทองเมื่อครั้ง ปรากฏอย่างหนึ่ง เพราะผู้
สร้างเจดีย์มีถึง ๒๖ จึงจะสำเร็จลงตามความประสงค์คือพระบรมโอรสาธิราชฯ โดยเสนาบดีทางฝ่ายสถาปัตย-
กรรม จิตรกรรมและศิลปกรรม ดังที่การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดภูเขาทองจึงเป็นสิ่งแสดง
ฝีมือทางด้านศิลปกรรม ของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางด้วย สำหรับจุดมุ่งหมายในการสร้างและ
ปฏิสังขรณ์ภูเขาทอง ๆ ของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางนั้น นอกเหนือจากความตั้งใจที่จะ
สร้างบุญกุศลแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองแฝงอยู่ด้วยเหมือนกัน ในรัชกาลที่ ๓ นี้
พระเจ้าแผ่นดินโปรดปรานการ จำรูญอำนาจ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่น
นี้บรรดาเสนาบดีฝ่ายฝ่ายหรือคหบดีผู้ซึ่งสังกัดกับฝ่ายพระบรมโอรสาธิราชฯ จึงได้โดยบังเอิญแห่งพระ
ราชกรุณาเมื่อครั้งใด เป็นช่างไม้หรือช่างฝีมือหรือช่างการเมืองต่อไป นอกจากนี้
เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางยังมีเป็นผู้สร้างเจดีย์ภูเขาทองอีกด้วย ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้า
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ทรง บุกเบิก) และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุกเบิก)
ของเมือง เมื่อครั้งตั้งเมืองขึ้นด้วยบรรดา ขุนนางฝ่ายฝ่ายหรือคหบดี ดังนั้นมีขานถึงสอง
เห็นว่าการกระทำของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ ควรยกย่อง ราชชนนีที่ทรงได้ยก

๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓, เล่ม ๒,
หน้า ๑๕๕.

ภาคการลงยาพระนเรศวรที่ ๑ โฉมหน้าพระนเรศวรเห็นอยู่ข้างข้างจึงเข้าถวายความจงรักภักดีอยู่ตาม
 เดิมที่ทรงมา พระราชพงศาวดาร ได้พระราชทานนามพระนเรศวรสถลนား พระเจ้าอภัยมณีสมชาย
 สุกตนะ การกระทำของเขามหาพระนเรศวร เจ้าฟ้าพระนเรศวรที่เห็นทั้งถ้อยถ้อยก็เข้าเป็นแบบอย่าง
 ทรงพบเห็นเมื่อแรก แล้วจึงมีพระราชพงศาวดารจึงความจงรักภักดีของฝ่ายนี้ ของอีกพระนเรศวรที่พระ
 เจ้ายังมีแสดงถึงความรักที่เริ่มมีเวลาแสดงของเขายกดีเมืองพระนเรศวรยกมา ถ้อยถ้อย ทั้ง ๆ
 ที่พระนเรศวร นายอภัย พระนเรศวร ยังมีความหวังในราชการยังไม่ถึงชั้นอภิเษก พระนเรศวรอันใด
 สมชายยกมาพระนเรศวรยกมา ก็ยังเริ่มเสียมาถ้อยพระนเรศวรก็วางวางพระนเรศวรสิ้นคำความ
 ล้ำลึกเท่านั้น แต่เขาก็สามารถทำให้คำแห่งของงานสำคัญและน่าสนใจขึ้นมาได้ โดยเฉพาะ
 เจ้าพระนเรศวรยกมาจึงได้กระทำการต่าง ๆ เพื่อให้คำแห่งเขาได้เขานามดีพระนเรศวรยกมา
 สำคัญขึ้น และเขานี้ เห็นพระนเรศวรยกมาวางพระนเรศวรยกมาพระนเรศวรยกมาพระนเรศวรยกมา
 พระนเรศวรยกมา ๓ ถ้อย ถ้อยจะเห็นได้จากถ้อยอย่าง มงคล เมตตากรุณาในเวลาต่อมาตลอดรัชกาล
 เดิม เมื่อปลายในรัช พระนเรศวรยกมาจึงได้ไปสร้างเมืองสุพรรณบุรี การยกมา ๓ ถ้อย การยก
 กลองต่าง ๆ และ ถ้อยของสุพรรณบุรี เขาก็ได้พยายามปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสามารถจนทำให้
 สำเร็จไว้พระนเรศวรยกมาของพระนเรศวรยกมา แต่จากถ้อยที่เห็นว่าพระนเรศวรยกมาพยายามแสดง
 ความจงรักภักดี เขานามถวาย พระนเรศวรยกมา พระเจ้าอภัยมณีรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙
 (ค.ศ. ๑๖๒๖) มีใจพระนเรศวรยกมาถ้อยต่างด้วยพระนเรศวรยกมา พระนเรศวรยกมา เดิมเมือง
 เรืองบุรีพระนเรศวรยกมา พระนเรศวรยกมา ถ้อยของเจ้าฟ้าเจ้าเมือง”^๑ แม้ว่าภายหลังต่างไปจะกลายเป็นต่างคำ
 ไปในต่างเมืองก็ตาม แต่มีความเห็นว่าการกระทำดีแสดงถึงความจงรักภักดีของพระนเรศวรยกมาที่พระ
 นเรศวรยกมากระทำในต่าง เมืองพระนเรศวรยกมาที่ต่างเมืองต่างพระนเรศวรยกมาที่ต่างเมืองเพื่อเขียนที่ปกปิด
 ที่ ๓ พระนเรศวรยกมาพระนเรศวรยกมา พระนเรศวรยกมาที่ต่างเมือง พระนเรศวรยกมาที่ต่างเมือง

นอกจากคำดีของเขายกมาที่ต่างพระนเรศวรยกมาในต่างเมืองและการปกครอง ประเทศ
 มีงแสดงถึงความ เขานามต่างและต่างไปกับการยึดถือไปพระนเรศวรยกมาประการหนึ่ง คือ เมื่อครั้ง

^๑ เจ้าพระยาสิทธิสารวงศ์, เรืองเดิม, เล่ม ๑, หน้า ๗๙.

ที่หาได้พบ แล้ว รัชชานารถผู้ริบข้างศรีไปเข้ากรมมณีนีลธนูเมษทรพู่ ว่า มีดาโงมาจะดูความว่าที่ทรง
 ระดมดูหมิ่นเอาไว้มากมายเช่นนี้ มี ๓ ประการอย่างใด กรมมณีนีลธนูเมษทรพู่จะคิดว่าด้วย
 เกดขันธ์อันตราย (๑) จึงเรียกกลับมาไว้เพื่อจะป้องกันระดมนี้ รัชชานารถผู้ริบข้างศรีผู้ว่าว่ามีกา
 รองหนานกึ่งเอกราชแล้วจะตั้งรับราชการกรมมาเมืองใหม่ปลูกอยู่ ไปยังแหลมอันตราย ทรงสวาท
 ทั่ววันเช่นนี้ รอให้สิ่งของกลับไปได้เสียให้ละลอคันเร็ว มีฉะนั้นจะได้ทหารมาจับเอาตัวไปฟ้าโฆ
 กรมมณีนีลธนูเมษทรพู่ทรงส่งไปช่วยขณคัมโป ๑

เรื่องเป็นสงฆ์ได้ให้ปริชาลาช ความสามารถ จลลคจความเค็ดขาดของเสนาบดี
 ระดมดูหมิ่นในการรักษาพระกษัตริย์เอาใจไปเป็นปกติได้ เป็นการรักษาเสด็จทรงของรา
 ราชย์คั้งกัและระดมดูหมิ่น ทั้งตั้งยังสงฆ์ถึงความทรงกัคคักดีไปพระราชาทรงจัดรัด้วย

สงฆ์ท่านเป็นปกรณ พวกเงือกชาติสืบมาบางแล้ว ยังมีผู้ใจผู้มี **๓๑**
 เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ได้ประดิษฐ์แผนที่ภูมิ ภาค พ.ศ. ๒๓๖๗ (ค.ศ. 1824)
 โดยถ่ายแบบจากแผนที่แลกรัภูมิ ภาคของฝรั่งเศสตามแผนที่ที่เจ้าพระยาพระคลังทรงนำ
 ประกอบเป็นแผนที่ แสดงเขตแดนของหัวเมืองที่ปกครองไว้ ในแผนที่บางใบชายต่าง ๆ บาง

(๑) สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ ทรงอภัยมาใจไป ยังคือประวัติสมเด็จพระเจ้า
 รัชชานารถมหารัษฏีของศรี หน้า 12 ว่า "รัชชอันตราย" สมัยนั้นหมายกว้างออกไป เช่น
 เกิดใจดูรายถ้าเริ่มมีในระบทร หรือเกิดแยงชิงราชสมบัติกันเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต.

๑ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ, ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาภิรุณราช
ก่อนเป็นยุสุวเจ้าราชการแผ่นดิน, (ซึ่งพิมพ์ในเอกสารพิมพ์ที่หลวงวรายเวียงนา, หนี (ชวน บุนนาค)
 และทางราชการเรื่อง, หนี (สุกิจ บุนนาค) ๒ เมรุวัดระฆังระฆังทวารวสี วันที่ 14 มีนาคม
 ค.ศ. 25๐4), หน้า 11 - 4.

ใบเสมาสาร ใบระฆังใบแรกมีขนาดยาว แล้วมีดอกขลุ่ยอีกสี่ดอก ปรากฏว่า เขมรกับละมุนมีถึง
จนกว่า ๆ ก็ไล่ล่าเอา ใบระฆังแบบอย่างของเจ้าพระยาพระคลังเรื่อยมา

นอกจากนี้ เขมรก็ตระกูลขุนนางยังมีได้ช่วยใบระฆังของพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท
ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญ พระองค์งานแสดงมีถึงของประเทศไทยด้วย ใบ พ.ศ. ๒๓๙๑ (ค.ศ. 1๘48)
พระยาราชสงครามทรงพระพิโรธจากข่าวซ้อและตัวใบของพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทไปโดย
สมภารหิระเจ้าใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พระยารัตนวิเศษรัชมารชโยธา
(หัตถ์ ขุนปาก) (ให้ขมกลองตำรวจและช่างทหารในไพร่เป็นต้น) ไปใหม่ พระยารัตนวิเศษนำ
โกล้ำไป ๓๓ โกล้ำต่อแบบกรมพลศึกษา 1 นิ้ว ทั้งนี้เพราะลายแบบโกล้ำอย่าง โกล้ำกรมพลศึกษา
ของ ปรากฏว่าทหารของแม่พระมหาปราสาทนี้เร็วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓ (ค.ศ. 185๐) ซึ่ง
เป็นเวลาที่ใกล้เคียงจะตีรับกอลที่ 3 แล้ว การตีพระยาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3
โปรดฯ ให้พระยารัตนวิเศษนำ คำตำราที่เป็นแบบกองโกล้ำกรมพลศึกษาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
เพราะทรงเห็นความสามารถของพระยารัตนวิเศษ ในงานด้านโกล้ำกรม จึงทรงไว้วางพระ-
ราชวาทย์ให้ตามการคลังแล้ว อันนี้ว่าเป็นงานสำคัญยิ่งหนึ่ง

4. การสงครามต่างประเทศ

(1) การสงครามกับประเทศอินเดีย ใบ พ.ศ. ๒๓6๙ (ค.ศ. 1๘26) เกิด
กบฏเจ้าอนุวงศ์ลาวเมืองเวียงจันทน์ จึงเป็นประเทศราชของไทย ซึ่งมีสืบเนื่องมาจากในม
ที่มีเวลาคือไปถึงเวียงจันทน์แล้ว ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย (เป็นลัทธิเฮนรี เมอร์เกย์ เป็นหมู่
อังกฤษแล้วจากคำพระที่นั่งสุทไธสวรรย์) ถึงกับกลางคืนเรื่องอังกฤษกำลังเตรียมรบกับเจ้าอนุวงศ์
โวยกักรุงเพชร เจ้าอนุวงศ์ จึงเสียเป็นโอกาสเหมาะที่จะตั้งเวียงจันทน์เป็นอิสระ และยังวาง
คิดสงครามจะยกทัพมาตีกรุงเพชร เมื่อได้ใจแล้วนั้นก็จะได้เป็นพระ เจ้าอนุวงศ์ทรงคืนแทน
ตั้งเขตของไทย ๒๓๖๙ การนี้ ๒๓๖๙ นี้ คำเท็จจะเป็นเป็นเพื่อองการควบคุมผลเมืองและ
เก็บทรัพย์สินของไทยไป ๒๓๖๙ นี้ คำเท็จจะเป็นเป็นเพื่อองการควบคุมผลเมืองและ
ได้เอาสิ่งสิ่งต่าง ๆ มากไป เจ้าอนุวงศ์ ได้ยกมาตีนครต่าง ๆ ของไทยได้ตลอด
โดยเป็นของงาน ๆ ว่าจะยกทัพมาตีกรุงเพชร) รมกับอังกฤษ ปรากฏว่าเจ้าอนุวงศ์ มา

จึงต้องตระเตรียมไปเป็นเบี้ยเลี้ยงอยู่ห่างจากกรุงเพทฯ โดยระยะทางเดิมด้วยแห่งสามวันเท่านั้น
 รัฐบาลไทยจึงเริ่มประกาศว่าเกาะภูเก็ตอยู่ในภาวะ**สุขสันต์** ระดมเครื่องอุปโภคบริโภคของสัตว์ที่
 ใกล้เคียงกองทัพหลวงเจ้าอนุว. ในการครั้งนี้ระดมเอาพลเรือพระเจ้าอนุว. ทัพไปรักษา โดยกรมพระ
 ราชวังมรว. มาศักดิ์พิเศษ เป็นแม่ทัพของกองทัพหลวง และกองทัพอื่นๆ คือ 4 ทัพ ในจำ
 นวนเบ็ดเตล็ดคือทัพหลวง, ระยารามสุราษฎร์ (สิงห์ สิงหน่อ) ทัพหลวงเจ้าพระยาพระคลัง
 (เลิศ มุญจาค) กองมาเจ้าพระยาบวรบุรีหรือกรมราชมนตรีมาจากกรุงเพทฯว่า ได้เกณฑ์
 กองทัพจะยกกลับเรือเข้ามาตามคลองสุทรา. โฉนดไปสืบราชการที่เกาะพม่าก็ได้ความว่าอังกฤษ
 ยกทัพเรือมาสกัดอยู่ที่เกาะพม่า จะไปร้างโหลไม่จริง เจ้าพระยาบวรบุรีหรือกรมราชมนตรีไม่ไว้วาง
 ใจและกลัวว่าเมื่อถึงเมืองนั้นจะยกทัพมาเข้าเมือง จึงส่งผู้ไปเฝ้ากองทัพไทย จึงไม่โดยยกทัพเข้ามา
 ตามทัพตั้ง เมืองนั้นไว้ พระยาสัตยสงครามระแวงช่วยพระยารัตนโกสิน. เจ้าเมือง 1 พระยาสุขุมเสนา
 พระเจ้าอนุว. จึงไปรักษา ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเจ้าพระยาพระคลังด้วยพร้อมๆ อีก 2 ทัพ กลับมา
 รักษาเมืองสุทรา. ราชการแล้วป้องกันเมืองอังกฤษ ความดีพระยารัตนโกสิน. ขึ้นไปเฝ้าของ
 สัตยสงครามไป เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทไปเฝ้าเจ้าพระยาพระคลังที่เมืองนครราชสีมา มณฑล
 ของสยามที่กรุงเทพฯ ในการเข้ามาเกณฑ์เรือขีปนาวุธจึงส่งลูกลง แลยังต้องไปป้องกัน
 พระเชลียงฯ สมุหพระปรางค์บุรีเมืองการป้องกันทางทะเล กำกับกรมราชมนตรีเจ้าอนุว. มีปรากฏว่า
 ไทยสามารถเข้ายึดเมืองเวียงจันทน์ได้ มณฑลราชเมืองหลวงราชม. พ.ศ. 2370 (ค.ศ. 1827)
 ไม่สู้สุดเจ้าอนุว. และครอบครัวถูกจับส่งตัวมากรุงเพทฯ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2371
 (ค.ศ. 1828) ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรี มีพระราชมารดาเป็นลูกเสามาจกไทยฝ่ายไทยด้วย
 โทษไปเจ้าอนุว. พระยาพระคลังระแวงอยู่ตัวรักษาที่ 3 ไปรักษา ไปเฝ้าเจ้าพระยาพระคลัง
 (เลิศ มุญจาค) มีหนังสือตอบกลับไปถึงของเดิม ขุนนางผู้ใหญ่ของกรุงรัตนโกสิน. พึงว่าทนายเรื่อง
 เจ้าอนุว. เป็นชาติ จนมาตามราชบัญชาของไทยเสียเป็นจำนวนมาก ใจที่ไม่สามารถโทษให้ได้
 สำหรับเจ้าอนุว. นี้ถูกส่งไปประหารที่วัดวันอมรินทร์สุดเจ้าอนุว. เป็นโรคของแดงคายน

¹ เจ้าพระยาวิเทศราชกิจ, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 54 - 5.

(กิติ อนุชาต) ได้เขียนถึงบุคคลหนึ่งชื่อ นามไปตีบ (องคฺ) นาม (ในภาษาเขมร)
 ราว ๖๐๐ ปีมาแล้ว ไม่ทราบชื่อที่แน่นอนในหนังสือฉบับ ๑ ของเขาที่มีชื่อของพระราชาเมืองเขมร
 มาด้วยอีกหลาย พระราชาอยู่ในหนังสือนี้ เขาของเขมรหลายกษัตริย์ และชื่อเขาเขมรซึ่งเคยไป
 อยู่กรุงเขมร คือเมืองวิเศษเมืองต่าง ซึ่งเขียนลงของเมืองวิเศษที่คิดกันไปเมืองเขมรโดย
 ฝ่ายไทยว่าชาวเขมรจะเข้ามาจาก นกที่ชื่อเขาเขมรทั้งสองนั้น และกล่าวถึงโดยพร้อมด้วย
 จินตนาการอย่างมากมายว่า มีพระนางเขมรที่สมรสกับคนไทยกำลังมีลูกขึ้น

ปรากฏว่าในวรรณคดีของสงคราหรือซึ่งมีไทยประสมด้วยพระเป็นเจ้าคัมภีร์ เจ้าพระยา-
 นกที่ชื่อเขาเขมรเข้าไปในเขมรก่อนจรวดเร็ว ถึงองค์พระเจ้าผู้ครองเขมรที่ถูกรับ
 ถวายรับ เคยมีโอรสตามชื่อของเขมรแล้ว ซึ่งมาปรากฏอยู่ในใจ เจ้าพระยาคัมภีร์ฯ จึงยึด
 เป็นหลักฐานไปเมืองเขมรของเขมรที่คิดอย่างจากตามของจรวดเร็ว แล้วจึงได้ตั้งชื่อเมือง
 เมืองวิเศษของเขมรไปเมืองเขมร และเล่าด้วยพระนางเขมร มาตามนิกคัมภีร์และหากยังขึ้น

ส่วนของชื่อเรื่องเจ้าพระยาหรือซึ่งว่าพระราชา เขมรที่เมืองพามาเขียนได้
 โดยพระกวด แล้วจึงเข้าแต่งเนื้อเรื่องไปเมืองวิเศษ ของพระกวด ภายในระยะเวลาอัน
 สั้นๆ ขาดการตั้งเมืองวิเศษ ฝ่ายเจ้าพระยาคัมภีร์ฯ ได้ว่าของวิเศษจากชายคัมภีร์ เจ้าพระยา-
 พระคัมภีร์ฯ ได้เมืองวิเศษ ได้มีการประชุมที่กรุงเทพฯ สรรพวงกลม เป็นอันตกลงว่าเจ้าพระยา-
 นกคัมภีร์ฯ จะไปทางเรือแล้ว เขมร เจ้าพระยาคัมภีร์ฯ จึงไม่แยกการตั้งชื่อ ๒ กอง
 พลิไปเขียนตามเรื่องอย่างเมืองไปยังเมืองเขมร เพราะพระนางเห็นเวลาเห็นว่า
 ว่าจึงคิดจะสร้างกับเมืองวิเศษหรือเมืองไทย เมื่อไปเมืองเมืองสะเดก (Sadek) ก็ปรากฏว่านาง

๑ พระนางคัมภีร์ฯ หรือของเขมรเจ้าอยู่หัว, ประเพณีและการภาคที่ ๓๓, เรื่อง
 เกี่ยวกับ, หน้า ๕๐.

๒ เรื่องเกี่ยวกับ หน้า ๕๑.

ดูวนตั้งรับความพานอย่างแข็งแรง ไทยจึงรุกต่อไปไม่ได้ การเข้าโจมตีค่ายชววนที่เมืองสะแตก นั้นเจ้าพระยามหินทรฯ กับเจ้าพระยาพระคลังฯ ละแผนการนี้โดยแบ่งหน้าที่กันว่า เจ้าพระยา-
 หินทรฯ จะยกทัพขึ้นบกที่ค่ายกองทัพนครของชววน ส่วนเจ้าพระยาพระคลังฯ จะตีกองทัพเรือ
 ไทยร่วมกับทั้งสองทัพ กองทัพของไทยทั้งสองเข้าโจมตีค่ายชววนเมื่อวันที่ 29 มกราคม
 พ.ศ. 2376 (ค.ศ. 1834) ในขณะนั้นเจ้าพระยามหินทรฯ ยกกองทัพบุกเข้าตีค่ายชววนอยู่
 นั้น เจ้าพระยาพระคลังฯ ได้สั่งให้กองทัพเรือเข้าตีทัพเรือฝ่ายชววน แต่ปรากฏว่าแม่ทัพนาย
 กองฝ่ายไทยต่างขอพอนักแล้วไม่ยอมเข้าโจมตีทัพเรือของชววนตามสัญญาที่ตกลงไว้กับเจ้า
 พระยามหินทรฯ เจ้าพระยาบดินเดรา เห็นเหลือกำลังจะโจมตีฝ่ายชววนได้จึงล่าถอยลงมา
 เมื่อได้ทราบความเรื่องนายทัพนายกองฝ่ายทัพเรือของไทยขอพอนและขอต่ออาหารสงคราม
 เจ้าพระยามหินทรฯ จึงจะไปหลงโทษกบฏแล้วนั้นสามัญอัยการศึก แต่เจ้าพระยาพระคลังฯ
 ว่าถ้าจะลงโทษนายทัพนายกองแล้ว จะพำการต่อไปเสียบึงอาหารก็รักษและจะจนถึงฤดูใน
 ฤดูแล้ว ถ้าทำการไปโดยสำเร็จก็จะต้องโทษเสียเมื่อนายทัพนายกองทั้งฝ่ายนั้น เจ้าพระยา-
 หินทรฯ จึงไปสาขารอดค่าอะไรได้ ประกอบกับแม่ทัพทั้งสองมีอคติและอำมาจเท่าเทียมกัน คือ
 เจ้าพระยามหินทรฯ เป็นแม่ทัพและเป็นอัครมหาเสนาบดีที่ชววนหมายก ส่วนเจ้าพระยาพระคลังฯ
 ก็เป็นแม่ทัพมียศตำแหน่งเป็นอัครมหาเสนาบดีว่าที่สยามประเทศลาโหม เมื่อเป็นเช่นนี้กองทัพไทย
 จึงต้องล่าถอยลงมา เจ้าพระยาพระคลังฯ นำทัพเรือถอยกลับไปยังเมืองสาเคียนแล้วก็ออก
 ทะเลเดินเรือตามริมฝั่งไปจนถึงกรุงเทพฯ ส่วนเจ้าพระยามหินทรฯ เดินทางยกไปถึงเมือง
 ไซค์ต ฉวนเข้าตีทัพไทยอย่างรุนแรงแตกกองทัพไทยก็ถอยหนีได้ เจ้าพระยามหินทรฯ ก็เดิน
 ทางต่อไปจนถึงเมืองหนนเป็ง และจัดการรื้อป้อมปราการกำแพงเมืองเสียบสิ้นเชิง แล้วเดิน
 ทัพกลับเมืองไทยนำเอาปืนกลองอิมและนี่กองคางกลิมมาด้วย

พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ได้ทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องฉัไทยไม่สามารถ
 เอาชนะชววนได้ในสงครามครั้งนั้นว่า

... การที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงมีแม่ทัพสองคน มีอำนาจเท่าเทียม
 กันทั้งสองคนนั้น เห็นเป็นข้อบกพร่อง เป็นอการทัพไทยไร้ผล เดิมนั้น นักองจีนพริกก็คิด
 เป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชาได้อีก โดยมีกำลังชววนเหลืออยู่ชววนอยู่ และแม่ทัพชววนที่มาอยู่-

ประจำวันเอง เป็นผู้ชำนาญปกครองกับพาราจิง ๆ"¹

การสงครามครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นนักรบที่เข้มแข็งและ
เด็ดขาด แต่ในขณะที่เขากำลังยกกองทัพยกยอนโอบอ้อมความถึกเคียดของเจ้าพระยาพระคลัง
ที่ชุมนุมพระกลาโหม ส่วนเจ้าพระยาพระคลังก็เป็นนักรบที่เรียกว่าเก่งกล้าคนหนึ่ง เพราะ
ไม่เขม้นก็ยังไม่สามารถตีเอาเมืองธำเคียนและโจดกได้ แต่ท่านเป็นแม่ทัพที่ไม่เข้มแข็งเด็ด
ขาดเท่าที่ควร เพราะไม่สามารถควบคุมพวกแม่ทัพนายกองให้รวมแรงรวมใจกันโจมตีพวกยวน
ที่เมืองสะแลกได้ ทำให้ผิดแผนการรบต่าง ๆ ที่วางไว้กับเจ้าพระยาบดินทร เป็นผลเสียแก่
ไทยที่ไม่สามารถเอาชนะยวนได้อย่างเด็ดขาด ข้าพท่านยังไม่ลงโทษบรรดาแม่ทัพนายกองตาม
กฎัยการศึก กลับยังแก้กับเจ้าพระยาบดินทร เดชาแทนบรรดาแม่ทัพนายกองเหล่านั้นด้วย ทั้งนี้มอง
ในอีกแง่หนึ่งก็จะเห็นว่า เจ้าพระยาพระคลังฯ อาจจะพิจารณาเห็นแล้วว่า ถึงจะตียวนได้ใน
ขณะนี้แต่ก็คงจะไปไม่ได้ตลอด เพราะเสบียงอาหารซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของกองทัพหรือขบวน
ทุกที ขณะเดียวกันน้ำในแม่น้ำโขงก็ลดลงเรื่อย ๆ ทำให้การเดินทางของกองทัพไทยไม่สะดวก
ถاربคอไปก็จะเสียเวลาและเสียกำลังคนโดยไม่ได้อะไรตอบแทนเท่าที่ควร ประกอบกับขณะนั้น
ไทยก็ศึกเมืองหนมเปญแล้ว ไทยทำไคแต่ก็เป็นการแข่งขันขยวอยู่แล้ว ส่วนข้อที่ท่านไม่เห็น
ด้วยกับการลงโทษแม่ทัพนายกองก็อาจเป็นเพราะท่านไม่ต้องการทำให้คนเหล่านั้นหมกกำลังใจ
เพราะใครรวบรวมมาเป็นอย่างดีในตอนนั้นแล้ว และอาจจะไม่ต้องการให้เกิดความแตกสามัคคีในกอง
ทัพไทยด้วย ซึ่งอาจเป็นผลให้แม่ทัพนายกองครั้งนั้นนึกถึงบุญคุณของท่านที่แก้ตัวแทนให้ และคง
จะคิดถึงรักภักดีต่อเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคนนี้ ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่วังกรมพระคลังและกรมพระ
กลาโหม และอาจจะได้เป็นกำลังส่งเสริมอิทธิพลและบารมีของท่านในเวลาต่อมาอีกอาจเป็นได้

ในตำนานเขมรนั้น ลอมนักองจันทร์ถึงแก่พิราลัย และใน พ.ศ. 2384 (ค.ศ. 1841)
ไทยเป็นฝ่ายได้ชัยชนะ ผอกลงเขมรรักษาศิโยมรียนนักองคอง เป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา แต่ยวนกับ
เขมรบางพวกยังไม่ยอมรบ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงพระราชดำริว่า
เขมรเดี๋ยวนี้เป็นศัตรูกับนักองคองแล้ว ถ้ามลกลองจุกเสียไคไม่ให้อยุ่นสงสาเฉียงเสบียง
อาหารไคสะดวก และถักหางอมาเ้กกองทัพยวนมาตั้งในเมืองเขมรไค เมืองเขมรก็จะเป็น

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 317.

สีพีเอกไทยฝ่ายเดียว จึงได้มีตั้งตราไว้ว่า พระยามคินทร เศษามงคลองเสี้ย และไปรคา
 โยมีกองตั้งไว้ระออกไปตั้งเมืองมัยพายงก ด้วงไว้เพื่อให้นวนพระวาทะวัง ในครั้งนั้นเจ้าพระ-
 ยามคินทรฯ ฝ่ายจึงรวบรวมนักเข้านมา ไปรคา ได้เจ้าพระยาราชออกไปเป็นแม่ทัพ
 เจ้าพระยามราชและน้องคองกับ พระครุฑนริศกับท้าวโหรหลวงไปตามกองจอกใหม่ ฝ่าย
 กองตั้งไว้ที่ไปรคา ได้เจ้าป่ากรมขุนลัดกรังสรกรเป็นแม่ทัพใหญ่ (ต่อมาคือพระบาทสม-
 เด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง มุมนาค) เป็นแม่ทัพหน้ากองทัพรุง-
 เทพฯ และได้คุมเสบียงอาหารไปส่งกองตั้งไว้ที่เมืองกำปอดด้วย
 ปรากฏว่ากองตั้งใหม่โคจรกับญวนประมาณหกเจ็ดวัน จมื่นไวยวรนาถได้กลับมาเข้าเจ้าฟ้า
 กรมขุนอิศเรศรังสรกร ปรีกษากันเห็นว่าญวนอยู่เป็นสามารถเกรงว่าชัยเมืองโอ้จอกของญวน
 จะยกมาช่วย จึงตกลงเลิกทัพกลับเข้ามา จมื่นไวยวรนาถและท้าวจากรัตพระราชมรินทร์
 ส่งสำเคียงเสบียงอาหารไปกองตั้งทางบกที่เมืองกำปอดเห็นว่าส่งไปถึงข้างหนึ่งแล้ว จะตั้งส่งต่อ
 ไปก็ไม่ได้ใจด้วย จึงได้เลิกทัพมาเสบียงกลับเข้ามากรุงเทพฯ พร้อมด้วยกองทัพหลวง

นพชาของจมื่นไวยวรนาถ (ช่วง มุมนาค) ในการสงครามกับญวนครั้งนั้นกับ เขม
 ด้ยด้วยเจ้าพระยาพระคลังฯ ผู้บิดาที่มองโงนเงงตั้งการรบกับญวนนั้นไม่จำเป็นที่ไทยจะตอง
 เอาชนะญวนอย่างเด็ดขาด ตั้งนั้นเมื่อรบได้ระยะเวาจำหนึ่งแล้วจึงเห็นว่าฝ่ายไทยควรยก
 ทัพกลับดีกว่าที่จะเสียเสบียงอาหารและชีวิตผู้คนไปอย่างมากมาย เขียงเพื่อรักษาเมืองเขมร
 ไว้ให้เป็นพระพรราชของไทยอย่างถาวร และไทยเองไม่ไ้รับประโยชน์อะไรเท่าที่ควรจะ
 ได้ กล่าวง่าย ๆ คือผลที่ได้ไม่คุ้มกับสิ่งที่เสียไป ทั้งนี้ไทยก็ไม่แน่ใจถวว่า เขมรจะจงรัก
 รักคือไทยอย่างแท้จริง เพราะเขาได้ปรากฏมาในประวัติศาสตร์ เขมรมักฝักใฝ่อยู่ระหว่าง
 สองร่าง คือไทยกับไยกับญวน ทั้งข้างครั้งหนึ่งไทยคิดพันการรบกับพม่า เขมรก็ถือโอกาส
 มา "ที่ร้ายครว้" ไทยเสมอด้วยการนำพวกคองผู้คนแถวชายแดนไทยฝั่งประชิดกับเขมร
 ฉะนั้น ไทยว่าไทยจะรบกับญวนอย่างไร เขมรก็ต้องกลับไปด้วยระหว่างไทยกับญวนอยู่นั้น
 เอง ถ้าวิเคราะห์หมายของจมื่นไวยวรนาถกับเจ้าพระยาพระคลังฯ ในหนังสือ กิตติคุณ
 ได้ว่าท่านทั้งสองเป็นผู้นำของเห็นการณ์ไกล เพราะเหตุการณ์เรื่องเมืองเขมรคองนั้น ทาง
 ฝ่ายญวนได้ส่งคณะทูตมาเจรจา เรื่องการสงบศึกกับเจ้าพระยามคินทรฯ และขุนนางเขมร

เขมรซึ่งจะส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงเวียงจันทน์เมืองเว้ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเพทรี เจ้าพระยามหินทรฯ แต่ใจว่าเขมรเมื่อหนายการรบพุ่งซึ่งมีมานานแล้ว จึงส่งใบปลิวมากหมายถึงคนบุตรเมืองเว้พระเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้นถึงเจ้าเขมรซึ่งจะส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายเมือง 3 1 และแต่พวกนี้เขมรก็ตั้งใจว่าจะส่งเครื่องราชบรรณาการไปไทยทุกปี เจ้าพระยามหินทรฯ จึงยกกองทัพมาตั้งอยู่ที่ประเทสขาม และนักองควังก็ได้มีการราชาภิเษกเจ้าพระเจ้าแผ่นดินเขมร ใน ค.ศ. 2390 (ค.ศ. 1847) จึงเป็นอันสิ้นสุด อภัยซึ่งสยามบุตร ทั้งฝ่ายชวช ไทย และเขมร คงเสียชีวิตมุดนออกนอกเขตประเทศและทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมากในการสงครามครั้งนี้เสียด้วยเรื่องเขมรเป็นสำคัญ ฉะนั้นความผิดที่พระเจ้าพระยาพระคลังว่าให้สมเด็จพระกลาโหม (ลือ) พระจอมไวยวรนาถ (จาง) เขมรมาตั้งแห่งตระกูลเขมรมา จึงดูสมเหตุสมผลในข้อที่ว่า การสงครามระหว่างไทยกับเขมรเพราะปัญหาเขมรไทยไม่จำเป็นต้องเผด็จศึกกับญวนอย่างเด็ดขาด

ใบปลิวคราวนี้เรียกว่า "อภัยซึ่งสยามบุตร" ผู้ที่นับชวชมากที่สุดในการรบลงฝ่ายไทยถึงกับเขมรยกกองไปเป็นวีรบุรุษ คือเจ้าพระยามหินทรฯ (สังข์ สิงหนเสนีย์) ส่วนเขมรก็ยกกองทัพลงมา คือเจ้าพระยาพระคลังฯ กับจอมไวยวรนาถกับทัพมาทช่วยเหลือในการรบครั้งนี้ข้างฝั่งไทยมานานแล้ว แต่เมื่อความถึงในหน้าปี 270 ทรงเห็นว่าเจ้าพระยามหินทรฯ จะไปทางเรือด้วยกับเจ้าพระยาพระคลังว่าให้สมเด็จพระกลาโหมเพราะเจ้าพระยาพระคลังฯ ยังไม่เคยการศึกศึกกับเขมร ความมาจากใบปลิวลงถ้าวการภาคที่ 33 เมืองนครราชสีมาธรรมเสนาเมืองพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 61 และจากพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาพิชัยวงศ์ หน้า 134 - 138 ซึ่งเขียนลงว่าเป็นคำพูดของเจ้าพระยามหินทรฯ ว่า "... และเดี๋ยวนี้เราสมใจเราแล้วจะตั้งเสียก็ไม่ได้ด้วยเราคงยังไม่เคยศึกศึก ก็จะต้องไปทางเรือด้วยช่วยกับ..." เป็นที่สงสัยว่าเหตุใดเจ้าพระยาพระคลังฯ (ลือ ขุนเขมร) จึงยังไม่เคยการศึกศึกทั้ง ๆ ที่ตามใบบอกพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ใบบอกสมเด็จพระกลาโหมครั้งเป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารอีกตำแหน่ง

สิ่ง โยน พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1830) โยนเมื่อเจ้าพระยามหินทรเทศ (กิ่ง หึงหลี่) เก่งกล้าในการรบแต่ใจจึงเป็นสุขสบายตามแต่จะเป็นสุขพระกระชาโสม ออกเมืองลี้เกราะดี กุณวจะเห็นใจว่าเจ้าพระยามหินทรเทศใจเป็นสุขสบาย โยน พ.ศ. 2372 (ค.ศ. 1829) ขณะนั้นเจ้าพระยามหินทรเทศโสมยังไม่วาง คือเมื่อ พ.ศ. 2373 เจ้าพระยามหินทรเทศ (น้อย) จึงเป็นสุขพระกระชาโสมถึงแก่ลี้ภัยพระกระชาโสมและเจ้าอนุวงศ์ที่ 3 โยนทรงเห็นความนี้ในขณะสมกว่าเจ้าพระยามหินทรเทศ (คิต มุณเทก) จึงไปรลา ให้ท่านว่าที่ สมุหพระกระชาโสมลว ย จึงเนียรทางไปลี้ลี้ใจวลาเจ้าพระยามหินทรเทศโสมโดยจารพัลลิกโดย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จึงไปรลา ให้ท่านเป็นสมุหพระกระชาโสมเป็นแม่ และจาก พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 จะเห็นว่าท่านเคยปกครองทัพไปปราบพวกในหัวเมือง ฝ่ายใต้ เมื่อ พ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832) ร่วมกับเจ้าพระยามหินทรเทศรบปราบพวก และปรากฏว่าได้รับชัยชนะ และในการรบกับญวนครั้ง พ.ศ. 2376 (ค.ศ. 1833) ท่านก็ ได้ชัยชนะที่เมืองสาเคียน และใจก็ท้ออย่างรวดเร็วจึงไม่ตรงกับบอกกล่าวพาทว่าเจ้าพระยามหินทรเทศฯ โยนโดยจารพัลลิก แต่ถามองในอีกแง่หนึ่ง เจ้าพระยามหินทรเทศอาจจะหมาย ถึงว่าเจ้าพระยามหินทรเทศฯ โยนโดยจารพัลลิกกับญวน อาจจะไม่เคยขึ้นกับญวนประเทศกบฏหนึ่งพวกจะใช้อำนาจรบกับโสมเท่ากับเจ้าพระยามหินทรเทศ เองซึ่งชำนาญและจัดเจนในการรบทางค่ายหน้าถอง

ในการการเรื่องหัวเมืองมลายู เจ้ามานหินทรเทศจะคุมขุนนางลี้ภัยมาพวยด้วย คือ จึงจากเจ้าพระยาไทรบุรีที่ไปอยู่เกาะหมากแล้ว และฝ่ายอังกฤษรับกับโสมว่าจะไม่ให้ เจ้าพระยาไทรบุรี คุมเวณการรบกับเมืองไทรบุรีและเมืองแกล ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ขณะนั้น กบฏก๊วยเงือกตนกูเคย มีงเป็นความของเจ้าพระยาไทรบุรีก็ยกทัพเข้ามาตีเมืองไทรบุรีได้ เมื่อ พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1830) เมื่อเจ้าพระยามหินทรเทศรบปราบพวกเรื่อง จึงได้ พระสุริยวงศ์ไปเกณฑ์ทัพหัวเมืองมลายูช่วยปราบตนกูอิน แคมรดาหัวเมืองมลายูกับเฉย เอีย พระสุริยวงศ์จึงได้รับชีวิตวัน (หรือชื่อวัน) กรมการของหัวเมืองมลายูเขียนดี ออก หัวเมืองมลายูจึงมาขึ้นกับเมืองมลายู เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงทราบก็ไปรลา ไปเถรปกครองทัพ ๗ ทัพ ออกไปช่วยพระยาสงขลาตีเมืองลาวีจึงเป็นเมืองแกล ๓๓ เคียวกัน

สถาปนาปกครองหัวเมืองลาวที่จำเริญเมืองไผ่ได้ ทรงรอกองทัพไปตลอดไปร่วม จึงโปรดฯ
 ไปเจ้าพระยาพระคลังว่าตั้งขุนระชากรใหม่ (คือ ขุนเอก) เป็เดิมตั้งเรือนครชัยไผ่เมื่อ
 จ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832) เมื่อทรงตั้งเจ้าพระยาพระคลังฯ ไปจะถึงเมืองสงขลา เจ้า
 พระยามนตรีศรีวิกรมราชทินเมืองไทรบุรีได้ ลากู้อุดกับกรมการลาวกับเจ้าตัวตายหมด เมื่อ
 เจ้าพระยามนตรีฯ วัลการเรื่องเมืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้ว ก็ยกทัพมาถึงเมืองสงขลาจะได้
 ปรีกษากับเจ้าพระยาพระคลังฯ เป็แต่ตกลงว่าให้พระยาราชวังสันเป็นแม่ทัพยกทัพเรือลงไป
 ไปตลอดบางน้ำจืดปากน้ำเมืองตานีทางหนึ่ง ส่วนเจ้าพระยาพระคลังฯ กับเจ้าพระยามนตรีฯ
 จะยกทัพลงไปทางบก พระยาศาสน์โมกราชนกยกทัพไปยังเมืองถลันตัน ทดงศัลโยจึงเจ้าพระ
 จำอยู๋ในเมืองตานี เจ้าพระยาฯ สั่งรองเรือขากันว่าจะยกทัพไปที่เมืองถลันตันเสียไป เพราะ
 เมืองไผ่ได้ส่งทัพยกทัพเรือมาช่วยเมืองตานีสู้รบด้วยโดยเพราะพระยาศาสน์โมกราชนกฯ เข้ายัง
 รับเอาพระยาศาสน์โมกราชนกฯ ไปไว้ในเมืองถลันตันด้วย ฝ่ายกษัตริย์เกรงว่ากองทัพไทยจะเข้าบ้าน
 เมืองของตน จึงแต่งแม่ทัพชื่อเจ้าอาษาเดยกวีธไปเมืองยะหริ่งเสียเงินค่า สมิงหวาหารตลอด
 ทั้งกา ส่วยยลคนแม่ทัพมาครอง กับจะส่งตัวพระยาศาสน์โมกราชนกฯ ไปทางพม่าไทยและขอเป็นเมืองขึ้น
 ของไทยตามเดิม

นอกจากเมืองถลันตันแล้ว เมืองตรังตานุกก็ไล่ส่งกองทัพมาช่วยเมืองตานีรบกับไทย
 ฝ่ายไทยช่วยยกทัพไปปราบปราม ก็เห็นว่าเป็นเมืองประเทศราชอยู่ จึงให้ยกทัพหนึ่งชื่อลงไป
 ราวกลางระชากรวังตานุกและคูหาดี แต่พระยารัตนรังคานุแห่งคำป๋วยออกมารับกับบุญและฝ่าย
 ไทยไม่ได พุธไปขออยู่ถึง 7 วัน เมื่อไม่ได้ออพระยารัตนรังคานุจึงพากันกลับ เจ้าพระยา
 พระคลังฯ ได้ปรึกษากับนายบ้านมาบอกตั้งฟ้อง เห็นว่าพระยารัตนรังคานุทำผิดมาก จะยกทัพลง
 ไปโจมตี พระยารัตนรังคานุก็อาจจะหนีไปนครนังนคร จะได้นแต่เพียงตัวเมืองตรังตานุกเท่านั้น
 จึงคิดให้พระยาสงขลาแม่ทัพขึ้นไปเกลี้ยกล่อมตามทูตมาตั้ง เป็นญาติกับพระยารัตนรังคานุแต่ไม่ถูก
 กันและหนีไปอยู่เมืองสิงา ไทยยอมรับให้เจ้าเมืองตรังตานุกแล้วเจ้าพระยาพระคลังฯ ก็
 กราบถวายบังคมลาถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชการที่ 3 พระองค์ทรงเห็น
 ชอบด้วย โปรดฯ ไปมีท้องตราไปตลอดเจ้าเมืองตรังตานุกและตั้งทนายทูตฯ เป็นว่าเมืองแทน
 ล้วนเจ้าเมืองแต่ให้เป็นกบฏ คือพระยาสาม พระยารามันและพระยาระบะงะก็ยอมสวามิภักดิ์

ก่อของพิชัย พระยาพะเยาพิชัยปรากฏด้วยดี และยกเมืองจัดป่าวถึงอนิจกรรม พระยา-
 ตาปี่ก็ถูกพระยาอภัยแห่งตัว มา โฉมลงลือไชย ส่วนพระยาพะเยาไปได้เป็นกษัตริย์เจ้าเมือง
 เป็นสว ไชย และเมืองอื่นเป็นเมืองจึงได้เข้าด้วยกองทัพ พระยาอภัยเจ้าเมือง
 ไปเจ้าเมืองแล้วได้ มาขอเสนา มีกษัตริย์ด้วยดีแล้วเป็นเจ้าเมืองอยู่ตามเดิมต่อไป ส่วนพวก
 ปี่ก็ต่อสู้และผลพวงก็ทำ เจ้าอภัยมาไว้ที่กรุงเสนา เมื่อจัดการเรื่องราวต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว
 เจ้าพระยาพระคลังฯ ก็ให้พวกตอลตอลยกครัวผู้และยกครัวขึ้นกรุงเสนา ภายหลังสุดตาม
 งามมีเสนาเจ้าเมืองถึงงานและเมืองเรียบร้อยเป็นญาติกับพระยาตองจัญและรับตะกั่วมาไว้ชั้น
 ปี่หนึ่งชื่อ เจ้ามาตราช้างกับบุตรชายชื่อถึง พระยาตองจัญ ปี่ก็ไปรบกับ เจ้าเมืองมาเป็นพระ-
 ยาตองจัญ วันหนึ่งจึงมีพระที่นั่งสุดตามเมืองซึ่งนี้ตั้งใจจะรบกับเมืองตองจัญ และเกรง
 พระยารวมแคว้นมาหาว่าเป็นเมืองในขอบพระทัยจึงมิได้รบมา เมื่อการเป็นเช่นนี้เจ้าเมือง
 จึงจริงใจว่าฝ่ายไชยเป็นมิตรจึงมิได้รบมา จึงจับไปไปจากความสงครามของ
 เจ้าเมืองถึงจากขอ

ต่อมาใน พ.ศ. 2331 (ค. . 1688) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้ง
 เจ้าพระยาโกษาธิบดีเสนา โสภณกิจด้วยบุญและดีแล้วเดิมเป็นสลัก ต่อ มามาเมืองตองจัญ
 ด้วยยกมาหาเมืองไทรบุรี และลี้ภัยที่วังเมืองเมืองพระยาไทรบุรีก็เห็นพระยาผู้คิดเห็นว่า
 หลวเมืองตองจัญคือเมืองไทรบุรีนี้ก็เป็นเมืองและ เจ้าก็ฝ่ายที่กรุงเสนากำลังดีตนจะต่อสู้
 จึงเข้าไปเข้ามายังเมืองตองจัญและขอลมมายังกรุงเสนา ขณะนั้นเจ้าพระยาพระศรีธรรมราชาขึ้น
 มาตรงหัวราชการอยู่ที่กรุงเสนา จึงไปรบกับ ไทรบุรีแล้วกลับไปโดยเร็ว เจ้าพระยาพระ
 จักรโกษาธิบดี พระยาผู้คิด พระวิจิตรโสภณไปกับเจ้าเมืองไทรบุรี กับ พระยาทสมเค็จ-
 สระเวทอยู่หัวทรงพระราชาเจ้าเมืองไทรบุรี เป็นกษัตริย์ครั้งไร แลเมืองอื่นเมือง
 สงขลาช่วยเป็นสมทบด้วยใจใจไม่ผิด จึงไปรบกับ ไทรบุรีพระยาตรีวิจิตรรักษาราชโกษา
 จางวางพระคลังสินค้า (เจ้า มุขมาต) เมืองมณฑล เจ้าพระยาพระยาเป็นต้นนายทัพใหญ่

ออกไปจัดการเรื่องนี้ กองทัพลังกวางออกในครั้งนี้เมืองสงขลา ใน พ.ศ. 2382(ค.ศ. 1839) (1)
 ปรากฏว่าฝ่ายไทยใช้เวลาเมืองโพนพิสัยได้มาก และพระยาคลังชัยภิน มีหนังสือมาตั้งพระยาภริณีพิพัฒน์
 จาว่าราชบัณฑิตยกย่องเสนา ระยะเวลาในใจ ความแฉวงของหญิงลับชื่ วมุตรตามบุคลาธิษฐานถึงออกมา
 พระยาคลังชัยภินถึงลวง พระยาคลังชัยภินขอให้ออกไปรับของครั้งก็ดูไม่ได้ ขอไปฝ่ายไทยไปช่วย
 โดยเร็วไม่ยอมคืนให้ จะเสียเมืองลลับชัย พระยาภริณีพิพัฒน์ จึงให้หลวงสรพนเติมคุมไพร่ 80
 คน ไปกับเรือกำปั่นแลลวกทางสมุทรรลงไปยังปรามปรามการวิวาท และให้พระยาเพชรบุรีคุมทัพไปตั้ง

(1) อนึ่ง ในเวลาเมื่อเตรียมจะยกทัพตามพระยาซำรินั้น พระยาภริณีพิพัฒน์ให้
 หลวงดุษฎีสมิทธิ (จัน) ผู้มีตำแหน่งในกรมพระคลังครั้งก่อนอย่างเป็นเจ้าขุนการ รับเป็นพระกอง
 สืบรังระอาชการให้ไปปรึกษาเจ้าวิชัยในกรุงเทพฯ ที่เกี่ยวกับเรื่องกองทัพ แลช่วยออกออกไปให้
 กราบ ถัดนี้ พระยาภริณีพิพัฒน์อาจจะเห็นว่าการอลมของขบถมีร้ายจำแนกแยก และตามก็อยาก
 จะให้จัดเสนาชายฉกรรจ์ ทั่วทั้งหัวเมืองราชการ พระยาคลังชัยภินก็ตกลงไปตามไปขอแต่งทัพออกไป
 ถึงนั้น จึงมีหนังสือมาขอเสนาหลวงดุษฎีสมิทธิ เสด็จไป รับเรื่องถึงสกัดกั้นพระยาภริณีพิพัฒน์ยกทัพ
 ออกไปจากกรุงเทพฯ และจึงแต่งเสนาส่งทางชลาลัยโดยลำคัม รวมมีเสนาชาย 15 ทัพป์ ทัพป์ชัย
 ทัพป์ชื่อเรื่องนี้เป็นไพร่ไทยมูลค่า 45 เสน่ เป็นเป็นของมีดีของขบถเจ้าพระยาบรมมหาพิชัย-
 วุฑฒิ์ ถึง พ.ศ. 2448 พระยาภริณีพิพัฒน์สงคราม (แล ขุนนาค) สมุหเสนาภิบาลมณฑล
 ราชบุรี ได้ทำจดหมายเชิญให้หลวงเสนา อวามพระยาประจักษ์ประเวศอุทิศวิธาภรณ์ 5 ซึ่ง
 ไปรบคา ได้ส่งแจ้งกรมพระยาคำรงราชานุภาพสอดส่องและพิมพ์หนังสือถึงกล่าวต่อไป เพราะ
 เป็นสิ่งมีค่าควรทาง พระวิจิตรวาทะของใตกับใตประโยชน์ทางโบราณคดี ทั้งนี้เรื่องก็น่าอ่าน
 และยังมีผลลงว่า การราชการสมัยนี้มีความตรงว่าดีไม่ยิ่งไรด้วย

อยู่ที่เมืองสาขตลปนเมืองกฉัณฐิย แล้วจึงมีกองทัพไปหาพระยาโงย พระยาฉัณฐิย
 ทัพพะสา ซึ่งวิวาทกันไว้มาเมืองสงขลามาตั้งลาทางไว้ที่กฉัณฐิย พระยาโงยไปขอพบ
 อยู่เมืองเมืองกรุงวามุ พระยาฉัณฐิยพระยาฉัณฐิยก็ขัดตัวไปขอพบพระยาพระอินทร์
 พระยาพระอินทร์ จึงไปพระยาโงยมาหาเรื่องจะไปขออยู่ในกลางน้ำท่าเมืองกฉัณฐิย
 มังคัลไปรับทัพทั้งสองฝ่าย ทัพพะสาและพระยาฉัณฐิยก็ยอม แล้วพระยาโงยก็หาตัวพระ-
 ยาฉัณฐิยและตนทัพพะสาซึ่งมาหาพระยาพระอินทร์มา ไปเมืองสงขลามา พระยาพระอินทร์
 สองฝ่ายก็สัดกันว่าจะไม่รบพุ่งรบกันต่อไป ทางก็ยอมปฏิญัตติตาม เมื่อพระยาพระอินทร์มาและ
 เจ้าพระยาพระอินทร์ก็หาเรื่องเมืองกฉัณฐิยก็เรียบร้อยแล้ว ก็ยกกองทัพออกไปจัดการเรื่อง
 เมืองไทรบุรี ทางทั้งสองฝ่ายก็เห็นว่า เมืองไทรบุรีนี้จะได้โดยอยู่ที่มาต่อไปลงจะไม่ได้
 เพราะไทรบุรีเมืองเป็นเขตทุ่งสงขลางของตนทัพพะสา จึงเป็นเจ้าพระยาโงย แต่เดิมก็จะ
 สัดกันก็เรียบร้อยไป ท้ายไปยกทัพมาขอเป็นเจ้านายยังมีบุญชากันโดยตรงไปได้ จะได้เจ้าพระ-
 ยาโงย ขณะเดิมกับชาวบุรีก็ว่าอายุกว่า 7๐ ปีแล้ว และก็ขึ้นไปอยู่เมืองสงขลาก็ไม่ได้อยู่ที่เกาะ
 หนากแล้ว อยากรู้ก็หา จะลองไปบอกเจ้าพระยาโงย อยุธยาเมืองไทรบุรีเอง เรื่อง
 จึงจะเรียบร้อย ก็ขึ้นจึงไปบอกเมืองไทรบุรี ทัพพะสาและเจ้าพระยาโงย เจ้าพระยา-
 โงย อยุธยาและเจ้าพระยาโงยเมืองไทรบุรี และไปบอกญาติพี่น้องญาติมิตรเป็นช่วยราช-
 ราชการ เพราะทัพพะสาและเจ้าพระยาโงยช่วยเมืองไทรบุรีขึ้นเป็นเมืองสุโขทัย
 ทัพพะสาและเจ้าพระยาโงยเป็นเจ้าเมือง ยศที่มากก็ยกมาเมืองไทรบุรีขึ้นเป็นเมืองสุโขทัย
 ทัพพะสาและเจ้าพระยาโงย ทั้งสองเมืองก็ตั้งเมืองขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช เมือง
 ไทรบุรีจึงแยกออกเป็น 3 เมือง ดังต่อไปนี้

เมืองจัดการเรื่องเมืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้ว พระยาพระอินทร์ และเจ้าพระยาพระ-
 ราชอินทร์ก็ยกทัพมาเมืองสงขลามา พระยาพระอินทร์ ไทรบุรีพระเจดีย์ซึ่งมีชื่อเขาเมืองเคียง
 กับระเวศย์ ซึ่งพระยาพระอินทร์ ผู้สาบให้สร้างเมืองกรุงยกไปปราบปรามเมืองธานี
 เป็นมณฑล แล้วพระยาพระอินทร์ ก็จัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ของไทย โดยให้พระยา-
 จักร์บุรีรัมย์ พระเสนาบดีก็ไปว่าราชการอยู่เมืองสงขลามา ให้พระเสนาบดีที่ว่าราชการ เมือง
 นครศรีธรรมราช ให้ไปจัดการเมืองนี้ทั้งราชการเมืองทั้งนี้ ส่วนตัวพระยาพระอินทร์
 ทัพพะสาและเจ้าพระยาพระอินทร์ก็ยกทัพมาขึ้นเป็นมณฑลไปช่วยกันกับตนเอง ก็ได้เอาหัวเข่ามารับ

คุมพม่า มาให้กองทัพทางประเทศ เป็นที่อาศัย โดยเฉพาะทางหนึ่ง ในทางความหมายและ
 ทางพระราชไมตรี ประเทศตะวันตกประเทศแรกคือ ในเวลาสมัยนั้นด้วยในสมัยรัชกาลที่ 3
 คืออังกฤษ เมื่อแรกตั้งอาณาเขตแล้ว ทรงตั้งเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองนครราชสีมาขึ้น
 โปธิยา ไปตั้งกองตั้งอยู่ที่ตั้งรักษาการราชการส่วนเวลาแล้วถึงถึงถึง เพราะสงคราม
 เกิดขึ้นที่ติดต่อกัน ระหว่างเวลาแรก แต่ในเวลาปรากฏว่าจะเข้าไปราชอังกฤษ นับเป็นพระ
 ภาโขนานมาตั้งนครราชสีมารัชกาลที่ 2 แล้ว ส่วนถึงถึงขณะนั้นมีความประสงค์ที่จะให้
 ลางในตรีที่ราชสยามให้สัมพันธ์ เพื่อจะให้มีความสัมพันธ์ทางค้าขายด้วย ด้วยรัชกาล
 จักรพรรดิสยามปกครองการในไทยช่วยจัดการ มณฑลในโพธิยาและอยู่โดยยังกับรัฐ
 สองฝ่ายอังกฤษ ไปในเวลาที่การรบจึงเข้าไปภายในโพธิยาและใจนัก และต่อมาปรากฏว่าอังกฤษ
 คำอังกฤษจะเอาอาณาโดยข้างเล็กมาก ก็เข้าไปเข้ามาถึงเกาะโพธิยาไปโพธิยาใจ ฉะนั้น
 เมื่อสมเด็จพระเจ้า (Lord Amherst) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษได้เขียนหนังสือไปมาย
 ราชอาณาเขต เออร์นี (Henry Burney) ก็ให้บุตรเขียนทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ใน
 ค.ศ. 2367 (ค.ศ. 1825) จึงเกิดข่าวเรื่องคืออังกฤษจะเข้ามา เป็นเหตุคำคำของ
 อังกฤษมายังรัฐสยามไทย และอังกฤษจะยึดอำนาจการปกครองเมืองโพธิยาและช่วยแล้ว
 แต่ความจริงจุดประสงค์ในการมาของเออร์นีครั้งนั้นคือ เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีและขอทำ
 หนังสือสัญญาค้าขายโพธิยาเป็นหลักฐาน และพร้อมความเข้าใจเรื่องที่จะอังกฤษรับรองให้ไทยช่วย
 เมืองในการรบกับเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองนครราชสีมาที่ 2 ด้วยซึ่งจะยกกองทัพเมืองโพธิยาในแหลมมลายู
 ตอนแรกและมาพบเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองนครราชสีมาที่ 3 ไม่ปรากฏ จะให้สัญญา แต่ระบบวาง
 สถานการณ์จะเสมอกันเอง เพราะราชกิจของราชกัทธิพลเสส เจ้าพระยาพระคลังฯ (ดิ
 มุณนาถ) มีความประสงค์จะทราบว่าอังกฤษมีเขตแดนโพธิยาใหม่เข้ามาหรือไม่ ถ้าไม่เช่นนั้นตาม
 โปธิยาแล้วจะเกิดเป็นเหตุกับเมือง อังกฤษและไทยจึงได้ตกลงทำสัญญาคั้น นับเป็นสนธิสัญญา
 ฉบับแรกและวางระเบียบเจ้าเมืองโพธิยาและพระราชวังที่วัดท่ากับเมืองท่ามาจระวัดเกิด มีการลง
 หมายในสนธิสัญญาเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) โดย
 สัญญาว่าจะไม่กีดขวางการค้าขายของอังกฤษภายในเมืองโพธิยาและเมืองมลายู
 ในสมัยของเจ้าเกาะโพธิยาและของเมืองโพธิยาเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ อังกฤษรับจำเมืองโพ

บุรี เมืองกัมพูชาและเมืองศรีลังกาเป็นเมืองขึ้นของไทย ทางฝ่ายไทยคือสหรัฐอเมริกา และ
 ราชอาณาจักรไทยคือประเทศอังกฤษ และเมืองศรีลังกาเป็นเมืองขึ้นของราชอาณาจักรสยาม
 ภายใต้อาณัติของเจ้าเมืองศรีลังกา และ โคตรการณนา แต่อย่างไรก็ดี ยังมี ก้าวไกลยวดีคือ
 เมืองศรีลังกาด้วยทาง พระนางโสมวดี และว่าด้วยการเมืองไทยบุรีเมืองอังกฤษจะเข้าไปในเจ้าพระ
 ยาไทยบุรีเข้ามาบรรจบกัน ในพระราชนิพนธ์ พระราชนิพนธ์เรื่องเมืองศรีลังกา ๗ เป็นชั้นตอน
 สี่ ฐานันท์ของถวายรวม 14 ประการ และว่ากลอนกลอนเมืองศรีลังกาไว้ไปมาครั้งอีก 6 ข้อ รวม
 ทั้งหมดเป็น 20 ข้อ¹ ความจริงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 คือถึงแม้ว่าครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๓ ทรงยึดถือพระราชนิพนธ์โลกเที่ยวเผยแพร่ ก็ยังไม่ตรง
 ด้วยความว่าเป็นที่ระบอบที่ลือลือด้วยดีกับชาติตะวันตก และการพัฒนาชาติสยามก็ยังคง
 ครั้งนี้ เพราะจากคำพูดซึ่งกล่าวโดยไม่วอหวั่นว่า เสียดายที่รัชกาลก่อนจะสวรรคต ส่วนเขต
 จำงับในการดำเนินกิจการในเจ้าพระยาพระคลัง โสมวดี เห็นว่าเร็วราวการขึ้นเถลิงราช
 อยากรู้เรื่องความในพระราชนิพนธ์หลายภาคแบบนั้นไป ใจความสำคัญก็คือเรื่องเมืองศรี
 ลังกาที่พระนางโสมวดีซึ่งพระองค์ท่านว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว² ชาว
 อเมริกาชื่อเวลสกล่าวถึงสมเด็จพระนางเจ้าโสมวดีว่า "ลอร์ดอะดัมเป็นเมืองซึ่งมีพระ
 ธิปไตยความเสมอภาคอย่างแท้จริงซึ่งสองฝั่งของฝ่ายในศรีลังกาทุก ๆ ข้อ"³

¹ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33,
 เรื่องเดียวกัน, หน้า 34 - 5.

² Henry Burney, Burney's Papers, p. 407.

³ Volla, "Siam under Rama III", op.cit., p. 120.

เมื่อได้มีความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในระหว่างสมัยรัชกาลที่ 3 และ
มหาเทพองค์แรกของสยามราชวงศ์ (คือ) เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว จึง เสด็จเสวยข้าวเหนียว
ใส่ถ้วยชามโสมเคลือบแก้ว เสด็จขึ้น พูลงชิงชัยเมื่อสมัยรัชกาลที่ 3 มาลงไว้ตั้งด้วยโคมไฟ
เปลี่ยนแบบลงสีฉลวย ถึงบัดนี้

กล่าวเสวยข้าโสมเคลือบแก้วกับกับเบอรัน (ที่ 24)

จากหมายเหตุประวัติความเป็นมาที่กล่าวมาข้างต้น เสด็จขึ้นได้มีพระบรมราชโอง
การให้มีความสัมพันธ์กับเบอรันให้ทราบ ด้วยเหตุอันสัมพันธ์เบอรันนำเอาความมาว่า
ด้วยเรื่องเมืองศรีอยุธยา เมืองกัมพูชา เมืองประเทศ เมืองไซร ซึ่งมิได้กับกับ
เบอรันไปกล่าวอีก และมีข้อความเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมากนั้น เจ้าพระยาพระ
คลังได้กล่าวข้อความซึ่งขึ้นรับทราบถึงพระกรุณาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราช
ทาน มีพระบรมราชโองการว่าถึงกับกับเบอรันที่กล่าวมาแต่กับเบอรันมีความปรารถนาอยู่
เมืองไซรซึ่งพูดกับทางไทยที่ระหว่างไทยกับอังกฤษให้ขึ้น ฝ่ายอังกฤษไม่มีความ
ปรารถนาที่จะเอาเมืองสยามด้วยเป็นเมืองขึ้นของไทย ด้วยกับเบอรันไปกล่าว
เรื่อง ๆ ว่ามีความปรารถนาที่จะชักนำอังกฤษไปให้ไปไทยในไมตรีกัน สองฝั่งคือ
เบอรันที่กล่าวถึงนี้ ถ้าเป็นความจริงก็ขอยกกับกับเบอรันเป็นอันขาด ในหนังสือซึ่ง
เจ้าเมืองบึงกาฬว่ากันว่า เจ้าเมืองบึงกาฬและชาวอังกฤษมีความปรารถนาที่จะเป็น
ไมตรีกันให้ไปตกลงโดยจริง ถึงจะขึ้นต่อประเทศไทย อยากรู้แจ้งกว่าโดย
เป็นไมตรีกันให้ลงกับ ซึ่งอังกฤษจะคิด พระกรุณา ภายนั้นจึงด้วยได้ทั้งเมืองของ
ไทยนั้นไม่ขัดด้วย ถึงซึ่งเจ้าเมืองบึงกาฬมีความถึงนี้ ฝ่ายข้างไทยก็มี
ความรักและความดีถึงอังกฤษ และมีความประสงค์ที่จะพูดกับทางไทยด้วย จึงได้
เชื้อเชิญตัวเจ้าเมืองบึงกาฬมาซึ่งมีหนังสือไปฝ่ายอังกฤษ และเป็นผู้ได้รับสั่งแต่ง
มาจากเมืองบึงกาฬ มีเชื้อเชิญปรากฏทั่วไปในนา ๆ ประเทศ ทอกล่างองเจ้า
เมืองบึงกาฬว่าเป็นคำตรงคำจริงตาม upright คำใดซึ่งเจ้าเมืองบึงกาฬจา
กล่าวแล้ว ขอบเป็นได้ จึงถือว่า เป็นความจริงใจจริงด้วย ความดีใจเป็นอันขาด
หาเห็นความทางไมตรีในระหว่างอังกฤษกับเมืองไทยจะสู้ชื่อ และยังมีไปหาผู้พูดได้

ขัตติยชนเขมรนั้น คือผู้ละเจ้าเมืองมณฑลเก่า เจ้าเมืองใหม่ ได้ขึ้นกับเขมรที่ตั้ง
 ไคร่ทางตรงไป ขัตติยเมืองเก่า จะเข้าเมืองใหม่ ไปแล้วแต่เดิมถึงสี่ร้อยเจ้าเมืองมณฑล
 ทิศกลางเจ็ดเมืองจึงจะถึง ซ่องมณฑลนี้ เขมรมีก้าวถึง เรื่องระบอบที่นครนี้ก็ได้ยอม
 ไปลงตามใจเจ้านาย ขัตติยชนกับเขมรไปไกลมาเรื่องระบอบที่นครกลางวัด
 ยกว่า เมืองร้างอายุสามชาติไกลเมืองกลาง ระบอบใดก็ได้ว่าเป็นยักเขมร ก็ตั้ง
 เขมรเข้าเวลาแคว้นจากคราวระบอบไหน เขมรขอไว้ระบอบไหนก็ตั้งยกมาเป็น
 เจ้าเมืองต่อไป เกศมณฑลยังมีเมืองระบอบไหนก็ได้ทำประเพณีรับยกเอาไปลงตาม
 ใจขัตติยชนระบอบไหนก็ยกมาเป็นความมีกิติสิริ ขัตติยเขมรที่เขมรยกขึ้นยกชาวไป ขัตติยเขมรที่
 ไปแล้วก็มีสิ่งเดียวระบอบไหนก็ได้ ตั้ง เขมรเวลาคิดซึ่งระบอบไหนก็เข้ามาแคว้นเมือง
 ไคร่เพื่อเมืองใหม่เมืองไทย เขมรที่ปกครองมาที่ระบอบไหน เมืองไทยตั้งขึ้นเมือง
 ไคร่หาอย่างไร เมืองไคร่ก็ตั้งแล้วตามระบอบไหนก็ได้ เพราะอยู่ในเมืองตั้งกับเมือง
 ไคร่ ประเทศเมืองนครเขมรตั้งอยู่ในเมืองกับยกมณฑลเป็นประเทศไว้ไว้ไป เขมรขอว่า
 เมืองเก่าระบอบไหนยังมีเมืองวิเศษเมืองเก่าที่ออกปกครอง เจ้าเมืองจะตั้งตั้งกับ
 ขัตติยชนที่นครต่างวัด เมืองเก่าระบอบไหนก็ต้องประเพณีตามไป ไม่มีตกสิ่งใด¹

สิ่งที่ต้องเขียนแสดงว่า เจ้าระบอบระบอบที่มีหน้าที่กราบบูชาถวายรายงานเกี่ยวกับ
 เรื่องการเข้าขึ้นกลางเขมรไปลงตามใจโดยตรง และจะทรงสร้างชาติกับเจ้าระบอบระ-
 บอบและระบอบอื่นที่มีชดชวยกลางข้างนี้ เขมรตั้งไว้ระบอบราชโองการให้ฝ่ายไปชดชวยการไป
 ทางกลางที่จะไม่เทียบเปรียบดังตามตั้งจะเห็นปฏิบัตินั้นของฝ่ายรัฐบาลไทยได้โดยตั้ง
 สี่ร้อยเมือง

ทรงตั้งเขมรที่เขมรมาเจรจาจากกลางการพูดทำ มีเจ้าประเทศราชสองโง่เหมือนเจ้าอนุ-
 วงศ์เมืองเวียงจันทน์เกลี้ยศดลไทย ไคร่วางแผนการระบอบมีล้นจากเมืองจากเจ้าใจว่า

1 การปกครองหัวเมืองภาคไทยก่อนเขมร เขมรที่พูดถึงคณะ เขมรที่กล่าวที่ 3 (ตัวคั่นสอง)
 ร. 3/1 ๗๓. ของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

ด้วยเอกเทศให้ เห็นว่า มาตรา ๖๖ แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาชญากรรม ซึ่งบทลงโทษของกษัตริย์และเจ้านายสืบต่อกันถึงบรรพชาญานแล้ว

ฝ่ายศาสตราจารย์อเมริกาเมื่อเขียนว่าอังกฤษได้รับความสละกษัตริย์นั้น ในการคิดคดีอาชญากรรมโดยพระราชกฤษฎีกาว่าให้มีสัญญาถึงกล่าว ข้าราชการ จึงปรึกษานายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) อดีตกษัตริย์แห่งเมืองนิวยอร์กในรัฐของประธานาธิบดีจิมส์ เจฟเฟอร์สัน คิดคดีอาชญากรรมไทยในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๒๓๗๕ (ค.ศ. ๑๘๓๓) ประกาศว่านายโรเบิร์ตส์ได้ให้การยอมรับอย่างเต็มที่จากฝ่ายไทย โดยเจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้นำในการยอมรับ ถึงความหมายและผลกล่าว

“ฉันเข้าใจเรื่อง ๔ ถึง ๖ คำ ป็นะโรง จักรวรรดิ ด้วยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สัญญาสละกษัตริย์และพระราชโองการรับเกล้า ๆ ทรงพระราชดำริโปรดเกล้า ๆ ซึ่งว่า เจ้าเมืองบริเตนมีหนังสือในนามบริเตน ขู่ขางถือหนังสือเข้ามาว่าเป็นทางพระราชไมตรีค้าขาย เสด็จบริเตนไปตั้งเข้ามาในอุ้งกินน้ำคิดเราปากน้ำไม่ไล่ให้เรือออกไปยังข้าง... ถ้าคนบริเตนได้เข้ามาอยู่ติดฝั่งแล้วก็มิ ขู่ขางกล่าวเช่นนั้นได้แต่รับทราบด้วยอย่างดี...”^๑

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒, “หมายรับสั่งและจดหมาย เหตุบุคคลอเมริกันเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๕,” หน้า ๕๑ - ๗.

เดวิดกับ โรเบิร์ตก็ ลากเชอร์รี่ไปเร็วไถ่จากถ้ำเพชร เดวิดก็ แลวจะฝ่ายไปเอง
 คองการ เดวิดกับโรเบิร์ต ก็ มีที่ นี้นี่ๆกันดี จนเป็นที่มาของคดีความของโรเบิร์ต โวย มีว่า
 นิสัยดีจนเกินไปจนต่าง ๆ มาก เรื่องดีเดิด กลาย ๆ ที่เชอร์รี่กับ โรเบิร์ต มาขายที่
 จะขอไปเชอร์รี่ ๆ ของคนดูมากมีแต่ไป รุ่งแสง ๆ ๆ จากเวลาเวลา ฯลฯ จึงว่าไม่ผูกพัน ฯลฯ
 โยเซ (อีก ขุนนาง) ไปมองสองข้าง... มีงั้นด้วย ถึงความสามารถของเจ้าชายจะดีดัง
 ที่จะไม่ให้รังเกียจมาก็ดีมีเงินไม่รุ่งเรือง... เจ้าชายฯ ฯลฯ ถึง โรเบิร์ต
 ว่า กับดี เดวิดก็ได้เคยขออุปราศตั้งทางสูงดังคนประจำรุ่งแสง ๆ เดวิดกับ... งใจรับการ
 ปฏิเสธ... เดวิดกับ โรเบิร์ตดูว่าความหมายเกี่ยวไม่เกี่ยว เจรจาจะไม่ไปละดี... จึงมีเหตุผลว่า
 ความฝ่ายไป... การ เปรอราจึงกล่าวเป็นไปอย่างรวดเร็วจึง ได้ใจจากกันเพียง 20 วัน ถึงการลง
 ตามซึ่งการวางใจกันดีมีผู้วางใจต่างหัว ๆ กับโยเซ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ. 1375 (ค.ศ.
 1833) การที่โยเซตกลงด้วยดีมีผู้วางใจต่างหัว ๆ โดยเร็ว... เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินเอง
 สนพระทัยในการค้าขาย... กับสิ่งละปะปนฝ่ายไปโยเซไว้มาไว้ในที่ที่ถึงกับสามารถบรรดและอย่า
 ใจอย่างง่ายง่าย โยเซจึงตกลงใจไปหัว ๆ ไว้เป็นอันหนักดังกับถึงกับ... ที่ดีเพียงแต่กับ

นอกจากชาวจีนในสมัยตั้งผู้วางใจต่างหัว ๆ ถึงกับมาขอซื้อหัวคนอเมริกันทั้งนั้น คือ อังกฤษ
 และสหรัฐอเมริกายอมให้โยเซเก็บค่าเช่าหัวคนหัวละ 1,700 บาท ถ้าเป็นเงินแล้วค่าหัวคน
 แต่กับเขาเข้ามาแล้วก็มีค่าหัวคนหัวละ 1,700 บาท... จึงมีเรื่องว่าค่าเช่าค่าเช่าหัวคนหัว
 แล้วจะไม่เก็บค่าเช่าหัวคนหัวละอื่นจากสิ่งต่าง ๆ ส่วนแล้วความอื่น ๆ ในสมัยตั้งผู้วางใจต่างหัว ๆ

ในบรืก้าวยกครั้งที่ ๑๖ ในคำพิพากษาของศาลฎีกาครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ และเรื่องของ
สหรัฐ ฯ มาจากการทำไมเมืองท่าด้วยไม้โคกเข้ ที่ละเมิดยอมให้ไม้โคกตรง
แต่ไม่ยอมชำระค่าของไม้โคกนั้นไว้ตามที่กำหนดตามบ้านเมืองไม้นอกเมืองท่า
จะต้องรีบชำระค่าเพื่อมิให้ล่าช้าต่อไป

การไม่ชำระเงินแก่กรมระเจ้าด้วยไม้โคกครั้งที่ 3 ทรงเลิกนโยบายโคกเดี่ยว
และกลับมายอมทำสนธิสัญญากับอังกฤษและสหรัฐ ฯ ขึ้น ตามกล่าวไว้ว่า ศาลช่วย
หนึ่งด้วยเรื่องมาจากการมีอังกฤษสามารถเข้าครอบครองบางส่วนของบรืก้าได้ ในปี พ.ศ.
2367 (ค.ศ. 1824)

ใน พ.ศ. 2381 (ค.ศ. 1838) บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ในนาย
ริชาร์ดสัน (Richardson) ก็อเม้งถึงของบรืก้าแล้วจากทางอินเดียของอังกฤษ
เข้ามาขอทำสัญญาซื้อขาย เมื่อจะให้ถือการค้าใหม่ โดยจะยกตามความประสงค์
ของบริษัท

พ.ศ. ๒๔๐๖ (ค.ศ. ๑๘๖๓) บริษัทอีสต์อินเดีย (ซึ่งภายหลังรวมกับบริษัทอินเดีย) เข้า
มาจกรูปร่างของบรืก้าในคำพิพากษาที่ศาลฎีกาครั้งที่ ๑๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ มีลูกแก้วโรงโม่
พวกมอญมาอยู่ มีสโตนคร้ำที่สร้างไว้ไม่ต่ำกว่า ๖๐๐๐๐ ก้อนประมาณครึ่งถึง ๓ ล้านก้อนถึงสี่

เจ้าชัยท้าวละอับรพาศัย เจ้าเมืองมังกา...¹

นายเจ้าราชทัณฑ์ โสแดง เสด็จมาทรงขอเจ้าพระยาพระคลังว่า สองประการ ข้อหนึ่ง
คือจะขอท้าวช้าง น้า โส กระบือ วอกลไปเมืองมวก และอีกขอเงินจากรบได้ขึ้นเป็นจักษุซึ่ง
น้า โส กระบือ ที่เมืองเชียงใหม่ ถวายกับช้างไว้นอกรับเงิน ขอให้ฝ่ายใดช่วยเหลือ
ราชการขอแลกกับ เจ้าพระยาพระคลังว่า ขอยโมกษณ์ไว้โดยมิให้หลวงจวาท ช้าง น้า โส
กระบือ เป็นกำลังในราชการนบคิยสยามและโคอาศัยในยามที่สงคราม ถ้ามีขอยให้ลูกดา
วอไป ช้างเมืองก็จะขอแลกทั้งลง แต่ขอหลังนี้ให้ไปอยู่กับศรีโคคาหลวงให้ดูมิใช่ไปตั้งเมือง
เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ให้ชำระเงี้ยมในโคญ่าด้วยกลุ่ นายวิฑารทัณฑ์ทรงตามกำหุกของ
เจ้าพระยาพระคลังว่า แล้วไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมหลวง
รักษมรเมศร์ จมื่นในองค์กำแหงเจ้าพระยาบดินทรเดชาและเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระ
ภควาโพนทองภาคหัววอไป

เรื่องนายวิฑารทัณฑ์นี้แสดงว่ามาจากน้าที่ของเจ้าพระยาพระคลังว่า ในความเกี่ยวพัน
การสงครามและกับของลูกดาชีวิตของประเศนี้ ขอตั้งสามารถตามการตามกำหนดอย่างที่ได้
ได้ ทั้งนี้โดยความยึดถือกับส่วนราชการ ความดีจริงของประเศเป็นสำคัญ ขอตั้งแก่คุณสมบัตินั้น
ที่ปรากฏให้มองการณ์ไกลโดยไปหาใจในการบริหารแผ่นดิน ทั้งนี้ขอเจ้าเป็นเจ้าใจโดยมี
คุณของนายทัณฑ์ที่จะได้มีความสะดวกสยามและความรวดเร็วในคำให้การลงชายและกิจการ
อื่น ๆ ในที่ในแผ่นดิน ๆ นี้ที่ทำการนี้มิได้ไปจากสมัยปัจจุบัน

ใน พ.ศ. 2387 (ค.ศ. 1844) โดยขอยกเลิกหนังสือสัญญาบางข้อของอังกฤษ
กล่าวถึง เมื่อครั้งที่เสริ เมอร์นีเข้า มาค้าสมกับเจ้าชุกก็ไปขอ ใน พ.ศ. 2360 (ค.ศ. 1825)
นั้น มีสัญญาข้อ 13 เกี่ยวกับเมืองไทรบุรี ต่อมาจึงว่ากษัตริย์ราชันที่ชื่อเจ้า (ดีด มุขนาถ)

¹ เจ้าพระยาเจ้าตากทรงก, พระยาของสาวลาวกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3,
เล่ม 1, หน้า 196 - 7.

ได้ปลัดการเรื่องเมืองไทรบุรี และหัวเมืองกลางเข็ญร้อยแล้ว พระยาสมเด็จพระเจ้า-
 อนุสรณ์ราชาสี 3 ก็ไปรบกับ เจ้าพระยาไทรบุรี (ประแสงทิพย์) เจ้ากรมการเป็นเจ้า
 เมืองไทรบุรีตามกล่าวถึงเมืองโสมแล้ว เจ้าพระยาไทรบุรีจึงปลัดการได้เมืองที่เข็ญร้อย
 สมการว่าไว้ทางพระยาสมการ จึงไปรบกับ เจ้าพระยา พระองค์เจ้าสมุทระกาศโสม มี
 หนังสือทูลทูลไปตั้งผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอังกฤษ ว่ามีหนังสือพระยาอนุสรณ์เจ้า
 พระยาไทรบุรี เสนอเดิมแล้ว ขอให้ยกเลิกหนังสือสัญญาที่เก่าแก่ไว้ เมื่อ พ.ศ. 2368
 เฉพาะข้อ 13 ถึงแต่เข็ญร้อยเรื่องเมืองไทรบุรีนั้นเสีย ฝ่ายผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ
 ก็อยู่โดยตาม หนังสือข้อนี้ก็ลงมายังเจ้าพระยาพระคลังฯ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบการแห่งดังที่ทรงเรื่องว่า

มีความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบว่า
 เมื่อพระยาสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าอยู่หัวยกไปรบพระยาสมการเจ้าพระยาไทร
 (ประแสงทิพย์) แล้วไปรบกับ เจ้าพระยาพระคลังฯ ยังมีหนังสือออกไปตั้งเจ้าเมือง
 สังกะโปร์ ขอมมาเลิกสัญญาข้อ 13 ในตอนที่อังกฤษรับตัวฯ จะฟ้องกันไม่ให้สมการ
 เจ้าพระยาไทรบุรีมาทำลายเมืองไทรบุรี และอังกฤษรับจะเอาตัวเจ้าพระยา
 ไทรบุรีไว้ด้วย หนังสือสัญญาตอนนี้ได้เลิกทิ้ง แลว่าสมการจะตั้งสัญญาจะเป็นด้วย
 อังกฤษขอเลิก มิใช่ไทยขอตั้งกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิศา-
 กรวงศ์ฯ¹

ในการทูลหนังสือสัญญาที่อังกฤษและฝรั่งเศสไว้ว่า เมื่อพระยาสมเด็จพระเจ้า-
 อนุสรณ์ราชาสี 3 จะทรงไปตั้งสถานที่ตั้งสร้างพระเพทแก้วมาประกอบอาคารภายในเมืองไทย
 ได้โดยผู้ยึดตามข้อบังคับของไทยก็ตาม แต่ชาติทั้งสองก็ยังไม่พอใจในหนังสือสัญญาดังกล่าวนี้
 เพราะไม่เต็มใจ "การที่ลัทธิตะวันตก" ของไทยไม่ตามกล่าว ก้าวไกลในสมัยนั้นจึงพระ-

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบการแห่งดังที่ทรงเรื่องว่า ประแสงทิพย์เจ้าเมืองศรีอยุธยา
หลวงอุปฮาดเมืองสี, (พระยาจักร์ทรงมีเสนา พระองค์เจ้าเนียบและศิริมิตร ไปรบกับไทยในนาม
 พระราชทานแห่งอังกฤษ และรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2505), หน้า 343.

พระชายาไวยมา แจ้งความแต่ตัวก็บอกมายังกรุงเตนง จึงไปปรกเกล้าฯ ให้เจ้า
ราชกิจจานุเบกษาแล้วไปรับและนำเอาไปส่งรับผู้ซึ่งเรียกว่าผู้ประยูรวงศ์ฯ

พระชายาไวยมา และคนอื่น ๆ จึงลงไปปรึกษาเมืองสมุทรปราการบอกวันมาถึง
กรุงเตนง ว่าผู้คนที่มาในลังกานั้นมาเมื่อไร พระราชพิธีก็กราบทูลลงไปว่า เพาะนี้
ยังติดการพระเพียรระเวาสุกษาเบอญ (ถึง 4 ระองค์ ก็อระองค์เจ้าหญิงเทกพี
พระองค์เจ้าหญิงพวงแก้ว พระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ พระองค์เจ้าชายจินดา) ให้
ลงไปถึง ๗ วันแรม 7 ค่ำ เดือน 5 ขึ้นฉัตรพระศพแล้วจึงไปส่งผู้ซึ่งไป แลพระ
ชายาไวยมา ให้รับใช้จัดการการ ๗ กรุงเตนง แล้วจึงไปกลับลงมา

วันที่ ๗ วันแรม 8 ค่ำ เดือน 5 ขาเสกเดี่ยวทำหนังสือให้สามมาส่งให้พระ-
ชายาไวยมา ฉบับหนึ่งไปบอกหนังสือว่า หนังสือขานเสกเดี่ยวฝ่ายมาถึงผู้พระชายาไวยมาจน
จะได้อีก ๕ ขานทราบความว่า ขานขานเดิมเมืองออเมริกาส่ง มาเสกเดี่ยวให้ต่อหนังสือของ
เจ้าแผ่นดินเมืองลาวทางผู้ไปขานที่เมืองไทย ขานเจ้าขอให้ไปส่งให้
โอกาสจะได้อีกหรือปรึกษาก็กับขุนนางผู้ไปอยู่ที่ตั้งเป็นพระที่ลาวแล้ว จะได้อีกหนึ่ง
คือเจ้าลาวตามรับถึงอันจะได้อีกหนึ่งเร็วยิ่งก็ หนังสือมา ๗ วันศุกร์แรม 8 ค่ำ
เดือน 5 ใจโผลก

พระชายาไวยมา ทำหนังสือตอบไปให้มาเสกเดี่ยวมีหนังสือว่า หนังสือพระชายา
ไวยมาจนแล้วรับมาเสกเดี่ยว มาถึงมีเสกเดี่ยว ขาเสกเดี่ยวด้วยมีหนังสือมาถึง
เรานั้นได้แจ้งแล้ว ใจโผลกความว่าขานรับเห็นแต่ขานเสกเดี่ยวใหญ่ ขานขานผู้
ใหญ่ว่า ครั้นก่อนอีกขานมีโอกาสอเมริกา เจ้าเมืองออเมริกามี โผลกแมมรอเขตขุนนาง
เป็นบุตร มามาส่งหนังสือมาในทางโยตรี จะให้ลูกสาวชื่ออเมริกัน มามาคานชาย
๗ กรุงเตนง ขานขานขานผู้ใหญ่มีความยินดี จึงพร้อมกันทำหนังสือสัญญากับเอกแมม
รอเขตเป็นโยตรีทางคานชาย เอกแมมรอเขตได้เอาหนังสือสัญญาออกไปอีกตราเจ้า
เมืองอเมริกันทำหนังสือแล้ว ขานขานขานผู้ใหญ่มา ๗ เมืองออเมริกาก็เห็นดีพร้อม
กัน ได้ไปลงตราสำหรับเมืองมาส่งหนังสือสัญญาอีกดวงหนึ่ง ขานขานขานผู้ใหญ่ ๗
กรุงฯ และขานขานผู้ใหญ่ ๗ เมืองออเมริกาก็เห็นดีพร้อมกันทั้งสองฝ่าย แล้วทางโยตรี

กรุงฯ ด้วยเมืองละเบียดก็สู้กับจอมพลวั้นนี้ มีงาเขาเตี้ย เขียวครึ่งนี้จะเข้าทุกละของ
องศา ในสยะเล็กกระท่อเจ้าอยู่หัวขึ้น ยังไปถวญกอบ จะว่ากวางสารนี้ถ่ายประ
เภทใด ก็ให้มาดูจากตมตมราชานเอนาที่ผู้ช้ช้โดยมีทางโยทรีเกิด...

สองสามเดือนแล้วจึงให้สาบชานอกกับขุสวาท ในอย่างขจรบเน็ยกษาแรกกอน
ขุสวาทถึงที่พักแล้ว จึงจัดเรือมารับหนังสือไปแปล ขุสวาทแล้วจึงได้นำขุสวาทเข้า
...

จมีนไวยารขนาด (วงง ขุนมาล) ได้คอนรับมาเสสเค็ยรคังแต่เมือมาเสสเค็ยรมา
ถึงหน้าเมืองสุพรรณปราการ และเป็ลยู่กิดคองระหวางมาเสสเค็ยรคังกับเสนาบดีผู้ใหญ่บกรุงเทพา
ถึงเรื่องจะทำการเจรจาทัน ตลอดจนการจะเอาเข้ามระฆาตสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากข้อ
กวางหวางทวจะเห็นเวาว่าโดยมีมิดถึงในขบขจรบเน็ยกษาของราชสำนักมาด โดย
เวาระในตารเอาเข้าระเวางเมงคิน บังขบนี้เองจะเป็ลสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้มาเส-
เค็ยรคังระศมคางลบเพลวในการเจรจา บ่รากลว่าใส่่ายไทยจงวจะจักเรือไปรับหนังสือ
องมาเสสเค็ยรคังไม่ได่ปฏิบัติให้เป็ลไปสามวัน ทั้งนี้เพราะระงะนั้น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่
สมุหพระกลาโหมออกใ้ประกาศารชักเสสหัวเมืองทางใต้ พระมาตมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ที่ 3 จึงไปรคทา ให้พระยาปริชฌิมะรัทธราชโกษา วางววงระคลังสืบค้ำรับขุสวาท จนถึง
ขุสวาทเสสเค็ยรคังได้กับเรือเข้ามาด้วยของพระยาปริชฌิมะ

มาเสสเค็ยรมาจรวนขบคัง เป็ลกรังเวดกักรัง เบ็รคสเข้าขบกลาวคือ ขรวนนี้เป็ล
"ขุมนางรอง" และเมือจันเทกก็ใช้เข้ายทหารเรืออเมริกันมาด้วย ผู้คิดคางคือมิชชันนารี-
อเมริกันที่เจยมมาอยู่กรุงเพทไฟแล้ว นอกจากเป็ลขบขจรบเน็ยกษาแล้วขบขจรบเน็ยกษาอีกคบหนึ่ง

1 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องทูตฝรั่งโสมนัยกรุงรัตนโกสินทร์, (กะชะ-
ราชาการกระทรวงการต่างประเทศพิมพ์ ในอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเพ็ญ
ฉลาบท ๗ เบรจันมกุฎราชศรีวาราม 1 กรกฎาคม 25๐6), หน้า 70 - 73.

เมื่อมาเอสเคียร์มาพบกษัตริย์พระยาศรีวิชัยนั้น เป็นครั้งแรกก็เกิดรักกันยิ่งขึ้น

“... โยเรฟ เกลาไปรคกระแจะหนีไปหาพระยาศรีวิชัยที่นครราชสีมา จาก
 วางพระคลังขึ้นคร่ำพิศุขเทพ (เจ้าพระยาพระคลัง) ครั้น ๗ เดือน 5 แรม 12
 ค่ำ โยเรฟ มาเอสเคียร์มาตามพระยาศรีวิชัยที่นครราชสีมาที่บ้านพร้อมด้วย
 มุขนางเป็นอันมาก พระยาศรีวิชัยนำข้าราชการไปถวามธรรมเนียมไทยซึ่งไปมา
 กันโยเรฟ มาเอสเคียร์ก็รศทอมว่าจะผูกใจคอตามคฤงนี้เสียเวลา จึงจ้กเอา
 หนังสือไมกระเป่าเสื่อมาบังใจความว่า พระเจ้าแผ่นดินอเมริกันให้โยเรฟ มา-
 เอสเคียร์เป็นทูตเชิญราชสาสน์เข้ามาถวาย โยเรฟ มาเอสเคียร์ร้องว่าหมควัน
 เป่า ทวยพระยาศรีวิชัย ทอมว่าอย่างธรรมเนียมกรมเนียมกรุงเพช-มหานครนี้จะเอา
 หนังสือไปถวายก่อนนั้นซึ่งในครว จะผูกใจคอการสิ่งใดก็ให้ลูกก็พาเสนามตีให้
 ความก่อน โยเรฟ มาเอสเคียร์ทอมว่า จะขอเฝ้าถวายหนังสือและพระเจ้าแผ่นดิน
 ก่อน เมื่อไปรค ในมุขนางผู้ใดผูกใจคอการใด จึงจะให้ผูกความต่อไป ทาย-
 พระยาศรีวิชัย ทอบความว่า บุคกรแล้วมาครั้งก่อน ๆ ก็ยังมุขนางเข้ามาเป็นยศ
 ก็กล้ามาก ครั้นนี้โยเรฟ มาเอสเคียร์เป็นทูตเข้ามาบังเกล้าจึงเดี่ยว ให้ราชสาสน์
 ถึงแผ่นดินอเมริกัน บุคกรหมอยอนจึงอยู่ ณ กรุงเพชมหานครนี้ถวาทกัษกับกรมคัย ๑
 หมื่นรักษารบหาเท่านั้น บิดครวอย่างธรรมเนียมฝ่ายสยามจักจะให้เขาเฝ้าไม่ได้
 โยเรฟ มาเอสเคียร์ทอมว่า เดี่ยวธรรมเนียมยุโรปเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมใหม่
 โยเรฟนั้นครั้งก่อนให้ราชทูตเดี่ยวเท่านั้น ราชสาสน์ก็ไม่ได้นึก ชื่อว่าตัวราชทูต
 เป็นใหญ่ ว่าแล้วโยเรฟก็ขึ้นนั่งเค็มตอกไป แล้วทักหมควาว่า หนังสือเจ้าแผ่นดิน
 อเมริกันนั้นเข้ามาครั้งนี้จะรับหรือไม่รับ ทายพระยาศรีวิชัย ทอมว่า หนังสือ
 นั้นจะส่งให้ก็จะรับแต่ที่จะให้เฝ้าบังเฝ้าให้ด้วยธรรมเนียมอยู่ โยเรฟ มาเอสเคียร์
 ก็เดินไปเรือกลับไปให้อม แล้วทำหนังสือมาขึ้นให้ทอมกันหลายฉบับ” ๑

---

๑ จุลินบายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. 2393 (ค.ศ. 185๐),
 (พระนคร, 2466), หน้า ๓1 - 2.

ในที่สุดพระยาภิรมย์ภักดี ก็เห็นว่าพระยาเลอศักดิ์เป็นคนใจเร็ว โกรธง่ายจะทำ
 การเจรจาด้วยต่อไปก็ไร้ประโยชน์ ถึงขั้นจึงยังไม่มีการพิจารณาเรื่องยกให้อธิบดีผู้ว่า ต่อมา
 เจ้าพระยาพระคลังฯ กลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2393 สถานการณ์
 ก็ยังไม่คลี่คลาย นายเลอศักดิ์ได้ทำหนังสือมายังพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ ลูกพี่ลูกน้องและลูกพี่ลูก
 น้องเจ้าพระยาพระคลังฯ ขอให้ช่วยบอกเจ้าพระยาพระคลังฯ ในทอประชุมการใด กรณีถึง
 วันที่ 20 เมษายน นายเลอศักดิ์พร้อมทั้งสื่อมายังอีกฉบับหนึ่งจะขอกลับไปในอะระฮ์ต่อไปส่ง
 เจ้าพระยาพระคลังฯ ก็จัดการไปตามนั้น ก็มิใช่ขี้นไวยวรมานบุญทรงของทนายเขียนหนังสือไป
 ถึงผู้บังคับการ เรือรบอเมริกันที่เข้ามาแลสเคียร์ เรามาวา

"**เกรงเทพฯ** หนักหาตัวถูกทางไมตรีชาติอเมริกันยิ่งนัก จะรักษาไปชั่วระอาพิศัย
 พระจับพระนั้นอยู่ จะได้พบประมาททำสิ่งไรเหลือเกินไม่โยเซฟ นายเลอศักดิ์พูดโกรธ
 ชึ่งมันหาไป จะพบโยเซฟ นายเลอศักดิ์เอาเข้าตาบึ้งทำหนังสือมายัง ก็ยังโกรธความ
 โกรธระอาพิศัย นึกด้วยอวงธรรมเป็นแขกกรุงเทพฯ ตามเสนาบดีเห็นนายโยเซฟ นายเลอ-
 ศักดิ์พูดเป็นกบฏโท โสโมโหมาก จะไปกระทำเหลือเกินไม่เข้าเหมือนกระพ้ำกับทนาย
 เสนาบดีขุนนาง และทหารพร้อมกันอยู่ในหัวเข้า ไม่ให้กระทำก็จะวิวาทกันขึ้น ทาง
 ไมตรีก็จะมิพ้องไป ตามเสนาบดีก็คิดเห็นโดยใจปรารถนาจะมีไปทางไมตรีมิพ้อง
 จึงมีโทรไปโยเซฟ นายเลอศักดิ์เอาเข้าหูละอองๆ ใจจะมีความรังเกียจในชาติ
 อเมริกันนั้นหาไม่ ราชาสันนั้นโยเซฟ นายเลอศักดิ์ส่งใจก็จะรับ ไม่ส่งใจจึงไม่รับ
 ความคั่งนี้ หากพระโคตรก็ขุนนางนายทหาร และทหารในกำเป็นรมหิเคราะห์ความคู
 เต็ม ถ้าจะขุนนางผู้ใหญ่กับเบ็กลองอเมริกันจะแดงใหญ่ขุนนางผู้ใหญ่เขาไปพูดจากด้วย
 ทางไมตรีต่อไป ขอคนที่มีสติปัญญาซ้าชาติไม่เก็บโทโสโมโห ไร (เหมือน) เวณน-
 รอมเบตเงามาทำหนังสือซ้าครั้งก่อน จะได้พูดจาปราศรัยโดยดี ผิดปรนตางอย่าง
 ธรรมเนียนกรุงเทพฯ บาง..."¹

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม, หน้า 100 - 101.

ผู้บังคับการ เรือรบอเมริกัน ได้มีหนังสือความมาถึงฉันทันใจว่า

"หนังสือกำมะไลคอร์ทิกนายทหารและกองทัพอเมริกัน... คำนั้นมาถึงท่านพระยาไวยวรนาถ ผู้ใดมีคำมั่นรับและปากน้ำ อ. กรุงเทพฯ ให้ทราบด้วยได้รับหนังสือของท่าน... เขาความซึ่งทูตอเมริกัน นิสเตอร์โยเซฟ บาเลสเซีย โฉมหน้าการเพื่อมาจัดแจงว่าความหนังสือผู้ว่าอเมริกัน ณ กรุงเทพฯ นั้น... ก็จะมีไปถึงเพรสซิเคเตอร์เมืองอเมริกันข้างเหนือให้ทราบด้วย..."¹

บาเลสเซียได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ เมื่อปลายเดือนเมษายน พ.ศ. 2393 โดยประจบความล้มเหลวในการเจรจาตั้งแต่เริ่มกัน ทั้งนี้จากกล่าวได้ว่าเป็นเพราะบาเลสเซียไม่สนใจตัวชี้การทูตแบบไทยไม่ยอมเข้าใจราชประเพณีไทย และยังไม่เต็มใจจำคุกของเสนาบดีซึ่งเป็นขุนนางฝ่ายไทย คือพระยากริชพิสัย สัก ก็ยังมีว่าจากถ่วงรอนเฝ้าอย่างไรก็ตามเพื่อเป็นการให้ความยุติธรรมแก่โยเซฟ บาเลสเซีย จึงนำเอาจดหมายซึ่งบาเลสเซียมีมาถึงพระยากริชพิสัย ก่อนออกจากประเทศสยามลงไว้ด้วย ดังนี้

"... เจ้าคุณพระยากริชพิสัยว่า วันพร้อมกันที่พ่อของเจ้าคุณพระยากริชพิสัยนั้น บาเลสเซียโกรธเป็นคนโทโสไม่ไต่มนไต่มาจริง บาเลสเซียหาได้คิดโกรธตั้งไม่ บาเลสเซียไม่หาขุนนางเมืองอื่น ๆ ถ้าวตามธรรมเนียมอย่างนี้ เจ้าคุณพระยากริชพิสัย จะต้องรู้ธรรมเนียมที่เมืองอาหรับอเมริกันไม่ได้แน่นอน หมอบกลานกับเหมือนที่กรุงเทพฯ เจ้าคุณคิดว่าบาเลสเซียโกรธนั้น เจ้าคุณโกรธเสียเปล่า ด้วยธรรมเนียมอเมริกันจะผูกจากนี้ในที่ประชุมขุนนางพร้อมแล้ว คนที่พูดของมีขึ้นพูดตั้ง ๆ ได้ไต่ขึ้นตัวกัน เจ้าคุณเหยียดเอาความโกรธนี้ไว้ว่า มาไม่มีหนังสือเจ้าคุณว่าความที่ไม่ได้เข้าข้างของครั้งนั้นก็ไม่ได้ออก ด้วยเหตุไม่ให้ไปเฝ้าเพราะไม่ได้มีตราเพรสซิเคเตอร์หนังสือ เมื่อมีหนังสือให้ขุนนางไปดูตราเพรสซิเคเตอร์ แล้วขุนนางว่าไม่มีตราประจำตนก็จึงไม่ยอม

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม หน้า 106.

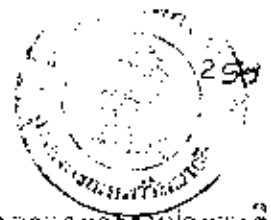
ไปไปเปล่า... เจ้าคุณเดี่ยจะขึ้นไปด้วยคนที่พูดจาขี้ยาว ก่อนเขาเลิกก็เรียกขึ้นจาก
 เค้าดี โลกเขาทำอย่างนั้นไปตลอด ของเขาอย่างนั้น เป็นความประมาทอเมริกันคนเจ้า
 แอมกันอเมริกัน แล้วประมาณวันศุกร์เช้าก็อเมริกันทั้งคืน... ขุนนางไทยทั้งคืนก็พาดำ
 อย่างนี้ พอเขาเลิกก็เลยยังไม่ถึงปากน้ำ... พุธเขาเลิกก็เลยโลกาหนึ่งคือฉิมพาลี
 เอกแลเรลแลเรลเสามาถูๆ ครึ่งก่อน... หากไม่มีข้อความชี้แจงหรือถวายหนังสือ
 ของเปรสิเดนต์ประการใดไม่ เพราะอย่างนั้นเขาเลิกก็เลยจึงไม่มีข้อที่จะรู้ เมื่อ
 การระมัดระวังอังกฤษเข้ามา ทำหนังสือสั่งหาที่กรุงเทพฯ มีข้อความเป็นประการใดใส่ใน
 หนังสือทุกข้อ... เมื่อพูดการระมัดระวังหนังสือเจ้าเมืองมังกลาเข้ามาถวายนั้น เสนาบดี
 โด่มาประชุมพร้อมกัน เหมือนอย่างที่มาว่าคุณศรีพิพิพินา เมื่อพูดการระมัดระวัง
 หนังสือในหลวงนางไทยแล้ว ขุนนางไทยก็สัญญาว่าหนังสือนี้จะแปลออกเป็นภาษาไทย
 แล้วจึงจะเอาหนังสืออังกฤษคำที่แปลออกเป็นไทยไปถวายเมื่อเวลาพูดการระ-
 มัดระวังเข้าเวลานั้น... พุธหาใจเห็นขุนนางผู้ใหญ่เอาหนังสืออังกฤษและคำที่แปลออกเป็น
 ไทยถวายถวายไม่ เพราะเขาเลิกก็เลยเห็นมีหนังสือนั้นแล้ว เขาเลิกก็เลยจะทำเหมือน
 อย่างพูดการระมัดระวังเข้ามาขึ้นไม่ได้มีคำสั่งของเปรสิเดนต์เจ้าแอมกันอเมริกัน และ
 หนังสือของมาเลศก็เลยแปลเป็นภาษาไทยส่งไปกับเสมียนผู้คุม... ความในหนังสือนั้น
 เป็นหนังสือเปรสิเดนต์ที่หนึ่ง หนังสือมาเลศก็เลยฉบับหนึ่ง... เจ้าคุณโตทราบในหนังสือ
 นั้นแล้ว... ก็เจ้าคุณโตความเห็นว่าถ้ามีน้ำศาลทรายนั้น... เจ้าคุณโตโตนอกทรงว่าถ้ามี
 น้ำศาลนี้ไม่มี... เจ้าคุณโตว่าใครเอาความไปบอกกับมาเลศก็เลยว่าถ้ามี... ทำไมมาเลศก็เลย
 ว่าเจ้าคุณโตถึงสิทธิน้ำศาลทรายไป... หลงคำหรือชายกับไปได้... พัดหนังสือสัญญา
 มาเลศก็เลยขอว่าสิ่งลูกทรายหรือกับเองไม่ได้ก็ไม่ได้... ลูกทรายจะถือว่าศาลทราย
 ที่เจ้าคุณโตไม่ได้... คำหนังสือที่เคยมีน้ำศาลทรายในกรุงเทพฯ... ควรที่จะเชื่อได้
 ไม่บอกให้มาเลศก็เลยรู้ความ... มาเลศก็เลยจะใคร่พูดความอื่น ๆ... เป็นความสำคัญ
 หลายอย่าง... ท่านเสนาบดีจะได้มีรักษาอันอย่างนี้เป็นอย่างหนึ่ง... ขอได้โปรดให้กงสุล
 อเมริกันเข้ามาอยู่... กรุงเทพฯ... คนหนึ่ง... ข้าไม่โปรดให้กงสุลเข้ามาอยู่จะทำหนังสือ
 สัญญาประการใดก็ไปเป็นผล

จากคุณแม่อีกความที่จับเอาตัวจับของพูดไปติดตามใจ เบี่ยงกายเงี้ยวไม่ถูก
เพราะว่าคนธรรมดาสามัญใจคนก็ยากเข้าไปเอาตัวจับมาจับไว้ แลวงส่งขึ้นมา
อ. กฤษณา ใจเวียงไปตามความพอใจ ไม่แปลกตามนางนางก็จะคงรู้ว่าเบี่ยงตนลง
พูดจาเสียดเสีย หูตจะตองใจรู้นางรู้ว่าความอันนี้เป็นความผิด แลวตั้งกัษัตริธรรม
เป็หมันบึงตูด...¹

ปรากฏว่าพระยาสุริยวงษ์ ไม่ได้ออกหนังสือฉบับนี้ เพราะอาจไม่พอใจมาเลส-
เตียร์ตั้งแต่แรกเมื่อมาเลสเตียร์มาสมทบเข้ามา ทั้งนี้เพราะมาเลสเตียร์อาจแสดงกิริยา
ไม่เคารพลอบแนบคอบนทานเท่าที่ควรไป สวมกัษัตริธรรมเป็นเสนาบดีผู้หยอว่าโยยและยังมีชาติ
ตระกูลสูงอีกหลายวังโกร ๆ ก็เคารพหมอบถวายคำเกรง กวามไม่พอใจเรื่องนี้เองอาจเป็น
สื่อรักนำพาพานไปของมาเลสเตียร์ เคยคิดความมาเลสเตียร์กับกิริยาจากากว้าว ไม่ถวร
เจรจาควม และยังมีมาเลสเตียร์ไม่ถวิลเรื่องการจะขอเจ้าเป่าและนำสาส์นของประชา-
ดาธิบดีถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอง ก็ยังแสดงกิริยาไม่สุภาพสุกจากจากห้องที่
เจรจาถันก็ควมแสร้งทำใจ โหหน่าโกรวไม่ซื่อใจมาเลสเตียร์ยิ่งชั้นสูงที่ จนไม่ยอมรับฟังเรื่อง
ต่าง ๆ จากมาเลสเตียร์อีก ส่วนตัวมาเลสเตียร์เองก็เป็นคนไม่อ่อนน้อมและไม่ประนีประ-
นอมในเรื่องต่าง ๆ ค่องการเอาคณะคามกวมคิดเห็นของตน ประกอบกับถือวาสนเป็นชนชาติ
ที่เจริญกว่าไทย และยังยึดถือเรื่องตั้งกงสุลของอเมริกันในเมืองไทยว่าสำคัญที่สุด กับทั้ง
มาเลสเตียร์ขึ้นชั้นจะเข้าเป่าองคกระหภาพตรีขของไพบูลย์ได้ จึงทำใ้ผลการเจรจาหยุด
ชงกั ปรากฏว่า ผลการเจรจาครั้งนี้มีทั้งบุคคลอเมริกันและผู้แทนฝ่ายไทยมีทำให้อยู่เป็นมิตรต่อกัน
และต่างก็ว่าฝ่ายตรงข้ามเป็นผู้ผิด ในที่สุดมาเลสเตียร์จึงไม่ประสบความสำเร็จแต่ประการ
ใด

การเข้ามาเจรจาของโจเซฟ มาเลสเตียร์นี้หรือคิดว่า เสนาบดีผู้หยอว่าโยยเป็นผู้
แทนฝ่ายไทยในการเจรจาด้วยชาวต่างประเทศนั้น มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เรื่องการเจรจา

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม, หน้า 103 - 106.

จะสำเร็จหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับความเฉลียวฉลาดเป็นสำคัญ ประทศมัยเจ้าฟ้าภาณุรังษานุวงศ์
 ของพม่าที่เข้ามาถวาย ทราบเสนาบดีจะเป็นผู้กำหนดเวลาสุเคราะห์เอาเข้าพระบาทสมเด็จพระเจ้า-
 ลุยหัวเมืองใด หรือจะกำเนียบการใดบางรายสมควรหรือไม่ประเพณีไทย มีเหตุจำเป็นจะต้อง
 เรือจ้างและโอรสของมอญบางรายสมควร เรือจะให้โตมอญ การเจรจา ถ้าไม่เช่นนั้น
 แล้วการเจรจาย่อมเหลวถึงเจเนอรัล เซฟท์ มาเลสเดียร์เองประคบประหม่อมแล้ว และในครั้งนี้อาจ
 กล่าวได้ว่าพระยาภิรมย์สุนทร (พิศ ขุนนาค) กระทำการเพื่อป้องกันพระเกียรติยศของพระ-
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ที่ไม่เข้าตัวมาเลสเดียร์เข้าเฝ้า เพราะมาเลสเดียร์
 มีความประพฤตินอกจากการราว อารมณ์คนเฉียวไม่ยอมปฏิบัติตนใต้ออกตามแบบแผน
 โบรมหาราชประเพณีของไทย ดังนั้น ถ้าเขาเฝ้าก็อาจจะก่อเรื่องราวขึ้นเป็นการลบหลู่พระ-
 เกียรติยศ ซึ่งจะทำให้เป็นที่รู้เรื่องพระราชหฤทัย ก็พึงจะเป็นเหตุให้ทางไมตรีระหว่าง
 ไทยกับอเมริกันต้องวิวัฒนาการไป ถึงจะเห็นได้จากข้อความในจดหมายของเจเนอรัลไววอร์นาค
 (ฮวง ขุนนาค) มีไปถึงผู้บังคับการเรือรบอเมริกัน นอกจากนี้เมื่อเจ้าพระยาพระคลังว่าที่
 สมุหพระกลาโหม (ดิศ ขุนนาค) มีงมน้ำที่จอนรับทูตโดยตรงกลับมาจากราชการศึกแล้ว
 ก็ไม่ยอมรับสั่งออกกล่าวโอ้อวดของมาเลสเดียร์ เพราะทราบดีว่าของของพม่าคือพระยาภิรมย์สุนทร
 ย่อมกระทำการถูกต้องแล้วทั้งนี้ยอมแสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างกันของกษัตริย์ซึ่งอยู่ใน
 ลักษณะ "ตัวกายตัวแผน" คือมีความสัมพันธ์อันกลมเกลียวใจกัน มีความคิดเห็นตรงกัน และมีก
 ฎปฏิบัติการต่าง ๆ กุศลหรือแผนกใดเสนอ คนหนึ่งมีความคิดเห็นว่าจะอย่างไร ก็คนหนึ่งถึงกับมักจะ
 มีความคิดเห็นเป็นฝ่ายของอีกตัวหนึ่ง ต่างคนต่างเป็นกันแต่ถึงกันและกันได้

หลังจากเจเนรัล มาเลสเดียร์กลับไปแล้ว ในปีเดียวกันนั้น ลอร์ด พาล์มเมอร์สตัน
 (Lord Palmerston) รัฐมนตรีต่างประเทศของอังกฤษได้แต่งตั้งให้เซอร์ เจมส์ บรูค
 (Sir James Brooke) เป็นผู้แทนเข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาซึ่งอเมริกันได้ทำไว้ใน
 พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) บรูคได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนโดยตรงของรัฐบาลอังกฤษ ไม่ใช่
 จากผู้สำเร็จราชการสืบแต่เพียงอย่างเดียวตามก่อน ๆ เหตุฉะนั้นจึงเป็นผลใหญ่ มีนายทหารอังกฤษมา

ด้วย 3 นาย และมาโดยเรือ 3 ลำ (1) มาถึงกรุงเซลา เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2393 (ค.ศ. 1850)

ครั้น เมื่อวันที่ 9 มี.ค. 6 ค่ำ เวลา 5 โมงเช้า เซอร์เจมส์บรูคของ
ท่านใส่ผ้าเล็กเข้ามาหอกอยุ่มาตาม เซอร์เจมส์บรูคให้เข้าด้วย บรูคมีทเชนยะล
รับมาหาจึงมีไวยวขนาด ๆ บอกว่า เจ้าพระยาพระคลังฯ ยังอยู่ ณ กรุงฯ ได้
บอกฉันไปว่าท่านเซอร์เจมส์บรูคคือผู้ที่ช่วยข้าฯระงับใน เจ้าพระยาพระคลังฯ
มีความวิตกมาก ด้วยเป็นเมืองอเมริกัน จึงส่งลงมาว่าท่านเซอร์เจมส์บรูคจะตอง
การสิ่งใด ก็จะไปห้เงินไวยวขนาดจัดแจงให้ อย่าให้ขัดสน เจ้าพระยาพระคลังฯ
จะลงมาวันพรุ่งนี้¹

ปรากฏว่าเสนาบดีแห่งตระกูลบรูค 4 ท่าน มีบทบาทในการต้อนรับผู้ครั้งนั้นด้วย
คือเจ้าพระยาพระคลังฯที่สมุหพระกลาโหม (คิง) พระยาศรีพิชัยฯ จางวางพระคลัง
อินทฯ (พัก) จมื่นไวยวขนาดกัลกักรีสริยวงศ์ ขวหมื่นมหาดเล็ก (จวง) และจมื่นราชา-
มายุปลัดกรมพระตำรวจ (ซ่า) ตามทั้งสี่ร่วมกับเสนาบดีคนอื่น ๆ เจ้าพระยาราชอุฎาดี
เจ้าพระยามหาโยธินา เป็นผู้มีบทบาทในการตรวจจรงสำัญครั้งนั้น โดยมีเจ้าพระยาพระคลังฯ
เป็นประธาน สำหรับจมื่นไวยวขนาดฯ นั้นยังมีหน้าที่อีกประการหนึ่ง ก็เป็นนักร่างหนังสือ
ของฝ่ายไทยไปถวายแก่กระษาศโให้เรียบรอยส่งคอบหนังสือของ เซอร์เจมส์บรูคด้วย

(1) ประวัติของคณะทูตที่ปรากฏอยู่ในรายละเอียดของหนังสือชื่อ "The Life of
Sir James Brooke Rajah of Sarawak: From his Personal Paper and
Correspondence", (London, 1879) ซึ่งเขียนโดยเจ้านายของ Brooke ที่
Spencer St. John

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม, หน้า 120 และจดหมายเทศาภิบาล
เซอร์เจมส์บรูคครั้งมาหาขอเงินหนังสือสัญญา เมื่อ พ.ศ. 2393.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชดำริ เกี่ยวกับการเข้ามา
แก้ไขสนธิสัญญาของบรรดา ดังนี้

“ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รั้งว่า ความผิดครั้งนี้ควรเสนาบดีจะได้
ปรึกษารื้อกัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ คำรับไว้แล้วและขอคำธรรมเนียม
อย่างเดี๋ยวจึงจะเข้ามาขอพิสดาร จะขอขอยี่สิบไหน จะขอกี่จะรอนมาก ๆ เราจะ
ยอมลครให้ตามใจดีหรือจะไต่ขอมลครให้ดี เจ้าพระยาพระคลังฯ เป็นเสนาบดีผู้
ใหญ่กว่าเสนาบดีทั้งปวง แลก็เป็นเจ้าพนักงานช่วย เจ้าพระยาพระคลังฯ
กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เชวเข้ามาโดยทางไมตรีจะขอลดค่าธรรมเนียมจะขอ
แล้วเห็นจะรอนมากสักหน่อยเหมือนขอทางพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครั้นจะไม่ลครให้
ก็จะเสียทางไมตรีไป ถาลดลงได้แล้ว ถอไปข้างหน้าจึงมาถวาวะมีกำปั่นเข้ามา
ถ้าขายก็เห็นจะไม่มากขึ้นสักที่ล้านก็หนา กงจะมีเข้ามาถ้าขายแล้วกำปั่นสุริยคมุโยกับ
กำปั่นเมืองใหม่เข้ามาบรรทุกของคนอยู่ที่กำปั่นทั้งสองลำ ความวางฝ่ายกรุงเทพฯ
ก็ถึงเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเขตแดนเมืองกระ เราจะได้ยกขึ้นว่ากับเขานาง ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ คำรับยังไม่ทรงเห็นด้วย จะทรงพระราชดำริฎกอน ถาลดให้
จะมีผิดอย่างไร จะมีโทษอย่างไร ถาไม่ลครให้จะมีผิดอย่างไร จะมีโทษอย่างไร
จึงโปรดเกล้าฯ ทรงปรึกษาระเจ้าทรงยาเออกรมขุนเดชอดิศรและพระยาศรีพิพัฒน์
พระยาพิพัฒน์โกษา พระยาจุฬาราชมนตรี จะเห็นอย่างไรบ้าง พระเจ้าองษาเชอ
กรมขุนเดชอดิศร พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาพิพัฒน์โกษา พระยาจุฬาราชมนตรี กราบ
บังคมทูลพระกรุณาตวงรำกันว่าไม่ขอมใจที่จะลครให้ความจริงยังเป็นแก่งแย่งกันอยู่ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ว่าราชการเป็นการแค้นคิมตองที่จะปรึกษานารื้อกัน พระยา
ราชบุรุษฯ พระสุรเสนา พระยาพิพัฒน์ฯ และจากราชการนอยนอกกว่านี้เสนาบดี
เคยใช้สอย เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญา ก็ควรจะได้เข้ามาเป็นที่ปรึกษาด้วย การครั้งนี้
ก็เป็นการผิด สมเด็จพระเจ้าทรงยาเออกรมขุนอติฯ เกรงถึงสรรพทรมอย่างธรรมเนียม
นิยมฝรั่งมาก กงจะเอาเป็นที่ปรึกษาให้ก็ได้ ก็เห็นว่าคิดจะจำป็นอยู่ที่เมืองสมุทร
ปราการ จมื่นไวยวรนาถเขาก็เป็นคนสันตติหมกิมอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลงไปปรึกษา

เมืองสมุทรปราการอยู่ แลเห็นว่าพระเจ้าโศภิตดาบปริกษาริอภัย เจ้าพระยาพระคลังฯ
แล้ว ก็จะไปเยี่ยมของกัณท์กับ เจ้าพระยาพระคลังฯ ยิ่งแล้วพระยาพิชัยมรรยราชก็เป็น
บุตรเจ้าพระยาบวรบุรีธรรมราชา อาจก็เป็นผู้ใดอยู่บางแลแล้ว สาราพิศจะรู้การระวัง
เจ้าพระยาบวรบุรีธรรมราชา เจรจาทักฝรั่งลุดสิ่งทุกประการ ก็ต้องลงไปอยู่เมือง
สมุทรปราการในพระยาตรีวิชัยบุรี เก่งเหล็ก มีสติปัญญาเข้าใจความ เชื้อพระวงศ์
พระราชดำริลงไปปริกษา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระยาอุทัยธรรมราชา
เมืองสมุทรปราการ พระยาสุรเสนาที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ด้วย และกระแสนพระ-
ราชดำริไปรดเกล้าฯ ไปเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่กรุงเทพฯ และที่ลงไป
รักษาราชการอยู่ ณ เมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์อีกที ให้ประชุมกัน
ปริกษาริอภัยหรือจงกรมมูลปรองคองกัน ว่าหาได้อัฏฐิฐานะแห่งแย่งให้เสียราชการ
ไป..."¹

กระแสนพระราชดำริจึงกล่าวแสดงถึงข้าพระเจ้าอหุทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัว คือทรงมีพระทัยกว้างขวาง ยอมรับฟังความคิดเห็นของข้าราชการผู้ใหญ่
ผู้น้อยในเรื่องการแก้ไขสนธิสัญญา ทรงเห็นว่าในทุกๆ มีความสามัคคีปรองคองกัน โทษยึดถือ
ผลประโยชน์ของชาติจริง เป็นส่วนรวมเป็นสำคัญ นอกจากนั้นแสดงถึงความไปพระบาทขององค์
พระประมุขของชาติ ที่ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมรักษาเมืองสมุทรปราการกับเมืองเขื่อนขันธ์ ซึ่งเป็น
เมืองป้อมปราการอย่างแข็งแรงกับทั้งยังแสดงถึงบทบาทของสถาบันแห่งพระภูมุนาน
โดยเริ่มตั้งแต่เจ้าพระยาพระคลังฯ ซึ่งเป็นเจ้านามที่มีสูงกว่าเสนาบดีทั้งปวง หากได้แสดง
ความคิดเห็นในเวลาควรแก่การรับนิยมเพื่อรักษาทางไมตรี และเพื่อจะได้กล่าวเรื่องราว
และเมืองกระกับอังกฤษ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นด้วย ส่วนข้าราชการ
ผู้ใหญ่ชั้น ๆ รวมทั้งพระยาตรีวิชัยบุรี ซึ่งเคยมีความคิดเห็นเห็นด้วยกับเจ้าพระยาพระคลังฯ

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม, หน้า 135 - 7.

พี่ชายของนาง พระขัติโกโหมเห็นด้วย คิดเห็นว่าไม่ควรลดอาชกรรมนิยม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชมรมมีโวยวรมหาความเคยชินดีธรรมนิยมของฝรั่ง แลความถึคิดเห็นเรื่องนี้ถึงเช่นเดียวกับเจ้าพระยาบวรภักดีฯ ความพิศว สำหรับใครจะเป็นผู้คัดถูกหรือไปถูกใน เรื่องการของของอาชกรรมนิยมหรือไม่นั้นไม่อาจว่าได้ เพราะเลวชวณกลางมีความคิดเห็นเรื่องกันซึ่งล้วนแต่คำโง่งม ประโยชน์ของชาติเป็นสำคัญ แลจากเหตุการณ์ซึ่งคิดคล้ายต่อไปข้างหน้า จะทำให้เห็นว่าเจ้าพระยาบวรภักดีฯ และจมีนโวยวรมหา (ถ้าจึความเห็นเช่นเดียวกับพิศว) มีรวบทักถวรหนาและเห็นการรณโฆส ขอมเสี้ยประโยชน์ส่วนน้อย คือขอมลดการธรรมเนียมเพื่อประโยชน์สวไรใหญ่คือรักษาทางไมตรีระหว่างไทยและอังกฤษ กัยให้อจะโคชูคเรื่องเรตแคชบางส่วนด้วย ซึ่งขอมสงสละหอนถึงการขำรงรักษาเอกราชของชาติด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ก็ทรงมีนโยบายเช่นนี้และทรงดำเป็นตามนโยบายจึงกล่าววของครวัชมีษองพระองค

ในต้นทศวรรษฝ่ายไทยไม่สู้จะพอใจ ว่าบรุคได้รับมอบอำนาจโดยตรงมาจากรัฐบาลของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียของคณะประมุขของอังกฤษกลางสมุทรหรือไม

"... ซึ่งผมขัยบรุคเข้ามาพูดจากรั้งนี้ เจ้าวิลเลียมก็เป็นผู้หญิง จะคิดราชการให้เข้ามาพูดจาหาเหตุผลวิวาทถึงเพียงนี้ใคร่จะไหวหรือ หรือจะเป็นแต่ชวณางเขาปรึกษาหาวิธีหรือชรมกัยให้เข้ามา ทวีวจะเป็นการ รองผมขัยบรุครับชวเรตูกถวเขา มาพูดจาชวณางสวชายใจคอกกระมัง ถ้าเห็นว่าเป็นการรองชวณางเขาให้เข้ามา ก็จะต้องเป็นการรองชวณางฝ่ายเรามาาง..."

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริว่า ถ้าจะมีกรแต่มีผลมีดีชวณาง พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) แลว กรจะส่งเบอร์นีหรือผูอื่นใด

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม, หน้า 137.

จากเดิมเดียนนาเจรจากไทเล็กหมิงชื่อสัญญาเดิมก่อนแล้ว จึงจะไปรดา ในพม่าหนังสือสัญญา
ใหม่

ครั้งนั้นพระยาหลวงเด็กระเจ้าอยู่หัวไทรภะ เลื่อนเจ้าน้อยวรวรนาถ (ช่วง บุณนาค)
เป็นพระยารัตนวิสุทธิวงศาจารย์ราชวงศาธิบดีกษัตริย์เจ้าพระยาธรรมบรุษแห่งเจ้าพระ-
ยาพระคลังฯ ตามบิดาซึ่งไปรดา ยกขึ้นเป็นใหญ่ไปสมควรผูกจากกับมรุก ออย่างไรก็ความ
เซอร์เวมชบรุษ ไทหมกับเจ้าพระยาพระคลังฯ เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2393
(ค.ศ. 1850) ทั้งสองฝ่ายตกลงกันว่าจะทำการเจรจากันทางสาสน์ และมรุกโคตงสาสน์
ไปยังเจ้าพระยาพระคลังฯ ถึง 5 ฉบับ พร้อมทั้งร่างสนธิสัญญาที่ใครจะทำขึ้นใหม่ มรุกเขียน
เป็นคำของอุปฝ่ายไทย ว่าไทยจะตองหยุดละเมิดสนธิสัญญา และเตือนว่าเสาระประเทศจีนขัด
ขวางการค้ายสองฝั่งกนบ จึงได้เกิดสงครามขึ้นระหว่างจีนกับอังกฤษ และจีนขายแพ้เมื่อ
พ.ศ. 2383 (ค.ศ. 1840) มรุกว่าอังกฤษหวังแควะให้มิตรภวกับไทยนั้นคงและการค
ลายเจรจูงเรื่องยั้งสืบ และที่ตองแก้ไขสนธิสัญญาเมื่อวันที่ พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) นั้นเสาระสัญญาทั้ง
กล่าวหมสุมเสียแล้ว จะตองมีการเปลี่ยนแปลงอีกมาก ร่างสนธิสัญญาที่มรุกนำเสนอนั้น นอก
จากจะตองการค้ายเสรีแล้วมึงตองการสิทธิสิทธิพิเศษทางการเมืองอีกด้วย ฝ่ายไทยเจ้าพระ-
ยาพระคลังฯ โคตบสาสน์ของเซอร์เวมชบรุษ 3 ฉบับ มีใจความสำคัญว่าการที่อังกฤษจะ
ขอมีสิทธิพิเศษถึงกนบมาตั้งกนบิลาเนาอยู่ประจำในเมืองไทยไค่นั้น ไทยไมอาจยอมได้ เพราะ
ไมอยากให้มีคนอังกฤษพินีสัย เขม อันเซอร์ นวอยู่อีก ไทยยืนยันว่าการกระทำที่กล่าวด้วยกับ
ละเมิดสนธิสัญญาที่ถือ เมื่อจีนพินีสัยขอพินีสัยมาในเมืองไทยจากเมืองสิงคโปร์ การที่
อังกฤษขอสิทธิพิเศษจะเสรีภาพไปทางค้ายมาไทยว่าถ้าเห็นวาไมจำเป็น สมกริสตังและมิชชันนารี
ก็มีสิทธิและเสรีภาพอย่างเต็มที่แล้วในกรุงสยาม อนึ่ง ฝรั่งเศสนำเรือรบมาพำการค้ายก
ยั้งไมเคยมีการร้องทวงเลยวาถูกไทยขัดขวาง เนี้งจะมีอังกฤษเท่านั้น ในคานการเมือง
อังกฤษอยากจะตั้งกงสุลมาประจำอยู่ทุกกรุงเพชฯ และเป็นครั้งแรกที่มีการเว่ยถึง "สิทธิสภาพ-
นอกอาณาเขต หรือ สิทธิพิเศษในทองจีน" คืออังกฤษในเมืองไทยเป็นความกั้นเองหรือ
เป็นความกั้นกับไทย ไคคั้นนั้นรับมาจากอำนาจตุลาการศาลไทยไค่งสุลอังกฤษเป็นผู้ตัดสิน ถ้า
ไทยไปใครจะตั้งกงสุลไปประจำในดินแดนอังกฤษก็ได้ ฝ่ายไทยอาจวานี้ตั้งแต พ.ศ. 2361
(ค.ศ. 1818) ซึ่งมีการตั้งกงสุลประเทศจีนที่กรุงเพชฯ ไคไค้ทำให้การค้ายของไปตุเทศ

รุ่งเรืองขึ้นอย่างไครไม่ และขุนนางไทยยอมสามารถจะตัดสินชีวิตเขาพลับพลาหรือนายเรือฝรั่งได้ โดยไม่ต้องมีกงสุลอังกฤษมาตัดสิน ส่วนการที่จะเปิดโอกาสให้ไทยส่งกงสุลไปในดินแดนอังกฤษนั้น ไม่ควรเป็นธรรมดาเป็นของไทย ส่วนเรื่องสิทธิศุลกากรของอาณาเขตนั้น เจ้าพระยาพระคลังฯ ทูลว่าถ้าคนไทยออกไปในดินแดนต่างประเทศ ก็ย่อมจะเคารพและทำตามกฎหมายของชาตินั้น ๆ ละกัน เมื่อฝรั่งมาอยู่เมืองไทยก็ควรระเคารพระทำตามกฎหมายไทยบ้าง (1)

ปรากฏว่าร่างสนธิสัญญาการค้าขายของบรูคไม่เพียงแต่เป็นการแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์เนอบี พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) เท่านั้น แต่เป็นร่างสัญญาใหม่ บรูคขอให้สินค้าของอังกฤษเข้ามาเมืองไทยได้โดยเสียภาษี นอกจากสินค้าบางอย่างเท่านั้นเรื่องอังกฤษยอมเสียได้ในอัตราต่ำ ส่วนภาษีปากเรือขึ้นอังกฤษก็ขอให้ลดลงเป็น 1 ใน 3 ของที่มีอยู่แต่เดิม นอกจากนี้อังกฤษจะขอซื้อชาวไทยอีกด้วย แต่ทางไทยไม่ยอม อ้างว่าเป็นอาหารประจำของไทย ปีไหนชาวใบมีมากพอ คนไทยก็จะอดอยาก

จากสารณีสั่งถึงบรูคเมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2393 แสดงว่าเสนาบดีไทยที่ปรึกษาร่วมกันพิจารณาเรื่องการค้าแก้ไขสนธิสัญญาดังนี้มีความถึงพลองสังฆราชสนธิสัญญาของบรูค จึงร่วมกันลงนามในสาส์นอันแยกท้าว มีความตอนหนึ่งว่า

“... ก็ควรจะยกย่องว่า เรออร์เซนส์บรูคเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ตั้งแต่เราเป็นขุนนางท้าวราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมาได้ 70 ปีก็มี 60 ปีก็มี 50 ปีก็มี 40 ปีก็มี 30 ปีก็มี 20 ปีแต่ก็มี จะได้เคยพบ

(1) ฎีกายละเอียดข้อความในสาส์นติดต่อกันกันในประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 143 - 183.

เคยเห็นผู้ใดมาเจรจาความบ้านเมือง ประคองรักษาอาณาจักรมาสั่งสอนบังคับบัญชา
เหมือนบาทหลวงบาทหลวง เช่นนี้จะมีใคร เป้าแต่ตั้งใจหวังดีว่าเวลาจัดแจงในการ
ข้อชายจะอยู่ในลูกคาลาหิวเกิดผลเกิดประโยชน์ผลิตผลไป ในกิลปราณีกับเราทั้ง
หลายเจ้าของบ้านเราเองเื่องบ้างเคย และหนังสือ 2 ฉบับซึ่งเซอร์แซมส์บอก
ให้มาอีกทีหลังนี้ เสนาบดีเจ้าหูละของา ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนทุกคำ-
นพียงใครประชุมพร้อมกันก็เกราะกลัวหนังสือเซอร์แซมส์บอกแล้ว จึงได้ตอบหนังสือ
มาให้เซอร์แซมส์บอกทรีกรวดงูเกิด โควินผู้เอาตราพานเจ้าพระยาพระคลังฯ
โตมาเป็นสำคัญ โควินเขียนเป็นอักษรไทยฉบับหนึ่ง อักษรอังกฤษฉบับหนึ่ง ข้อความ
ต่อไปนี้...

เนื่องจากการเจรจาไม่สำเร็จด้วยเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงยึดถือนโยบายโคตเด็ชวแบบเกา ในโยร์ดา การติดต่อกับชาว
ตะวันตก เซอร์แซมส์ บรุก จึงออกจากประเทศสยาม โดยไม่เค้าวเ้าพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ประสงครหนัก และพร้อมกันจกนายรวมที่เจ้าพระยา-
พระคลังฯ ไปไม่ถึงบรุก พวกนี้ก็มีสำเนาไปถึงลอร์ด ปาล์มเซอร์ตัน รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ
ของอังกฤษ เจ้าพระยาพระคลังฯ ได้มีบายในสำเนานี้ว่า ไม่มีการจาเป็นที่จะ
ต้องทำสนธิสัญญากันใหม่ เพราะรัฐบาลไทยยังรักษามิตรกลางกันกับสนธิสัญญา พ.ศ. 2369
(ค.ศ. 1826) ในทุก ๆ ข้อ และแจ้งว่าไทยต้องการมีมิตรภาพกับอังกฤษต่อไปอย่างสนิท
แนบแน่น

เซอร์แซมส์ บรุก ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2393 โดย
ไม่ประสบความสำเร็จในการเจรจาเช่นเดียวกับมาเดสเดียร์ทูตอเมริกัน

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62, เรื่องเดิม, หน้า 211.

เมื่อรัฐบาลอังกฤษทราบถึงความคืบหน้าของเซอร์ เจมส์ บรัค ในการเจรจาขอทำ
สนธิสัญญากับ รัฐบาลอังกฤษจึงออกคำสั่งให้เซอร์ เจมส์ บรัค เก็บตัวกลับมายังเมืองไทยอีก
ครั้งเพื่อระงับเหตุที่จะถึงกับอังกฤษในบริเวณที่ตนไปประเทศจีนมาคราวนี้ ถ้าหากไทยยังไม่ยอม
แก้หนังสือสัญญาที่ให้อำนาจจีนเพิ่มเติมครั้งที่เคยทำกับจีน กองให้ไทยยอมทำหนังสือสัญญา
ตามความประสงค์ของอังกฤษในหัวใจ ขณะนี้จึงถามเตรียมเครื่องนุ่งห่มทำสิ่งไว้เตรียมจากจีน
เพื่อใช้แทนนุ่งห่มเรื่องอื่น ๆ ด้วยนั้น ประจวบกับเวลาที่เมืองไทยกำลังเปลี่ยนรัชกาล
และเกิดเรื่องลือว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงนิยมชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่าง
ยิ่ง ภาวการณ์ตก เหตุการณ์จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พ้องกันด้วยยังไม่กระทำการรุนแรงกับ
ไทย

(3) ความสัมพันธ์กับมิชชันนารี

เหตุการณ์สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกประการหนึ่งซึ่งเสนาบดีแห่งพระยุ
บุญราชมีส่วนเกี่ยวข้องกับ คือ การส่งมิชชันนารี (Missionary) ซึ่งไทยเรียกว่าพ่อ
สอนวิชาศาสนาเคหทางมาจากต่างประเทศไทย มิชชันนารีที่เข้ามาสร้างศุภประโยชน์อย่างมาก
มาในประเทศไทย คือ มิชชันนารีชาวอเมริกัน ในรัชกาลที่ 3 มีมิชชันนารีดังกล่าวเข้า
มาเป็นชุด ๆ ตั้งแต่ ค.ศ. 2371 (ค.ศ. 1823) เป็นครั้งแรกบุคคลสำคัญคือ นายกัทส์ลาฟ
(Gustlav) และนายทอมลิน (Tomlin) บุคคลสองเข้ามาใน ค.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832)
บุคคลสำคัญคือ จอห์น เทเลอร์ โจนส์ (John Taylor Jones) หมอลสัน (Smith)
และพลจักษุเจอร์ (Chandler) ซึ่งไทยเรียกว่าพ่อจักษุเจอร์ ชุดที่สามเข้ามาใน
ค.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835) คนที่สำคัญคือ พอนรัลเดย์ (Bradley) และหมอลคาสเวล
(Caswell) หมอลคาสเวลได้เป็นพระอาจารย์ถวายการ สอนวิชาภาษาอังกฤษแก่เจ้าฟ้ามงกุฏ

ขณะที่ผมจะขอยุ่ ๓ จักรวรรดิเวอห์น พอสัมผัส ฮอร์โยนส์ ทยอยตีกัน ไต่เป็นสายมองมาเลศ-
เคี้ยว ฮอร์โยนส์เป็นศูนย์กลางระวางศาสตร์ฝั่งเวอเรนเดส มรดก ผ่านเข้ามา ทยอยรัลเคี้ยวเป็น
ผู้นำเวอเรนส์พิศหนึ่งคือใหม่เครื่องแรกมาสู่เมืองไทย บลกราคณ์เมืองซีนาเรีย เสร็จนี้ถึงนำว่า
การผสมผสานใหม่และการสามารถลุ่มมาเขยแพร่ในกรุงสยามด้วย

ความฉันทันใจเอง เสนายกแห่งตระกูลมุนนากกับมิชชันนารีอเมริกัน มีมาตั้งแต่เวอ
แรกมาว คือตั้งแก่มิชชันนารีอเมริกันชุดแรกเข้ามาในเมืองไทย เมื่อนายกัตซึลาฟและนาย
หลวงสิ้นพระชนม์ที่รัฐมาด ไทยไปพักอยู่ในประเทศใดแล้ว ก็เริ่มชักชวนคนจีนให้เข้าถือศาสนา
คริสต์ทั้งพร้อมกันแจกหนังสือทางศาสนาไปด้วย พวกที่ถือศาสนาโรมันคาทอลิกเพียวพูดว่าพวก
อเมริกันจะบงการสมัยสมัยใหม่จนเงินทองการทำเวอกับฝ่ายไทย เพื่อความหมายถึงพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงห้ามพวกมิชชันนารีตั้งกล่าวแก่คนไทยแต่โดยทรง ด้วยเรื่องคนจีน
ปรากฏว่ามิชชันนารีทั้งสองยังพยายามจะชวนบิดาคนแก่ของไทยด้วย จึงทำให้ไทยเป็นที่สอพระ
ราชนิยม และมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาพระคลังฯ (คิง บุนนาค) จักการเรื่องนี้
เจ้าพระยาพระคลังฯ จึงมอบให้นายฮันเตอร์ สกอตอังกฤษคนแรกในเมืองไทยจัดการเอาคน
ทั้งสองนี้ตั้งเรือไปส่งยังเมืองซีนาเรีย เพื่อที่กัตซึลาฟและหลวงสิ้นพระชนม์เรื่องยักยอกการเองตัว
เจ้าพระยาพระคลังฯ ในฐานะเป็นนายที่ว่าการต่างประเทศ อย่างทราบลึกลับ เขาถูกกล่าวหา
และอาจทราบว่าเหตุใด เขาจึงต้องถูกรับไล่ออกจากเมืองไทยก็มิได้มีความผิดอย่างหนึ่ง
อย่างไร และอาจว่าเราควรจะได้รับยกย่องชมเชยเท่ากับพวกมาดหลวงโรมันคาทอลิก
ยกตาจะคงถูกไล่อิจจริง ๆ เขาก็ขอให้รัฐบาลออกหนังสือให้เขามันหนึ่ง แจงความผิดของ
เขาที่สมควรจะถูกละออกจากประเทศ จะใดเขาไปแสดงแก่ทางการอังกฤษที่สิงคโปร์ ใน
ที่สุดว่าระหว่างพระคลังฯ ยอมอนุญาตให้กัตซึลาฟและทอมฮันเตอร์ออกไปอีก แต่ขอให้พระ
คลังฯ ให้เรื่องแจกหนังสือไปแจก สิ่งสองนั้นก็ยอมไปให้ด้วย คือแจกหนังสือให้เวลาจะคนจีน
เท่านั้น และแจกยารักษาโรคต่าง ๆ ให้ทั้งคนไทยและคนจีน

ต่อมามิชชันนารีอเมริกัน ชุดที่ ๒ และชุดที่ ๓ ได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงสยามตาม
ลำดับ บุคคลสำคัญๆก็คือพณดี ๒ บุรุษเคียว ขณะเมื่อเข้ามาถึงกรุงเพทฯ นั้น เจ้าพระยา-
พระคลังฯที่สมุหพระกลาโหม (คิง บุนนาค) เดินทางไปเมืองซีนาเรีย เพื่อสร้างป้อมปราการ

เมืองก็จำกัดโดยระยะเวลา จึงเห็นว่า เป้าหมายที่สำคัญ และโลกมีการเคลื่อนไหวเร็วขึ้น
เป็นครั้งแรก โลกวางนายสีลี (หลวงสีพันนายเวรขนาดเล็ก - ช่าง อนุบาล) บุตรชาย
ภรรยาโดยดวงตาเป็นสำคัญสำคัญในการ ช่วยขอเรือและสร้างมอญ หมอวัดเลขถาวรเวรเวร
สองฉบับเป็นหลักฐานของเมืองไทย 1

หมอมวัดเลขได้นำเอาการรักษาพยาบาลแบบปัจจุบันเข้ามารักษาคนในเมืองไทย
ครั้งแรกโดยนายเวรเวรของนายถวิลเวร เป็นบ้าน 2 หลัง หมอมวัดเลขได้จัดค่ายหญิง
ซึ่งเป็นชุดสถาปนาทหารเรือรักษาคนป่วยในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835)
คนแรก ๆ นั้นโดยคนมีฐานะชาวอิรักชามากนัก เพราะสูงค่าและการรักษาพยาบาลของ
หมอมวัดเลขเป็นของใหม่ คนจึงเกิดความกลัว แต่เนื่องจากหมอมวัดเลขสามารถ ดยคน
และปรุงยารักษาคนไม่ลดความรักษาพยาบาลผู้ป่วยหายไ้อย่างรวดเร็ว โยมาชื่อเสียงของ
พยานแพร่หลายไปทั่วทั้งวัน

วันหนึ่ง รัชกาลที่ห้า (เจ้า อนุบาล) ได้ขอให้นายสีลี เสด็จไปเชิญหมอม
วัดเลขมารักษามารดาของภรรยา และพาสามีมาช่วยรักษา แต่ภรรยาอยู่ในและพาสามีด้วย
โรคฉี่ขาวและไซรัสมีนี่อาการหนักและอยู่ในที่สกปรก จึงเป็นการยากที่จะรักษาให้หายได้
หมอมวัดเลขลงพระยาพิชัยพัฒนา จึงเข้าใจผิดคิดว่าหมอมวัดเลขไม่เก่งจริงตามคำเขาสื่อ

ในเวลาอื่น ขุนนางไทยบางคนเป็น 2 พวก คือขุนนางพวกหนึ่งรังเกียจหมอมวัดเลข
เพราะเห็นว่าพวกฝรั่งมารุกรานที่เวลา ระแวกทางภาคตะวันออกไม่เต็มเมืองรัตนเจดีย์หมอมวัด
วัดพวกหนึ่งมีความรักใคร่ตรงกันข้าม จึงเล็งเห็นว่าวิธีการทางฝ่ายตะวันตกนี้ ถ้าให้คิดต่อ
เจ้ารัชกาลแล้ว ก็คงจะดำเนินเกิดประโยชน์แก่สยามเมืองไทยในภายภาคหน้า หมอมวัด
ประการหนึ่งคือ พวกฝรั่งไปเผยแพร่ศาสนาแก่คนไทยเข้ามาทุกที่ ถ้าไม่ยกคำกับพวก

1 ประมุขของสภามหาวิทยาลัย 31, จดหมายเหตุเรื่องรัชกาลที่ห้าเข้ามา
ประเทศสยาม ทางไทยลง ที่ บี บรีดเค แพลโดยนายจวน กิมหุงง, (พิมพ์ในงานศพ
พระยาสารสินสุวานีภักดี (เจ้าแก้ว ขาวอิน) บข รจบ รปร. ตุลาคม พ.ศ. 2468), หน้า
26 - 7.

ฝรั่งไว้ก็จะไม่รู้เท่าทันพวกนี้แหละไม่รู้ด้วยเหตุการณี่ปัจจุบัน เพราะชาวตะวันตก เขามีบทบาท และอิทธิพลในกึ่งแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย นอกจากนั้นการคบหาสมาคมก็ก็เป็น การดีก็ใหญ่วิเศษกว่าพวกตะวันตกไปทั่วโดยเฉาะอย่างยิ่งกว่าอังกฤษ ซึ่งจะเป็นกู่ลจ ไรไปสู่วิทยาการต่าง ๆ ของประเทศไม่ว่าด้านจลกลด้วย ข้าราชการสำคัญที่พอใจในการ คบฝรั่งในครั้งนั้น ก็เจ้าฟ้าจุฬามณี กรมหมื่นวงศาธิราชสนิท หลวงนายสีหวิ นายโหมค อมาตย์กล หม่อมราชวงศ์กระต่าย (หม่อมราโชทัย) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเจ้านายอีก พระองค์หนึ่ง คือเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งกำลังทรงผนวชอยู่ พระองค์ศษพระทัยในการสนทนากับฝรั่ง มาก ดังนั้นนอกจากหม่อมวิรัตเคยกับบรรดาบิษัณนารีจะสอนภาษาให้กับพวกคนจีนและคนญวน แล้วยังสอนภาษาอังกฤษให้กับพวกชนนางชั้นสูงอีกด้วย สำหรับกรมหมื่นวงศาธิราชสนิท ยัง สนพระทัยในความรู้การแพทย์สมัยใหม่เป็นพิเศษด้วย ส่วนบิษัณนารีก็ศึกษาภาษาไทยด้วย

ต่อมาอีก 3 เดือน นายกลั่นเจ้าของวังหลวงบิษัณนารีเธออยู่ในไม่ยอมให้เขาตอ ไป โดยให้เหตุผลว่าข้าราชการไม่พอใจสงสัยการประคบอบาชีของบิษัณนารี นายกลั่นได้ แนะนำให้บิษัณนารีเหล่านั้นไปหาเจ้าพระยาพระคลังฯ และแนะนำท่านไปหาอัครราชทูตเมือง จันทบุรี บรรดาบิษัณนารีจึงไปร้องทุกข์ต่อพระยาศรีพิทักษ์ขึ้นตรงนายระงานซึ่งรักษาการแทน อยู่ พระยาศรีพิทักษ์ฯ ได้แนะนำให้ไปหาพระยาโชฎิกกราชเศรษฐีเพราะท่านมีตำแหน่งวิคเกาะ สำเพ็งมาก เมื่อได้ฟังคำแนะนำเช่นนั้น พวกบิษัณนารีก็มีความพอใจเพราะพระยาโชฎิกฯ ไม่ค่อยชอบบิษัณนารี ต่อมานายกลั่นก็มาไล่ให้พวกบิษัณนารีอีก หม่อมวิรัตและพรรคพวก จึงพากันลงเรือข้ามฟากมาอยู่ทางอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา การย้ายไปอยู่ฝั่งจันทบุรี ครั้งนั้นเหล่าพวกบิษัณนารีจะประสบกับความยากลำบากอย่างถึง แลก็มีเรือคืออยู่ประการหนึ่ง คือได้มีโอกาสรู้จักกับหลวงสีหวินายเวร บุตรรองเจ้าพระยาพระคลังฯ ผู้มีอำนาจจัดการใน ด้ยการติดต่อกับชาวต่างประเทศ รวมทั้งพวกบิษัณนารีด้วย หลวงสีหวินายเวรเพิ่งกลับจาก จันทบุรีโดยเรือซึ่งต่อมาจากนั้นก็ มีชื่อว่าเป็น "แอเรียล" (Ariel) หลวงนายสีหวิได้ไป เชิญหม่อมบิษัณนารีและได้เชิญบรรดาบิษัณนารีไปเยี่ยมบ้านของทาน รุ่งขึ้นหม่อมวิรัตเคย และพรรคพวกได้ไปเยี่ยมหลวงนายสีหวิที่นั่น ก็รู้สึกว่าคุณเฒ่ามีอัธยาศัยดี มีความคิดเท่าทัน ฝรั่งอยู่หลายคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงนายสีหวิ และเมื่อใกล้จะถึงเวลาให้หลวงนายสีหวิ

และภรรยาจะไม่เมืองจันทร์ ทางก็ได้เชิญหมอบรัดเลย์กับคณะไปค้าขาย พวกมิชชันนารีได้กล่าวชมหลวงสิทธิไยเวว่า เป็นผู้เฉลียวฉลาดและเป็นผู้ที่พวกตนหวังจะได้พึ่งพาอาศัยเป็นอันมาก และมีทั้งแรงบันดาลความศรัทธาของพวกมิชชันนารีในการประกอบกิจการต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องสถานที่อยู่ที่บรเทศเขาบางทราย เพราะการได้รู้จักกับหลวงสิทธิไยเว ทำให้ความสัมพันธ์ช่วยเหลือพวกมิชชันนารีเป็นอย่างดี เนื่องจากหลวงนายสิทธิไยเวก็เป็นผู้ที่อยู่ในตระกูลสูง ซึ่งมีอิทธิพลและมีอำนาจในกรุงเทพฯ ฉะนั้นจึงสามารถช่วยเหลือพวกมิชชันนารีได้อย่างใกล้ชิด

พวกมิชชันนารีได้เขียนเกี่ยวกับหลวงนายสิทธิไยเวคนหนึ่งว่า

วันที่ (23 ตุลาคม พ.ศ. 2378) มีขุนนางไทยคนหนึ่งมาหาพวกมิชชันนารี ขุนนางหนุ่มคนหนึ่งจากพวกมิชชันนารีกล่าวว่าหาทางคนช้ำ เจ็บแถม หูดจาไยเวาะ เมื่อแรกมาถึงโคลนหนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง ครั้นจวนจะกลับจึงโคลนหนากับยอนแบบลิสทงอยู่ในร้านขายยา ตอนนั้นก็คุยกับยอนแบบลิสทงเอง ขุนนางหนุ่มคนนั้นได้บอกว่า คำพยานคือหลวงนายสิทธิไยเวบุตรหัวไยของเจ้าพระยาพระคลังฯ เช่นบาทก็กระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งกลับมาจากวันจันทร์โดยเรือที่ไปกลับมาจากนั้น ซึ่งได้ให้ชื่อ "แอนเรียล" ส่วนบิดาของตนยังคงอยู่ที่จันทร์ เมื่อพวกมิชชันนารีรู้เท่าเจนนี จึงเชื่อเชื่อให้หาหมอผู้สมพวกันที่กักจน พานก็ยอมอุยสนทนาด้วยอีกคนหนึ่ง ฉะนั้นเวลาไปได้เชิญให้พวกมิชชันนารีไปพักที่บ้านของพานบาง

วันที่ 24 ตุลาคม วันที่พวกมิชชันนารีได้ไปหาหลวงนายสิทธิไยเวบ้านของพานบ้านของหลวงนายสิทธิไยเว หมอบรัดเลย์ก็กล่าวว่าใหญ่โตงดงามมาก ที่หน้าบ้านเขียนป้ายติดไว้ว่า "บ้านหลวงนายสิทธิไยเวเจ้าพระยาพระคลังฯ" ที่บ้านหลวงนายสิทธิไยเวพวกมิชชันนารีได้รู้จักกันดี ๆ อีกหลายคน ฉะนั้นพวกมิชชันนารีรู้จักชอบพอแลรักใคร่กันมาก" ¹

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3, จุดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทยสยาม มงคลโดยหมอดี้ บี บรัดเลย์, หน้า 33 - 4.

ลยที่ ๆ ถึงกลาง เณร นานกว่า ๓๐ ปี ครั้นหลวงสังฆวิเชียร เจ้าคณะเมืองบิขัณณาภิรมย์
มีนิสัยคล้ายกับท่านจามี คือชอบสมาคมกับชาวต่างประเทศ มีความรอบรู้ถึงกิจแห่งแบบ
ศิลปะมากถึงกับเคยไปเอนกลางที่นานทางแบบศิลปะ และยังมีสหภาพผู้หญิงถึงมารดาของหลวง
ภายหลังดีและเมื่อกรมการวงเจ้าพระยาพระคลังว่า มีบุญ พระเจ้าโสมนัสมีวิสัยคล้ายกับ
เดียวกับบุตร นางและลูกสะใภ้ของชาย

ต่อมาวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๙ (ค.ศ. ๑๘๓๖) เจ้าพระยาพระคลังว่าที่
สมุหพระกลาโหม ก็ได้เดินทางกลับจากการสร้างป้อมที่อินทรี และในวันที่ 12 กรกฎาคม
ปีนั้น หมอบริกเลขที่ ๑ ได้มีโอกาสพบเจ้าพระยาพระคลังว่า ที่หมอบริกเลขที่กล่าวหาว่า "เป็นวันมี
เหตุสำคัญของหมอบริกเลขที่ ๑" เจ้าพระยาพระคลังว่าสั่งให้หมอบริกเลขที่นำเครื่องมือที่ใช้
ในการผ่าตัดซึ่งแพทย์ไม่แสดงพยานของท่าน หมอบริกเลขที่ขอยอมทำตาม ปรากฏว่ามีอารา
การอยู่ที่พระที่นั่งเจ้าเมืองซึ่งอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ มาดูกันมาก (หมอบริกเลขที่เห็นว่า "เจ้าพระยา
พระคลังว่า เจ้าใจและเจ้าใจที่มีใจเครื่องมือเหล่านี้ดีกว่าคนทั้งมาทุกแห่ง" ๒) ในวันนั้นเอง
หมอบริกเลขที่เห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะร้องขอความช่วยเหลือจากเจ้าพระยาพระคลังว่า คือ
พยานที่เปลี่ยนแปลงหนึ่งซึ่งหมอบริกเลขที่คิดว่า เป็นสถานที่เหมาะแก่การจะตั้งโรงสวดสำหรับ
คนไทยขึ้น ดังนั้นหมอบริกเลขที่จึงขอเช่าที่ดินดังกล่าวจากเจ้าพระยาพระคลังว่า ก็ได้รับการ
อนุญาตสมความมุ่งหมาย แล้วก่อสร้างโรงสวดสำหรับคนไทยขึ้น มีชื่อว่า เป็นศาลาแห่งหนึ่งของ
คณะอเมริกัน บอด ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอร์เนน มิชชันส์ (American Board
of Commissioner For Foreign Missions)

นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลังว่า ยังมีหน้าที่กำหนดสถานที่ตั้งของพวกฝรั่งในเมือง
ไทยและจะพาการอะไรใดบ้าง เช่น ในวันที่ 15 กรกฎาคม ปีนั้น มีสเซอร์ริค กับมิสเตอร์-

1 ประมวลพงศาวดารภาคที่ 31, จดหมายเสด็จเรือมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย
สยาม แต่งโดยองค จี มี นริชเด, หน้า 62.
2 เรื่องเกี่ยวพัน, หน้าเดียวกัน.

ลเวณแปด ได้ถามท่านว่าจะอนุญาตให้เขาทั้งสองอยู่ทรงใหม่และจะไ้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นได้
 เจ้าพระยาพระคลังทูลว่าชาวฝรั่งจะกองอยู่ในหมู่เดียวกับมิสเตอร์ฮันเตอร์ ที่ตำบลกุฎีจีน
 คือโรงงานของมิสเตอร์ฮันเตอร์อยู่ตรงกลาง พวกมิชชันนารีก็มีแบบที่ศบอคอยู่ข้างขวา
 ตรงทิศอเมริกัน มอด ออง คอนมิชชันเนอร์ ฟอร์ โฟเรน มีชันส อยู่ข้างซ้าย เจ้าพระ-
 ยาพระคลังฯ ยังให้ความช่วยเหลือแก่พวกมิชชันนารีโดยไปปลูกเรือนมณฑลให้สองหลังให้
 พวกมิชชันนารีเขาในราคาเดือนละ 65 บาท ซึ่งพวกมิชชันนารีไม่เห็นว่าเป็นหนักเมื่อคิด
 เปรียบเทียบกับเรือนที่พวกคอนคอนมิชชันนารีเขาอยู่ที่สิงคโปร์และมีง

มีเรื่องน่าสนใจเกี่ยวกับเจ้าพระยาพระคลังฯ อีกประการหนึ่งคือ "วันที่ 9 กันยายน
 เจ้าพระยาพระคลังฯ มีพระบัญชาเรื่องช่างเชือกเจ็บบาก ต้องไปลอยคู่อากาศ ทั้งกลางวัน
 และกลางคืนพร้อมด้วยข้าราชการ ขึ้นอยู่ต่อแตรหมอลวดง พวกมิชชันนารีก็อาจจะพบพานเพื่อตอง
 การพูดวเรื่องเรือนที่จะให้ทานปลูกให้เขา แต่หมอสวดรังที่จะได้พบ จะพบกับพายุโคกเมื่อ
 พายุข้างเผือกโคกถึงแก่ความตายหรือหายเจ็บ วันที่ 17 กันยายน แมวเจ้าพระยาพระคลังฯ
 จะอยูบ้าน พวกมิชชันนารีก็ไม่มีโอกาสจะพบพานได้ ความทรมานถึงกับวิปริตเหาหรือถึงเรื่อง
 พายุข้างเผือกประชุเตานั้น จนแทบว่าจะไม่มีเวลาพักนอนหลับเลย"¹

ข้อความข้างต้นนี้แสดงว่าเจ้าพระยาพระคลังฯ ต้องรับภาระหนักหลายด้าน เช่น
 ความการคลัง การต่างประเทศ และยังต้องคอยดูแลรักษาช่างเผือก ซึ่งโดยถือว่าสำคัญมาก
 เป็นของอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งท่านแทบไม่มีเวลาพักนอนหรือคิดถึงเรื่องอื่น

ต่อมาในวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 2379 (ค.ศ. 1836) เป็นวันแรกที่หมอบริคเลีย
 ได้เริ่มปลูกฝ้ายกันโชครพิษโดยวิธีผลิตของทั่วโลกเข้าไปในแขนของเด็กประมาณ 15 คน
 แล้วคอยดูผลจากการปลูกว่าจะเป็นผลสำเร็จหรือไม่ หมอบริคเลียไปหาเจ้าพระยาพระคลังฯ
 บริคษาเรื่องปลูกฝ้ายนี้ซะครึ่ เจ้าพระยาพระคลังฯ เห็นชอบด้วย และกล่าว

¹ ประจวบพงศาวดารภาคที่ 31, จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย
 สยาม, หน้า 64.

อย่างนี้จะหาการบุญอย่างอื่นมาเปรียบเทียบได้โดยยาก ถ้ามอบรักเลยก็การปลูกผีเป็น
ผลสำเร็จ พานิชินต์จะอนุญาตให้หมอมรักเลยเรียกเอาขวัญเข้าจากคนที่ปลูกผีขึ้นแล้วคนละ
๑ บาท ผลปรากฏว่าหมอมรักเลยทำการปลูกผีครั้งนั้นไม่สำเร็จ งานปลูกผีมือ
หลายครั้งจนในที่สุดก็สำเร็จ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงทราบว่า
พวกมิชชันนารีสามารถปลูกผีได้จริง จึงแะาะไม่โปรด ฝรั่งนั้นก็ทรงตั้งเสวนการขึ้นจะเป็น
ประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชากรของพระองค์ ได้โปรดฯ ให้หมอมหวงไปฝึกหัดวิธี
ปลูกผีกับพวกมิชชันนารี และได้พระราชทานรางวัลแก่หมอมรักเลยและมอบหลวงผู้ฝึกหัดปลูก
ผีในครั้งนั้นด้วย

เจ้าพระยาพระคลังฯ มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวพันกัการวิชิการแพทย์แผนโบราณด้วย
กล่าวคือ เมื่อท่านได้จัดให้พนักงานหลวงวัดประยุรวงศ์ ใน พ.ศ. 2379 พระสงฆ์ในวัดไถ่น้ำ
ใต้เตรียมภคสุข 5 นิ้ว ซ้ำรุกคุดระเนียงหักทิ้งอยู่ในวัดกระษอนหนึ่ง เจอมาทำใส่พระเนียง
๑๑^๑ ปรากฏว่าพระวิชิการเวาเป็นไฟมาทำใส่พระเนียงนั้น เกิดอุบัติเหตุระเบิดขึ้น ผู้คน
บาดเจ็บและตายหลายคน พระสงฆ์องค์หนึ่ง ครั้นมาเจ็บสาหัสถึงกระตุกแขน ร่างอันแตก
แหลก เจ้าพระยาพระคลังฯ จึงไปชวนให้ หมอมรักเลยมาโดยด่วน เมื่อหมอมรักเลย
ตรวจดูอาการ ของพระองค์แล้วเห็นว่าองค์คนนั้นข้างที่บาดเจ็บออกไปจึงจะมีชีวิตอยู่ต่อไป
ได้ เจ้าพระยาพระคลังฯ ก็ให้จัดการตามนั้นโดยได้รับถวายเงินของจากพระอุปถัมภ์ นั้นเป็น
การผ่าตัดแผนการแพทย์แผนใหม่เป็นครั้งแรกในกรุงสยาม ทำให้คนเฒ่าไปประหลาดใจ
และได้รับความรู้ใหม่อีกอย่างหนึ่งว่าแพทย์สามารถตัดร่างกายของมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้

ในเวลาขึ้นพวกมิชชันนารีแยกกันอยู่ 3 แห่ง คือ เรเวอเรนต์ รอนันสัน พานิชินต์
สังกัดวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ก็อยู่ฝั่งพระนครโดยข้ามอยู่กับโรงสวนของคณะเบนิดิกต์
เรเวอเรนต์ ขอนตัน ก็อยู่ฝั่งพระนครเช่นกัน ส่วนหมอมรักเลยอยู่ตรงฝั่งตะวันตกของ
แม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณที่พวกมิชชันนารีอยู่ทั้ง 3 แห่งนั้น นับว่ามีควายเหมาะจะสมทั้งสอง

^๑ เจ้าพระยาพิไชยราชรังศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม ๑,
หน้า 176.

ฝั่งเขาอยู่ภายในชุมชนชาวคัง ๆ โดยมีโฮงสาธกแห่งสือให้คนเงินและฉวน ต่อมาเร-
เวอเรนกับอันสันกับภรรยาโคไ่เมืองวันบุรีรับค่าเชิญของหลวงนายสีหัง (ข้าง บุนนาค)
ทั้งสองคนได้รับอนุญาตจากเจ้าพระยาพระคลังฯ และหลวงนายสีหังให้ฉวน ฝั่งสือและสอน
ศาสนาภาคนี้ที่เมืองวันบุรีใ้ความพอใจ เรเวอเรนกับอันสันภรรยาโคไ่พักอยู่กับ
ครอบครัวของหลวงสีหังนายเวออยู่ถึง 6 เดือน ด้วยความพึงพอใจ

พวกมิชชันนารีในกรุงเทพฯ ทำงานเป็น 2 แผนก คือแผนกหนังสือและแผนกยา
แผนกหนังสือไม่ค่อยได้ผลนักโดยเพราะเหตุที่คนไทยไม่ค่อยได้ และถึงจากโลกก็ไม่มีผลอะไร
ส่วนใหญ่จากใจคนจีนและฉวน ส่วนแผนกยานี้ให้ประโยชน์และได้รับผลดีมากที่สุด พวกมิชชัน-
นารีรับรักษาคนไข้ทั้งชายและหญิง ทั้งกลางและชั้นต่ำ จึงทำให้เกิดวิชาแพทย์อย่างสมัยใหม่ขึ้นใน
ประเทศไทย

หมอมรค์เลย์ไค้ลาวหมเชยอุนีสัยของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมว่า
เป็นผู้ใจบุญกุศล นับถือพระพุทธรูปอย่างเคร่งครัด ถึงจะเห็นได้ว่าในเช้าวันหนึ่งของ
เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2379 (ค.ศ. 1836) หมอมิซชันนารีรวมทั้งตัวหมอมรค์เลย์ด้วย
ได้ไปหาเจ้าพระยาพระคลังฯ เพื่อจะขอให้ทานเร่งสร้างเรือนให้พวกมิชชันนารี เขาตามตี
ทานโคสิ่สุไว้ เมื่อไปถึงบ้านของเจ้าพระยาพระคลังฯ ก็เห็นว่าทานยืนอยู่ที่ประตู ใ้สมาคม
พระสงฆ์ซึ่งเดิมเขาเอวมารับอาหารที่ตนเอง ทานเอาที่พิศักขรวใ้สมาคม แล้วพวกชาวคัง
นั่งคุกเข่าอยู่ที่เอาตไม้ไ้ในยามพระ และใส่หมวกคลุมศีรษะในป่าบาตรพระ เมื่อใ้สมาคม
พระประมาณ 50 กว่ารูปแล้ว เจ้าพระยาพระคลังฯ ก็เข้าไปในห้องซึ่งมีโต๊ะสองตัว
ตั้งอยู่ประมาณ 10 หรือ 20 ใบ เช็ดถวายอาหารแด่พระสงฆ์ที่ทานนั้นจนทานอิ่มแล้ว เมื่อพระ
มาถึงและนั่งที่วางสยะแล้ว เจ้าพระยาพระคลังฯ ก็ถูกเจ้าสงกราบพระโดยเบญจางคประดิษฐ์
แล้วรับสือ ทอระสวด เสริ้ว ตามกัณฑ์โตกพระเศนพระที่ตนเอง ปรากฏว่าสิ่งของในโลก
มากมาย เมื่อพระฉันเสร็จแล้วก็ลุกยืนไปหน้าอีกครึ่งหนึ่ง หลังจากเสร็จจากรำมนูแล้วจึงพระ
อวด เจ้าพระยาพระคลังฯ จึงได้ออกมารับรองพวกมิชชันนารีด้วยอักษรชาติและนารยาพอัน
งาม หมอมรค์เลย์มีความประทับใจในราชของเจ้าพระยาพระคลังฯ ที่เขาเห็นวันนั้นมาก
จึงบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ในบันทึกประจำวันของเขาลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2379

นับว่าเจ้าพระยาพระคลังฯ มีความประหลาดที่สืบเชื้อมิสและมายกยกลงในความเอาใจใส่
 ทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาอยู่เนืองๆ โดยไม่มีเวลาเบียดจกร้านในการทำบุญ งานไม่เพียงแต่
 ตั้งใจดูแลรักษาหรือทำนุบำรุงเท่านั้น ถึงงานเองก็ไต่ลงมือทำบุญด้วยตนเองถึงคราว ยก
 ไปและเกี่ยวข้องกับงานที่ไม่ไถ่ร้าง เกี่ยวเกี่ยวกับศาสนานาน ๆ งานโตสงเสริมกิจการต่าง ๆ
 ของพวกหมอสอนศาสนาทางสมควรเขาทำอะไรได้ ซึ่งเองและบุตรของหลาน เช่นพระยา
 ศรีพิทักษ์ (พิศ) หลวงสิทธิชัยเวร (ช่วง) ก็ไต่ประพฤติกัมมเกี่ยวกับงานดังหีบรรมานมา
 แล้ว การกระทำของพวกนี้ทำให้พวกมิชชันนารีมีความชื่นชมและศรัทธาในงานเสนาบคี่แห่ง
 ตระกูลขุนนาง และยกย่องสรรเสริญที่ทานใจความช่วยเหลือพวกตนอย่างที่ไม่อาจได้รับจาก
 เสนาบคี่แห่งตระกูลอื่น ๆ การเกี่ยวของกับมิชชันนารียอมทำให้เห็นว่าเสนาบคี่แห่งตระกูล
 ขุนนางมีอภัยสัตย์ที่ จิตใจกว้างขวาง มีความคิดเห็นกว้างขวางและเห็นการโยกย้ายสิ่งที่ดี
 จะกระทำสิ่งใดก็ทำโดยไม่สงนอราญใดแก่ชาวต่างประเทศในภายหลัง ถึงเช่นการที่
 เจ้าพระยาพระคลังฯ ส่งเสริมให้มีการค้า การปลูกไม้พุ่มกันไร้อริย ซึ่งทำให้ความวุ่น
 วายลดน้อยลง แต่ไม่ไต่กำลังสนับสนุนจากงานเสนาบคี่ผู้ใหญ่แล้ว ก็ไม่อาจกระทำการกิจ
 กว้างไกลโดยสะดวก จึงนับว่าเจ้าพระยาพระคลังฯ มีส่วนในการริเริ่มการขยายแผนใหม่กับ
 การสาธารณสุข ซึ่งความแต่เป็นประโยชน์อย่างประมาทคล่า นี้ไต่ให้เห็นแจ่มชัดชาวไทยและ
 ประเทศสยาม คงจะไม่เกินความจริงนักถ้าจะกล่าววาทาใหม่ในเวลาต่อมาออกเหนือจะเป็น
 หนึ่งบุญคุณบรรดา มิชชันนารีอเมริกัน โดยเฉพาะหมอสอนในกานต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่าง
 ยิ่งกล่าวการแพทย์และการสาธารณสุขแล้ว ผู้ที่บุญคุณอย่างยิ่งอีกผู้หนึ่งก็คือเจ้าพระยาพระคลัง
 ชาติสมุหพระกลาโหม (พิศ) ผู้ไต่แห่งตระกูลขุนนางสมัยนั้นด้วย นอกจากนั้นเสนาบคี่แห่ง
 ตระกูลขุนนางคนอื่น ๆ ก็ไต่ให้การส่งเสริมสนับสนุนกิจการเพื่อสาธารณประโยชน์ของมิชชัน-
 นารีสามสภากว้าง

เรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 แห่ง
 รัตนวงษ์จักรีนั้นมีเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะบรรดา มิชชันนารีอเมริกันไม่ได้
 มุ่งเฉพาะจะสอนคริสตศาสนาในกายโยไฟรเทศแทนพ่อย่างเดียว หากไต่เอาความรู้ ความ
 กิด และวิทยาการแพทย์ใหม่ของเขาวันตกเข้ามาเผยแพร่ในหมู่ชนชาวไทยด้วย เช่น การ

พิมพ์ การแพทย์ การศึกษา วิทยาศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งวิชาการศึกษาถือว่ายังไม่เคยเป็นที่รู้จัก
 ในบ้านเมืองไทยขนาดเลย ถึงนี้ การที่มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาครั้งนั้นจึงชวนคน
 ไปมีการประชุมแปลงอย่างใหญ่หลวงวันแรมเมืองโดย ในเวลากลางดึกด้วยคนเป็นประโยชน์
 อิมพาศาลนทชาวไทยและประเทศไทย และเดี๋ยวก็มิชชันนารีอเมริกันก็ให้จำเอาประวัติ-
 ศาสตร์ วันธรรม ประเทศ เรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยไปเผยแพร่ใ
 เชื้อชาวตะวันตกด้วย อาจกล่าวได้ว่า การเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกันครั้งนั้นเมื่อลดระหอบ
 ติอการ เมืองและการปกครองของประเทศสยามด้วย ก็กล่าวถึงอารยธรรมของชาวตะวันตก
 ที่มิชชันนารีอเมริกันนำเข้ามาเผยแพร่ในครั้งนั้น ทำให้คนไทยที่รู้จักโลกกว้างและเห็น
 การที่ไกลว่าชนชั้นที่ตนตัวรับเอาความรู้ ความคิด และวิชาความรู้ใหม่ใหม่โดยการชวน-
 ขวาศึกษา ทำให้คนไทยคนชั้นชั้นนั้นเข้าใจในเหตุการณ์ปัจจุบันของโลกในขณะนั้นได้ดียิ่ง จึง
 สามารถเจรจาความเมืองกับฝรั่งในเวลาต่อมาได้ด้วยดี โดยที่ชาวตะวันตกไม่คงใจกำลัง
 และอาวุธเอาตุ๊กตามันถึงกับ เข้มแข็งเช่นประเทศต่าง ๆ ในเอเชียคงมีระสบมาแล้ว
 มันว่าเป็นแต่คดีในการรักษาเอกราชของประเทศทำให้เกิดเสถียรภาพและบูรณะภาพในทาง
 การเมืองและการปกครองประเทศสยามๆ อย่างไรก็ดีมิชชันนารีอเมริกันดังกล่าวคงไม่อาจ
 ทำงานได้ผลอย่างจริงจัง ถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนจากบุคคลสำคัญของประเทศ ในเวลา
 นั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ประเศสยามก็คิด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัวไม่โปรดการคบค้าสมาคมกับพวกฝรั่ง จึงไม่โปรดปรานหรือให้การสนับสนุนชาวมิชชันนารี
 ยากนัก แต่กระนั้น ก็ไม่ทรงขัดขวางตามมิชชันนารีจะไม่นำศาสนาคริสต์เทียมไปเผยแพร่ในหมู่
 คนไทย เจ้าสำนักปฏิรูปทรงเห็นเจ้านายชั้นสูงอีกองค์หนึ่งของกรุงสยามเวลานี้ก็ทรงผนวช
 แม้จะไปโปรดปรานการสมาคมกับพวกฝรั่งโดยเฉาะอย่างกับพวกมิชชันนารีอเมริกัน แต่ก็ไม่
 อาจทรงให้การสนับสนุนได้มากนัก ส่วนเจ้าฟ้าจุฑามณีแม่จะทรงยังค้ำกับการเผยแพร่ศาสนาใหญ่
 ทรงเป็นเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงและไม่โปรดปรานการสมาคมกับชาวตะวันตก ยักก็ไม่
 อาจทรงสนับสนุนกิจกรรมของพวกมิชชันนารีอเมริกันได้มาก เพราะงานเลี้ยงกวดวญชุด
 เห็นว่านางองค์พระองค์ ขณะนั้นยังไม่อาจอย่างยิ่งในตำแหน่งการคลัง การกลาโหม และ
 การติดต่อกับต่างประเทศตลอดจนควบคุมดูแลชาวต่างประเทศโดยกรุงสยาม คือเจ้าพระยา-

พระคลัง ว่าด้วยพระศกาศโหม (ตี) ๒๒ แห่งพระศกาศโหม มาตรา ๒๒๖ ปรากฏว่าท่านได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลือกิจกรรมของบรรดาบริษัทชาวอเมริกันอย่างมาก ไม่เพียงแต่เท่านั้นเอง นายและบุตรชายของท่านก็ได้ดำเนินนโยบายและดำเนินกิจการแบบเดียวกับท่าน การช่วยเหลือที่จำจน สมัยสมเด็จพระศกาศโหม ท่านก็แห่งพระศกาศโหม นั่นมีอำนาจและอิทธิพลมากในกรุงสยาม เวลานั้นจึงทำให้บริษัทอเมริกันมีกำลังใจดำเนินกิจการต่าง ๆ อันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศสยาม เพราะอุปสรรคต่าง ๆ ที่เคยได้รับเมื่อแรกเข้ามาในกรุงสยามบรรเทาเบาบางลงถึงจรรยาต่าง ๆ ของบรรดาบริษัทอเมริกันจึงสำเร็จลุล่วงไปทุกที

๕. บทบาทในการรักษาเสถียรภาพของราชบัลลังก์และดำเนินกิจการเรื่องการสืบสันตติวงศ์

ในปลาย พ.ศ. ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ประชวรและทรงพระประชวรด้วยพระอาการประชวรครั้งนี้เป็นเวลานานแห่งพระชนมายุ จึงไม่ทรงพระเมตตาในเรื่องการสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ได้มีพระบรมราชโองการให้พระยาราชสุภาวดี และพระยาพิชัย (บุญศรี) ซึ่งเป็นขุนนางที่ทรงใช้สอยสนิทเข้าไปในวังพระบรมมหาราชวัง เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายการปรึกษา และทรงมีกระแสพระราชดำริ เรื่องผู้สืบราชสมบัติว่า ถ้าพระองค์เองจะทรงเลือกเจ้าชายพระองค์ใดมีเกรงราชสมบัติแทน อาจจะไม่เป็นที่พอใจแก่คนทั้งวังก็ทำให้เกิดการแตกความสามัคคี ซึ่งจะเนิ่นถ้ายันตรายใหญ่หลวงต่อประเทศ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ สมณะอิพรานหมัน และอาณาประชาราษฎร์ ก็จะได้รับกมลวาทะเดือดร้อน จึงมีพระราชาดำริสยของอนุญาติให้เจ้าพระยาบวรศักดิ์ว่าที่สมุหพระศกาศโหม พระยาพิชัยรัตนราชโกษา พระยาราชสุภาวดีว่าที่สมุหเสนาบดี ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่หรือรวมกับขุนนางผู้ใหญ่ทั้งปวงในพระบรมมหาราชวังปรึกษากันแล้วสืบแทนกันของพระองค์แล้ว ถ้าเห็นว่าจะบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดมีวัยวุฒิ ปรึชราวุฒิ บวรานุวัตร เป็นที่สมควรสมควร ทรงศรัทธาในพระบรมพุทธศาสนาและปรารถนาจะปฏิบัติราชการรักษาแผ่นดินให้สงบสุขเป็นที่พอใจของมหาชนทั้งปวงได้ ก็ให้ที่ประชุมเสนาบดียกพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์นั้นขึ้นครองราชสมบัติตามราชประเพณี ทรงขอให้ทุกคนมีความสามัคคีกันไว้ อย่าได้คิดทำร้ายแย่งชิงราชบัลลังก์ จนเกิด

การบรรณาการนี้ซึ่งจะเป็นความทุกข์ร้อนของราษฎร

จึงขมาขอร้องพระบรมราชโองการที่ได้พระราชทานให้กรมหมื่นวงษาธิราชสนิท
พระเจ้าวรวงศ์เธอในรัชกาลที่ 2 และพระยาพิชัยโกษา⁽²⁾ เชิญนำวอภษาซึ่งเสนา-
บดีเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์

ต่อมาวันที่ 11 กุมภาพันธ์ เวลาเช้า 5 โมง รับสั่งให้พระยาธรรมาธิบดีศรีบริรักษ์
(ซึ่ง บุนนาค) จางวางมหาดเล็กนำไปเข้าเฝ้าพระที่นั่งพระราชพงศาวดารจตุรรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 3 และมีเจ้าพระยาพิชัยวงศ์กล่าวถึงเหตุการณ์ต่อไปนี้ว่า

“ที่พระบรมราชโองการถามว่า พระยาพิชัยนี้ ได้เอารูปหมายที่ทรงอนุญาต
ให้ออกไปปรึกษาหารือเสนาบดีแล้วหรือ เขาว่ากระไรบ้าง พายพระยาธรรมาธิบดี
กราบทูลว่า ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อม ทูลกบฏกับเสนาบดี และเห็นเวลาโปรด
ตั้งนี้ ไม่พระเลขาพระคุณที่สุดแล้ว ปรึกษาว่า พระโรคนี้ยังไม่ถึงตัดรอด แลพบ
หมอยังหลงของพระเดชพระคุณได้อยู่ ซึ่งจะยกพระวงษาบุตรของล้นพระของก
ตั้งอีกยังไม่สมควร จะช่วยกันของพระเดชพระคุณว่าราชการแผ่นดิน มีให้มี เหตุ

(1) พระนามเดิมคือพระองค์เจ้าชายทวม เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 49 ในพระ-
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 และเป็นพี่ 2 ใน เจ้าจอมมารดาปรางค์โดยซึ่งเป็น
ราชทินนามข้างชาย พระองค์ประสูติเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2351 ทรงเป็นกรมหมื่น
วงศาธิบดี ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2385 ได้กำกับกรมหมื่น ต่อมาในรัชกาลที่ 4 เมื่อ
พ.ศ. 2394 ได้ทรงเป็นกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงกำกับราชการมหาดไทยว่าพระคลัง
สินค้า และเป็นที่ปรึกษาการการแผ่นดิน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2413 พระ-
ชนมายุ 63 พรรษา ทรงเป็นต้นสกุลวงศา ต้นทางที่ ๗ อพยพมา

(2) ชื่อบุตรมี บุนนาคหรือคณาเดียนเป็นพระยามหาอำมาตย์แล้วเป็นเจ้าพระยาอรรษา
ถึงรัชกาลที่ 5 เป็นเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี.

การถวายคืนถวายมีได้ จึงรับสั่งให้พระยาตรีสุริยวงศ์รับเข้าไป สักครู่วงศ์
 ก็หลุมลุกพระองค์ทรงพระสุริยกาย แล้วท้าวสีดา ร่างกายทรุดโทรมถึงเสียงนี้
 แล้ว พอเสวยจึงจะหาบอยู่ไม่เว้นถวายเลย การแผ่นดินไ้ม่างหนา ไ้ม่เคย
 โคลงจะรักษาแผ่นดินได้ กรมขุนเสวยเจ้า (กรมขุนเสวยอัคร) หมายก็เป็นคนพระ
 ราชธิดา ใครจะพูดอะไรตามใจตัวเอง ๆ จะเป็นใหญ่โตไปไม่ได้ กรมขุนพิริย
 (กรมขุนพิริยภูเบศร์) เจ้ากรมจักษุการงานปฏิกิริยาที่สอดส่องไปได้ คิดแต่จะ
 เล่นอย่างเกี้ยว พิธีปฏิกิริยาจะรักษาแผ่นดินโลกอยู่ ก็เห็นแหวนฟ้าใหญ่ พายฟ้า
 ย้อย 2 พระองค์ (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระ
 พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่า พายฟ้าใหญ่ก็อย่างมอญ ถ้าเป็น
 เจ้าแผ่นดินขึ้นกระโหลกจะสงฆ์อย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินออกกระมัง พาย
 ฟ้าย้อยเขาก็มีพิธีบูชาภูเขาศาการ กางและถาวรทาง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำ
 ราชการ รักษาการเสวยสนุกเท่านั้น เพราะละเมียดจึงมีโคทรงอนดูราช ถัดเจ้าชาย
 ข้าราชการเขาจะไม่ชอบใจ จึงไปรบกวนดูชาติไปตามใจคนทั้งวัง สุดแผ่นดินเห็น
 หอมเนียงกัน การต่อไปภายหลังเห็นแต่เอง (คือพระยาตรีสุริยวงศ์) ที่จะรับ
 ราชการเป็นอธิบดีผู้ใหญ่ต่อไป การที่กษัตริย์ราชวงศ์มองฮวงหยวนก็เห็นจะไม่มีแล้ว
 จะมียุทธศาสตร์ทางฝรั่ง ในพระวังให้คือยารักษาเสียพันกเขาได้ การงานสิ่งใด
 ของเขาที่คิดการจะเรียนเอาไว้มิให้เขาอย่างเจ้า แต่อย่าให้ยืมถือเอามาไป
 เดี๋ยว ทุกวันนี้ก็กล่สละห่วงใหญ่ได้หมด อาศัยอยู่แต่จัก สร้างไว้ใหญ่โดยถวายวัด
 ที่ตั้งดังขอมนี้ ถ้าข้าราชการทรุดโทรมไป จะไม่ช่วยทะนุบำรุง เงินในพระคลังก็
 เหลือจ่ายไปราชการแผ่นดินมีอยู่ 4 พันเงิน ขอสัก 1 พันเงิน เจ้าผู้ใดเป็น
 เจ้าแผ่นดินแล้ว ให้ช่วยบอกเขาจางเงินรายนี้ให้ช่วยทะนุบำรุงวัดที่สร้าง และ
 การวัดซึ่งทางขอมนี้เสียให้แล้วถวาย พระยาตรีสุริยวงศ์รับพระราชโองการแล้ว

ก็ร้องไห้ตลอดจากที่เฝ้า...¹

นอกจากนี้ทรงพระราชดำริด้วยเรื่องอัฐิพระอภัยมณี พระอภัยมณีและกรมสมเด็จพระศรี-
สุลาโยว่าจะเป็นที่ตั้งวางแทพระเว้าแบบเดิมต่อไป เพราะตามเวลานั้นนี้ถ้าเกิดเป็นถนน
ลาญญู จึงทรงขอใ้หม่อมไฉนแก่พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเก็บไว้ในพระบรมมหา
ราชวัง ทั้งนี้เพราะใจทรงพระราชวิตถวาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จะทรงเสก
สมรสกับพระเจ้าหลานเธอของพระองค์ถึงสองพระองค์ ซึ่งองค์หนึ่งต่อมาจะเป็นสมเด็จพระ
เทพศิรินทร พระราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ภายหลังพระบาทสม
เด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 คู่ประหนึ่งว่าจะทรงพระมาดด้วยพระชฎาว่า เจ้าฝ่ายงกฎจะไถ่
เจ็ดถึงถวัลย์ราชสมบัติ จึงโปรดฯให้ทูลหม่อมพระราชดำริต่อพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระ
อดิศร ในหลวงกรมสมเด็จพระปฐมยุธิชโนรสด้วยเรื่องพระสงฆ์สงฆ์มา เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน
๑๒ ตรีศก ๒๓๖๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับสั่งให้พระสงฆ์สงฆ์ภิกษุสงฆ์ทั้งปวง
ถวายพระพรและพระราชดำริถึงกล่าว รับสั่งให้พระสงฆ์สงฆ์ภิกษุสงฆ์ทั้งปวงถวายพระพร
น้าเสียใหม่อย่างพระสงฆ์สงฆ์ภิกษุสงฆ์ไปไว้ที่วัดพระราชาธิราชวชิร

ครั้งนั้น สหระบรมวงสาบวงตั้งขุนนางผู้ใหญ่ช่วยปรึกษาพร้อมกันได้แก่สมเด็จพระศา
สธาราจารย์ เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวรวิหารและพระราชาคณะชั้นเทพ ทั้งสองป้องกันไว้ด้วยพระนคร
การชราชวินิต เกิดขึ้นปรากฏว่าเจ้านายกรมเป็นปกติ ลอนเมืองอยู่เป็นสุขสงด้วยตามเสนา
ยดีโดยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เสนาบดีแห่งพระภูมยวงวไม่ประมาณ
มีอำนาจรักษาป้องกันข้าบเมืองอย่างมีประสิทธิวิภาพ

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระอาการทรุดลงวอนจะสวรรคต ได้ตรัสว่า
พระโรคนั้นก็หนักขึ้นทุกวัน ถ้าสวรรคตไปพระสงฆ์จะเพียร พายผู้ใดมาเป็นเจ้าแผ่นดินใหม่
ก็จะรังเกียจ² ดังนั้นพระองค์จึงรับสั่งให้พระราชาธิราชวชิร (ทัต บุณนาค) คู่บารมีพระเจ้าพระ-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 2, หน้า 186 - 7.
² เรื่องเดียวกัน, หน้า 190.

นายนครพระวิสุทธ มาทั้งและกลับไปประสูติเจ้าจักรพรรดิเจ้านองก่ ท่านพระวิภาคแก้วเสด็จออก
มาประสูติอยู่ ณ พระมณเฑียรเมือง

ถวญวันพุธที่ 25 มีนาคม เวลาพระยาพระคลังว่าให้ส่งพระกษัตริย์ (กิติ มุขมุก)
มีบัญชาให้หมื่นราชามาตย์เจ้านอง (เจ้า มุขมุก) บุตรคนหนึ่งของท่านไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชา
ธิราชเจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าธัญญารัตนบุรี เจ้าอาวาสวัดอมรินทร์ เจ้ารักษา ราชามหาสารคาม
เสด็จครองสิริราชสมบัติ จะไปรบกับ ราชหรือมีไปรบกับ ขอให้ทราบด้วย ว่าสิริราชสมบัติ
ท่านผู้ใดผู้ใด จะขอรับไป ก็อันอยู่ด้วยแล้วก็จะต้องรับ เจ้าพระยาพระคลังฯ ทราบกระแสรับสั่ง
แล้วจึงสั่งขุนอัครมนตรี เสด็จเสด็จทราบมา คุณทหารปืนปากน้ำ พระมณเฑียรเมืองเสด็จทราบ
ปากน้ำ พระอินทรราชาขุนหลวงเมืองนครศรีธรรมราช ไปถึงกองจุกคลองวังนังยาม รักราชอยู่รอบ
วัดบวรนิเวศวิหาร ไปให้ขุนแม่เอกปลอมตัวไปได้

ในวันพุธที่ 2 เมษายน ค.ศ. 2394 (ค.ศ. 1851) เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เสด็จสวรรคต ทรงอยู่ในราชสมบัติ 27 ปี พระชนมายุ
63 พรรษา

จะเห็นได้ว่านายพระยาสมเด็จระเมืองแก้วเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชอำนาจสิทธิ์
มากในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่จะต้องเลือกพระราชมโอรสของ
พระองค์กับทรงพระราชสมบัติสืบต่อจากพระองค์ แต่ไม่ทรงกระทำเพราะทรงเห็นว่าข้าศึกโดยราช
ราชประเพณีและไม่ว่าจะสม ทั้งสืบส่งว่าพระองค์ทรงคิดถึงส่วนรวม คือประเทศชาติเป็น
สำคัญ พระองค์ยังทรงเห็นความสำคัญที่หาสามารถหาต่อไปเจ้าฟ้ามงกุฎจะได้เป็น
พระเจ้าแผ่นดินและพระยาวิสุทธวงษ์ (วงษ์ มุขมุก) จะเห็นได้ว่าท่านยังมี ความเป็นอธิบดี
ในสมุหราชบัณฑิตทั้งปวง ซึ่งการก็เป็นจริงดังพระราชดำริ นับว่า พระองค์กระทำในสิ่งที่ได้
พระทัยว่าจะไปไปได้จริง ที่คือการที่ส่ง เจ้าพระยาวิสุทธวงษ์ไปเรื่องต่าง ๆ ก่อนจะ
สวรรคตด้วยกลับไปพระยาวิสุทธวงษ์จะมีอำนาจในแผ่นดิน

สำหรับบทบาทของเสนาบดีในสมุหราชบัณฑิตในขณะนั้น นับว่าสำคัญมากเพราะใน
ยามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประสูติใกล้จะสวรรคต และก่อนเสด็จมณเฑียรเมือง

จะเกิดเหตุการณ์ไม่สงบเรียบร้อยด้วยการรบกวนแห่งซึ่งราชสมบัติ นอกจากนั้นได้ดูสภาพภายนอกประเทศเมื่อครั้งใดโอกาสเช่นประเทศหนึ่งก็จะเห็นได้จากในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในครั้งนั้นราชอาณาเขตประเทศใหญ่มาก คือเจ้าพระยาพระราชาสั่งว่าที่สมเด็จพระเอกาทศโลก (ถิ) เป็นประธานในรัฐเสนาว่ามาตย. การระกำรทั้งปวง. ความเห็นว่ามาจอบงเต็มไปในการรักษาตามการะโงไม่เป็นที่เรียบร้อยโดยมีผู้รา. ได้การประจำของรักษาแห่งระชาสุฐาน. ส่วนเรื่องรัชทายาทหนึ่งเป็นข้อกล่าวที่ควรระวังระตราชสมบัติต่อไป เจ้าพระยาพระคลัง. ก็ได้รับการสนับสนุนจากบุตรทั้งสองของท่าน คือพระยาศรีสุริยวงษา (ทอง) และจันทรชิตมาตย. (ง่า) ตลอดจนนางชายรองท่าน คือพระยาภริษัณษา (ศักดิ์) เป็นกำลังสำคัญในการควบคุมอย่างพร้อมแต่สิ่งกันการราชสมบัติแก่เจ้าชายมงกุฏ. เพราะพระมหากษัตริย์เจ้าชายมงกุฏขึ้นครองราชย์ นายเมืองจึงจะเป็นปกติต่อไป แล้วท่านก็มีกำลังไปหารไปประจำการลอมวงรอยวัดควรมีเวทียา. จึงเป็นที่ประทับ ของเจ้าชายมงกุฏ. เป็นการควบคุมควบคุมปกครองด้วยเหตุที่จะทรงเป็นเจ้าผู้ครองอาณาจักร. การกระทำแห่งผลของสามแสนาคี่แห่งตระกูลขุนนางที่แสดงถึงความจงรักภักดี ของคฤหะยาคาภริษัณษาและพระยาพระคลัง. เจ้าอนุหัวรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4. กับทั้งกำลังถึงประโยชน์และความสุขของอาณาจักร. ประการราษฎรและประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ. กอปรด้วยความไม่สงบภายในคานรักษาตามการะของประเศกล่าวได้ว่าสามแสนาคี่แห่งตระกูลขุนนางเป็นผู้รักษาเสถียรภาพของราชบัลลังก์และของแผ่นดินกับมีบทบาทสำคัญในการตั้งเจ้าฟ้าของกรุงมาทรงเป็นพระยาพระคลังพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4.

ในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ขุนนางเองเขามาขึ้นแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศมีมากมายอย่างเห็นได้ชัดโดยเริ่มตั้งแต่สมัยที่ 1. กล่าวคือเจ้าพระยาพระคลัง. มีงขึ้นเมืองมาตั้งแก่ปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 2. ท่านจึงว่าการทั้งคานการะตั้งของประเศและคานการะที่คอกกัต่างประเศ. กับมีความควบคุมดูแลชาวต่างประเทศในกรุงเทพมหานคร. ตลอดจนควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันออก. และใน พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1830) ท่านได้ว่าที่สมเด็จพระเอกาทศโลก. ตั้งขึ้นเขา. จึงเป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารและควบคุมปกครองหัวเมืองฝักใฝ่อกักด้วย. ยอมแสดงว่าพระยาพระคลังพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงไว้ว่าพระ-

ราชทัณฑ์ในคุกหาย ทรงพระเมตตาถึงความสามารถเองท่านและเป็นที่แน่นอนว่า พระองค์จะ
 ต้องทรงเกรงใจพวกมอญ ไม่วาจะทรงทำอะไรจึงมีทรัพย์สินอันมากมายของพวกมอญให้พวก
 พวกนี้ บางครั้งก็ทรงฉลองกาย บางครั้งก็ทรงเสวยเลี้ยงถึงแสดงรายละเอียดยกแล้ว นอก
 จากนั้นวงวงเวลา ระฆังระฆังดัง คือ นายสี ก็ไปพระยาภิรมย์สมุหฯ ท่านแห่งจางวาง
 ระฆังสีเกาะศร บางครั้งก็ทำสมาธิบนเว้า ระฆัง ระฆังดัง ด้วย ส่วยบุตร มอญพวก
 ความจริงมีหลายคนมาให้มอญมาทำบุญในแผ่นดินนี้ชื่อ นายจวง ซึ่งตอนต้นรัชกาลเป็นหลวง-
 ส่วยราชบุตร แล้วเป็นจางวางโดยบรรณาการ และ ระฆังสีสุริยวงกั จางวางมหาดเล็กตามลำดับ
 กับนายจ่า ซึ่งไปอยู่ในปราสาทตามตมตมระฆังสีราชว ยังมีคนมาอีกแห่งตระกูลมอญอีกสอง
 คน คือ จมื่น บุญเรืองงาม (แป) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาภิรมย์สมุหฯ (สี) กับนายชัยบรรพต
 มหาดเล็ก (แปม) แต่ทั้งสองคนก็ยังไม่มีพินัยภคินิธิในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้ สมุห
 แห่งตระกูลมอญมากถึง 6 คน รับราชการในสมัยรัชกาลที่ 3 โด่ยังมีเวลาพระยาพระคลังว่าที่
 ส่วยระฆังมาเดิมเป็นขุนจ่า ส่วยราชบุตรแห่งพระยาพระคลังว่าที่ส่วยระฆังซึ่งใหญ่
 อยู่แล้ว ซึ่งมาสนิทด้วยกำลังของเสนาบดีหลายท่านแห่งตระกูลมอญคนอื่น ก็ถึงถึงเสวยให้
 ตระกูลมอญเหล่านี้ว่านางประณีตหรือมากยิ่งไปเสีย ในกลางการเมืองและการปกครองประเทศ
 อยางใด สืบตามต้นตระกูลอื่น ๆ ในเวลาเปรียบเทียบกับใด คงจะไม่เกิดความจริงก็กล่าวจะ
 ตลอดเวลาของปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 3 นี้ มีผู้ซึ่งอำนาจโดยการบริวารประเทศรองลงมาจาก
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 คือ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่ส่วยระฆังไท
 (คิม บุณยภาค) และบรรพตของเสนาบดีแห่งตระกูลมอญในตำแหน่งต่าง ๆ ก็ได้ปรากฏถึงที่
 บรรพตมาบรรพตจนกระทั่งถึงบรรพตแล้วคำสำคัญมาก คือ การอยู่เป็นเจ้าฝ่ายกบฏในแผ่นดิน
 ทรงราชบัลลังก์ เป็นพระมหากษัตริย์ของกรุงสยามองตลอดไป ซึ่งจะเป็ยคดีแก่ตระกูลมอญ
 ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 นี้จึงมีดังนี้